Rashi on Deuteronomy
רש"י על דברים
merged
https://www.sefaria.org/Rashi_on_Deuteronomy
This file contains merged sections from the following text versions:
-Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934
-https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH001969084
-On Your Way
-http://mobile.tora.ws/

רש"י על דברים

Chapter 1

Verse 1

אלה הדברים. לְפִי שֶׁהֵן דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת וּמָנָה כָּאן כָּל הַמָּקוֹמוֹת שֶׁהִכְעִיסוּ לִפְנֵי הַמָּקוֹם
(עי' ספרי) בָּהֶן, לְפִיכָךְ סָתַם אֶת הַדְּבָרִים וְהִזְכִּירָם בְּרֶמֶז מִפְּנֵי כְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל:
אל כל ישראל. אִלּוּ הוֹכִיחַ מִקְצָתָן, הָיוּ אֵלּוּ שֶׁבַּשּׁוּק אוֹמְרִים אַתֶּם הֱיִיתֶם שׁוֹמְעִים מִבֶּן
עַמְרָם וְלֹא הֵשִׁיבוּתֶם דָּבָר מִכָּךְ וְכָךְ? אִלּוּ הָיִינוּ שָׁם הָיִינוּ מְשִׁיבִים אותו, לְכָךְ כִּנְּסָם
(ספרי) כֻּלָּם וְאָמַר לָהֶם הֲרֵי כֻּלְּכֶם כָּאן, כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּשׁוּבָה יָשִׁיב:
במדבר. לֹא בַמִּדְבָּר הָיוּ אֶלָּא בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, ומַהוּ בַּמִּדְבָּר? אֶלָּא בִּשְׁבִיל מַה שֶּׁהִכְעִיסוּהוּ
(שמות ט"ז) "מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ וְגוֹ'":
בערבה. בִּשְׁבִיל הָעֲרָבָה, שֶׁחָטְאוּ בְּבַעַל פְּעוֹר בִּשְׁטִים בְּעַרְבוֹת מוֹאָב:
מול סוף. עַל מַה שֶּׁהִמְרוּ בְיַם סוּף בְּבוֹאָם לְיַם סוּף, שֶׁאָמְרוּ (שם י"ד) "הֲמִבְּלִי אֵין
קְבָרִים בְּמִצְרַיִם", וְכֵן בְּנָסְעָם מֵחוֹרֵב הַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק"ו) "וַיֹּמְרוּ עַל יָם בְּיַם
סוּף" כְּדְאִיתָא בַּעֲרָכִין (דף ט"ו):
בין פארן ובין תפל ולבן. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן חָזַרְנוּ עַל כָּל הַמִּקְרָא וְלֹא מָצִינוּ מָקוֹם
שֶׁשִּׁמּוּ תֹּפֶל וְלָבָן, אֶלָּא הוֹכִיחָן עַל הַדְּבָרִים שֶׁתָּפְלוּ עַל הַמָּן, שֶׁהוּא לָבָן, שֶׁאָמְרוּ (במדבר
כ"א) "וְנַפְשֵׁנוּ קָצָה בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל", וְעַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בְּמִדְבַּר פָּארָן עַל יְדֵי הַמְרַגְּלִים
וחצרת. בְּמַחֲלָקְתּוֹ שֶׁל קֹרַח; דָּבָר אַחֵר אָמַר לָהֶם הֱוֵה לָכֶם לִלְמֹד מִמַּה שֶּׁעָשִׂיתִי לְמֹרִים
בַּחֲצֵרוֹת בִּשְׁבִיל לָשׁוֹן הָרָע, וְאַתֶּם נִדְבַּרְתֶּם בַּמָּקוֹם
ודי זהב. הוֹכִיחָן עַל הָעֵגֶל שֶׁעָשׂוּ בְּשִׁבִּיל רֹב זָהָב שֶׁהָיָה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ב') "וְכֶסֶף
הִרְבֵּיתִי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לַבָּעַל" (עי' ספרי; ברכות ל"ב):

Verse 2

אחד עשר יום מחרב. אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה רְאוּ מַה גְּרַמְתֶּם אֵין לָכֶם דֶּרֶךְ קְצָרָה מֵחוֹרֵב לְקָדֵשׁ
בַּרְנֵעַ כְּדֶרֶךְ הַר שֵׂעִיר, וְאַף הוּא מַהֲלַךְ י"א יוֹם, וְאַתֶּם הֲלַכְתֶּם אוֹתָהּ בְּשִׁלּוֹשָׁה יָמִים –
שֶׁהֲרֵי בְּעֶשְׂרִים בְּאִיָּר נָסְעוּ מֵחוֹרֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י') "וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי
בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ וְגוֹ'", וּבְכ"ט בְּסִיוָן שָׁלְחוּ אֶת הַמְרַגְּלִים מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ (תענית כ"ט), צֵא
מֵהֶם לְ' יוֹם שֶׁעָשׂוּ בְּקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה שֶׁאָכְלוּ הַבָּשָׂר חֹדֶשׁ יָמִים, וְשִׁבְעָה יָמִים שֶׁעָשׂוּ בַּחֲצֵרוֹת
לְהִסָּגֵר שָׁם מְרִיָם, נִמְצָא בִּשְׁלוֹשָׁה יָמִים הָלְכוּ כָּל אוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ – וְכָל כָּךְ הָיְתָה הַשְּׁכִינָה
מִתְלַבֶּטֶת בִּשְׁבִילְכֶם לְמַהֵר בִּיאַתְכֶם לָאָרֶץ, וּבִשְׁבִיל שֶׁקִּלְקַלְתֶּם הֵסֵב אֶתְכֶם סְבִיבוֹת הַר שֵׂעִיר
(עי' ספרי) אַרְבָּעִים שָׁנָה:

Verse 3

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הוֹכִיחָן אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה;
מִמִּי לָמַד? מִיַּעֲקֹב, שֶׁלֹּא הוֹכִיחַ אֶת בָּנָיו אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, אָמַר, רְאוּבֵן בְּנִי אֲנִי אוֹמֵר
לְךָ מִפְּנֵי מָה לֹא הוֹכַחְתִּיךָ כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תַּנִּיחֵנִי וְתֵלֵךְ וְתִדְבַּק בְּעֵשָׂו אָחִי;
וּמְפֻנֵּי אַרְבָּעָה דְּבָרִים אֵין מוֹכִיחִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא מוֹכִיחוֹ
וְחוֹזֵר וּמוֹכִיחוֹ, וְשֶׁלֹּא יְהֵא חֲבֵרוֹ רוֹאֵהוּ וּמִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ, כו' כְּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי. וְכֵן
יְהוֹשֻׁעַ לֹא הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל אֶלָּא סָמוּךְ לַמִּיתָה, וְכֵן שְׁמוּאֵל שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א י"ב),
"הִנְנִי עֲנוּ בִי", וְכֵן דָּוִד אֶת שְׁלֹמֹה בְּנוֹ (מלכים א ב'):

Verse 4

אחרי הכתו. אָמַר מֹשֶׁה אִם אֲנִי מוֹכִיחָם קֹדֶם שֶׁיִּכָּנְסוּ לְאֶרֶץ הָאָרֶץ, יֹאמְרוּ מַה לָּזֶה עָלֵינוּ? מַה הֵיטִיב לָנוּ? אֵינוֹ בָּא אֶלָּא לְקַנְתֵּר וְלִמְצֹא עִלָּה, שֶׁאֵין בּוֹ כֹּחַ לְהַכְנִיסֵנוּ לָאָרֶץ, לְפִיכָךְ הִמְתִּין עַד שֶׁהִפִּיל סִיחוֹן וְעוֹג לְפָנֵיהֶם וְהוֹרִישָׁם אֶת אַרְצָם וְאַחַר כָּךְ הוֹכִיחָן (ספרי):

סיחן אשר יושב בחשבון. אִלּוּ לֹא הָיָה סִיחוֹן קָשֶׁה וְהָיָה שָׁרוּי בְּחֶשְׁבּוֹן, הָיָה קָשֶׁה, שֶׁהַמְּדִינָה קָשָׁה, וְאִלּוּ הָיְתָה עִיר אַחֶרֶת וְסִיחוֹן שָׁרוּי בְּתוֹכָהּ, הָיְתָה קָשָׁה, שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁהַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשָׁה (שם):

אשר יושב בעשתרת. הַמֶּלֶךְ קָשֶׁה וְהַמְּדִינָה קָשָׁה עשתרת. הוּא לְשׁוֹן צוּקִין וְקֹשִׁי, כְּמוֹ "עַשְׁתֹּרֹת קַרְנָיִם" (בראשית י"ד) וְעַשְׁתָּרוֹת זֶה הוּא עַשְׁתֹּרֹת קַרְנַיִם, שֶׁהָיוּ שָׁם רְפָאִים שֶׁהִכָּה אַמְרָפֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וַיַּכּוּ אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנָיִם". וְעוֹג נִמְלַט מֵהֶם, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וַיָּבֹא הַפָּלִיט", וְאוֹמֵר (דברים ג') "כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים":

באדרעי. שֵׁם הַמָּקוֹם:

Verse 5

הואיל. הִתְחִיל, כְּמוֹ (בראשית י"ח) "הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי" (ע' ספרי):

באר את התורה. בְּשִׁבְעִים לָשׁוֹן פֵּרְשָׁהּ לָהֶם (תנחומא; ע' סוטה ל"ב):

Verse 6

רב לכם שבת. כְּפִשּׁוּטוֹ; וְיֵשׁ מ"אַ, הִרְבָּה לָכֶם גְּדֻלָּה וְשָׂכָר עַל יְשִׁיבָתְכֶם בָּהָר הַזֶּה – עֲשִׂיתֶם מִשְׁכָּן, מְנוֹרָה, וְכֵלִים, קִבַּלְתֶּם תּוֹרָה, מִנִּיתֶם לָכֶם סַנְהֶדְרִין, שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת (ע' ספרי):

Verse 7

פנו וסעו לכם. זוֹ דֶּרֶךְ עֲרָד וְחָרְמָה:

ובאו הר האמרי. כְּמַשְׁמָעוֹ:

ואל כל שכניו. עַמּוֹן וּמוֹאָב וְהַר שֵׂעִיר:

בערבה. זֶה מִישׁוֹר שֶׁל יַעַר:

בהר. זֶה הַר הַמֶּלֶךְ:

ובשפלה. זוֹ שְׁפֵלַת דָּרוֹם:

ובנגב ובחוף הים. אַשְׁקְלוֹן וְעַזָּה וְקֵיסָרִי וְכוּ' כִּדְאִיתָא בְּסִפְרֵי:

עד הנהר הגדל. מִפְּנֵי שֶׁנִּזְכָּר עִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קוֹרְאוֹ גָּדוֹל, מְשֹׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר "עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ", "הִדַּבֵּק לַשַּׁחֲוָר וְיִשְׁתַּחֲווּ לְךָ", "קְרַב לְגַבֵּי דְהִינָא וְאַדְּהוֹ" (שבועות מ"ז):

Verse 8

ראה נתתי. בְּעֵינֵיכֶם אַתֶּם רוֹאִים, אֵינִי אוֹמֵר לָכֶם מֵאֻמָּד וּמְשֻׁמּוֹעָה (ספרי):

באו ורשו. אֵין מְעַרְעֵר בַּדָּבָר, וְאֵינְכֶם צְרִיכִים לְמִלָּמָה, אִלּוּ לֹא שָׁלְחוּ מְרַגְּלִים לֹא הָיוּ צְרִיכִים לְכָלֵי זַיִן (ע' שם):

לאבתיכם. לָמָּה הִזְכִּיר שׁוּב לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב? אֶלָּא אַבְרָהָם כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יִצְחָק כְּדַאי לְעַצְמוֹ, יַעֲקֹב כְּדַאי לְעַצְמוֹ (שם):

Verse 9

ואמר אלכם בעת ההוא לאמר. מַהוּ לֵאמֹר? אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם, אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָּ"ה (שם):

לא אוכל לבדי וגו'. אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא הָיָה מֹשֶׁה יָכוֹל לָדוּן אֶת יִשְׂרָאֵל? אֶדֶם שֶׁהוֹצִיאָם מִמִּצְרַיִם, וְקָרַע לָהֶם אֶת הַיָּם, וְהוֹרִיד אֶת הַמָּן, וְהֶגִּיז הַשְּׂלָו, לֹא הָיָה יָכוֹל לְדוּנָם? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, ה' אלהיכם הרבה אתכם – הִגְדִּיל וְהֵרִים אֶתְכֶם עַל דַּיָּנֵיכֶם, נָטַל אֶת הָעֹנֶשׁ מִכֶּם וּנְתָנוֹ עַל הַדַּיָּנִין; וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (מלכים א ג') "כִּי מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט אֶת עַמְּךָ הַכָּבֵד הַזֶּה"; אֶפְשָׁר מִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שם ה') "וַיֶּחְכַּם מִכָּל הָאָדָם", אוֹמֵר מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט? אֶלָּא כָּךְ אָמַר שְׁלֹמֹה, אֵין דַּיָּנַי אֶלָּא זוֹ כְּדַיָּנַי שֶׁאָר הָאֻמּוֹת, שֶׁאִם דָּן וְהוֹרֵג וּמַכֶּה וְחוֹנֵק וּמַשֶּׁה אֶת דִּינוֹ וְגוֹזֵל אֵין בְּכָךְ כְּלוּם, אֲנִי אִם חַיַּבְתִּי מָמוֹן שֶׁלֹּא כַדִּין, נְפָשׁוֹת אֲנִי נִתְבָּע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ"ב) "וְקָבַע אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ" (ספרי; סנהדרין ז'):

Verse 10

והנכם היום ככוכבי השמים. וְכִי כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם, וַהֲלֹא לֹא הָיוּ אֶלָּא שִׁשִּׁים רִבּוֹא, מַהוּ וְהִנְּכֶם הַיּוֹם? הִנְּכֶם מְשׁוּבָּחִים כַּיּוֹם – קַיָּמִים לָעוֹלָם כַּמָּה וְכַמָּה וְכַמָּה (עי' ספרי):

Verse 11

יסף עליכם ככם אלף פעמים. מַהוּ שׁוּב וִיבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם? אֶלָּא אָמְרוּ לוֹ, מֹשֶׁה אַתָּה נוֹתֵן קִצְבָּה לִבְרָכוֹתֵינוּ? כְּבָר הִבְטִיחַ הַקָּבָ"ה אֶת אַבְרָהָם "אֲשֶׁר אִם יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת וְגוֹ'" (בראשית י"ג), אָמַר לָהֶם זוֹ מִשְּׁלִי הִיא, אֲבָל הוּא יְבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם (ספרי):

Verse 12

איכה אשא לבדי. אִם אֹמַר לְקַבֵּל שָׂכָר, לֹא אוּכַל, זוֹ הִיא שֶׁאָמַרְתִּי לָכֶם לֹא מֵעַצְמִי אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם אֶלָּא מִפִּי הַקָּבָ"ה:
טרחכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל טְרָחָנִין – הָיָה אֶחָד מֵהֶם רוֹאֶה אֶת בַּעַל דִּינוֹ נוֹצֵחַ בַּדִּין, אוֹמֵר יֵשׁ לִי עֵדִים לְהָבִיא, יֵשׁ לִי רְאָיוֹת לְהָבִיא, מוֹסִיף אֲנִי עֲלֵיכֶם דַּיָּנִין:
ומשאכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ אֲפִיקוֹרְסִין, הַקְּדִים מֹשֶׁה לָצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם לָצֵאת? שֶׁמָּא אֵינוֹ שָׁפוּי בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ; אַחַר לָצֵאת, אָמְרוּ מָה רָאָה בֶּן עַמְרָם שֶׁלֹּא לָצֵאת? מָה אַתֶּם סְבוּרִים? יוֹשֵׁב וְיוֹעֵץ עֲלֵיכֶם עֵצוֹת רָעוֹת וְחוֹשֵׁב עֲלֵיכֶם מַחֲשָׁבוֹת וּרְבכם. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ רוֹגְנִים (ספרי):

Verse 13

הבו לכם. הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם לַדָּבָר:
אנשים. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ נָשִׁים, מַה תַּ"ל אֲנָשִׁים? צַדִּיקִים, כְּסוּפִים חכמים ונבונים. מְבִינִים דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר; זוֹ הִיא שֶׁשָּׁאַל אֲרִיוֹס אֶת רַבִּי יוֹסֵי מַה בֵּין חֲכָמִים לִנְבוֹנִים? חָכָם דּוֹמֶה לְשֶׁלְּחָנִי עָשִׁיר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ דִּינָרִין לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ יוֹשֵׁב וְתוֹהֵא, נָבוֹן דּוֹמֶה לְשֶׁלְּחָנִי תַּגָּר, כְּשֶׁמְּבִיאִין לוֹ מָעוֹת לִרְאוֹת רוֹאֶה, וּכְשֶׁאֵין מְבִיאִין לוֹ, הוּא מְחַזֵּר וּמֵבִיא מִשֶּׁלּוֹ (ספרי):
וידעים לשבטיכם. שֶׁהֵם נִכָּרִים לָכֶם, שֶׁאִם בָּא לְפָנַי מְעֻטָּף בְּטַלִּיתוֹ, אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הוּא וּמֵאֵי זֶה שֵׁבֶט הוּא, וְאִם הָגוּן הוּא, אֲבָל אַתֶּם מַכִּירִין בּוֹ, שֶׁאַתֶּם גִּדַּלְתֶּם אוֹתוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר וִידֻעִים לִשְׁבָטֵיכֶם (ספרי):
בראשיכם. רָאשִׁים וּמְכֻבָּדִים עֲלֵיכֶם – שֶׁתִּהְיוּ נוֹהֲגִין בָּהֶם כָּבוֹד וְיִרְאָה ואשמם. חָסֵר יו"ד, לְמֵד שֶׁאַשְׁמוּתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל תְּלוּיוֹת בְּרָאשֵׁי דַּיָּנֵיהֶם, שֶׁהָיָה לָהֶם לִמְחוֹת וּלְכַוֵּן אוֹתָם לַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה (ספרי):

Verse 14

ותענו אתי וגו'. חֲלַטְתֶּם אֶת הַדָּבָר לַהֲנָאַתְכֶם; הָיָה לָכֶם לְהָשִׁיב, מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, מִמִּי נֶאֱלְמַד, מִמְּךָ אוֹ מִתַּלְמִידְךָ? לֹא מִמְּךָ שֶׁנִּצְטַעַרְתָּ עָלֶיהָ? אֶלָּא יָדַעְתִּי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם, הֱיִיתֶם אוֹמְרִים עַכְשָׁו יִתְמַנּוּ עָלֵינוּ דַּיָּנִין הַרְבֵּה, אִם אֵין מַכִּירִנוּ, אָנוּ מְבִיאִין לוֹ דּוֹרוֹן וְהוּא נוֹשֵׂא לָנוּ פָּנִים (שם):
לעשות. אִם הָיִיתִי מִתְעַצֵּל, אַתֶּם אוֹמְרִים עֲשֵׂה מְהֵרָה (שם):

Verse 15

ואקח את ראשי שבטיכם. מְשַׁכְּתִים – אַשְׁרֵיכֶם, עַל מִי בָּאתֶם לְהִתְמַנּוֹת? עַל בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, עַל בְּנֵי אָדָם שֶׁנִּקְרְאוּ אַחִים וְרֵעִים, חֵלֶק וְנַחֲלָה, וְכָל לְשׁוֹן חִבָּה (שם):
אנשים חכמים וידעים. אֲבָל נְבוֹנִים לֹא מָצָאתִי; זוֹ אַחַת מִשֶּׁבַע מִדּוֹת שֶׁאָמַר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה וְלֹא מָצָא אֶלָּא שָׁלוֹשׁ, אנשים צַדִּיקִים, חכמים, וידעים (שם):
ראשים עליכם. שֶׁתִּנָּהֲגוּ בָהֶם כָּבוֹד, רָאשִׁים בְּמֻקָּח, רָאשִׁים בְּמִמְכָּר, רָאשִׁים בְּמַשָּׂא וּמַתָּן, נְכָסָם אַחֲרוֹן וְיוֹצֵא רִאשׁוֹן (שם):
שרי אלפים. אֶחָד מֵאֶלֶף עַל אֶלֶף:
שרי מאות. אֶחָד מִמֵּאָה עַל מֵאָה:
ושטרים. מִנִּיתִי עֲלֵיכֶם לשבטיכם – אֵלּוּ הַכּוֹפְתִין וְהַמַּכִּין בִּרְצוּעָה עַל פִּי הַדַּיָּנִין (עי' שם):

Verse 16

וצוה את שפטיכם. אָמַרְתִּי לָהֶם הֱוו מְתוּנִין בַּדִּין – אִם בָּא דִּין לְפָנֶיךָ פַּעַם אַחַת, שְׁתַּיִם, וְשָׁלוֹשׁ, אַל תֹּאמַר כְּבָר בָּא דִּין זֶה לְפָנַי פְּעָמִים הַרְבֵּה, אֶלָּא הֱיוּ נוֹשְׂאִים (שם) וְנוֹתְנִים בּוֹ:
בעת ההוא. מְשֻׁמָּנִיתִים אָמַרְתִּי לָהֶם אֵין עַכְשָׁיו כִּלְשֶׁעָבַר, לְשֶׁעָבַר הֱיִיתֶם בִּרְשׁוּת עַצְמְכֶם, עַכְשָׁו הֲרֵי אַתֶּם מְשֻׁעְבָּדִים לַצִּבּוּר (שם):
שמע. לְשׁוֹן הַוָּה, אודנ"ט בְּלַעַז, כְּמוֹ זָכוֹר, שָׁמוֹר:
ובין גרו. זֶה בַּעַל דִּינוֹ שֶׁאוֹגֵר עָלָיו דְּבָרִים; דְּ"אַ ובין גרו, אַף עַל עִסְקֵי דִּירָה בֵּין חֲלֻקַּת אַחִים, אֲפִלּוּ בֵּין תַּנּוּר לְכִירַיִם (שם; סנהדרין ז'):

Verse 17

לא תכירו פנים במשפט. זֶה הַמְמֻנֶּה לְהוֹשִׁיב הַדַּיָּנִים, שֶׁלֹּא יֹאמַר אִישׁ פְּלוֹנִי נָאֶה אוֹ גִּבּוֹר, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן, אִישׁ פְּלוֹנִי קָרוֹבִי, אוֹשִׁיבֶנּוּ דַּיָּן בָּעִיר, וְהוּא אֵינוֹ בָּקִי בְּדִינִין, נִמְצָא מְחַיֵּב אֶת הַזַּכַּאי וּמְזַכֶּה אֶת הַחַיָּב, מַעֲלֶה אֲנִי עַל מִי שֶׁמִּנָּהוּ כְּאִלּוּ הִכִּיר פָּנִים בַּדִּין:
כקטן כגדל תשמעון. שֶׁיְּהֵא חָבִיב עָלֶיךָ דִּין שֶׁל פְּרוּטָה כְּדִין שֶׁל מֵאָה מָנֶה, שֶׁאִם מָנֶה קָדַם וּבָא לְפָנֶיךָ, לֹא תְסַלְּקֶנּוּ לָאַחֲרוֹן. דְּ"אַ — כקטן כגדל תשמעון כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁלֹּא תֹאמַר זֶה עָנִי הוּא וַחֲבֵרוֹ עָשִׁיר וּמְצֻוֶּה לְפַרְנְסוֹ, אֲזַכֶּה אֶת הֶעָנִי וְנִמְצָא מְתְפָּרֵנֶס בְּנִקְיוּת; דְּ"אַ — שֶׁלֹּא תֹאמַר הֵיאַךְ אֲנִי פּוֹגֵם כְּבוֹדוֹ שֶׁל עָשִׁיר זֶה בִּשְׁבִיל דִּינָר, אֲזַכֶּנּוּ עַכְשָׁיו, וּכְשֶׁיּוֹצֵא (שם) לַחוּץ אֹמַר לוֹ תֵּן לוֹ שֶׁאַתָּה חַיָּב לוֹ:
לא תגורו מפני איש. לֹא תִירְאוּ; דְּ"אַ — לֹא תגורו לֹא תַכְנִיס דְּבָרֶיךָ מִפְּנֵי אִישׁ, לְשׁוֹן "אֹגֶר בַּקֶּרַח" (משלי י'):
כי המשפט לאלהים הוא. מַה שֶּׁאַתָּה נוֹטֵל מִזֶּה שֶׁלֹּא כַדִּין, אַתָּה מַזְקִיקֵנִי לְהַזִּיר לוֹ, נִמְצָא שֶׁהִטֵּיתָ עַלֵי הַמִּשְׁפָּט (סנהדרין ח'):
תקרבון אלי. עַל דָּבָר זֶה נִסְתַּלֵּק מִמֶּנּוּ מִשְׁפַּט בְּנוֹת צְלָפְחָד (שם); וְכֵן שְׁמוּאֵל אָמַר לְשָׁאוּל (שמואל א ט') "אָנֹכִי הָרוֹאֶה", אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה חַיֶּיךָ שֶׁאֲנִי מוֹדִיעֲךָ שֶׁאֵין אַתָּה רוֹאֶה, וְאֵימָתַי הוֹדִיעוֹ? כְּשֶׁבָּא לִמְשֹׁחַ אֶת דָּוִד (שמואל א ט"ז) "וַיַּרְא אֶת אֱלִיאָב וַיֹּאמֶר אַךְ נֶגֶד ה' מְשִׁיחוֹ", אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה וְלֹא אָמַרְתָּ אָנֹכִי הָרֹאֶה? "אַל תַּבֵּט אֶל מַרְאֵהוּ" (ספרי):

Verse 18

את כל הדברים אשר תעשון. אֵלּוּ עֶשֶׂרֶת הַדְּבָרִים שֶׁבֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת (שם):

Verse 19

המדבר הגדול והנורא. שֶׁהָיוּ בוֹ נְחָשִׁים כְּקוֹרוֹת, וְעַקְרַבִּים כִּקְשָׁתוֹת (שם):

Verse 20

Verse 21

Verse 22

ותקרבון אלי כלכם. בְּעִרְבּוּבְיָא; וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר (דברים ה') "וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ הֵן הֶרְאָנוּ וְגוֹ'", אוֹתָהּ קְרִיבָה הָיְתָה הוֹגֶנֶת – יְלָדִים מְכֻבָּדִים אֶת הַזְּקֵנִים וּשְׁלָחוּם לִפְנֵיהֶם, וּזְקֵנִים מְכֻבָּדִים אֶת רָאשִׁים לָקַחַת לִפְנֵיהֶם, אֲבָל כָּאן "וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם" בְּעִרְבּוּבְיָא – יְלָדִים דּוֹחֲפִין אֶת הַזְּקֵנִים, וּזְקֵנִים דּוֹחֲפִין אֶת רָאשִׁים (ספרי):
וישבו אתנו דבר. בְּאֵיזֶה לָשׁוֹן הֵם מְדַבְּרִים:
את הדרך אשר נעלה בה. אֵין דֶּרֶךְ שֶׁאֵין בָּהּ עֲקֻמִּימוּת:
ואת הערים אשר נבא אליהן. תְּחִלָּה לִכְבֹּשׁ (שם):

Verse 23

וייטב בעיני הדבר. בְּעֵינַי וְלֹא בְעֵינֵי הַמָּקוֹם; וְאִם בְּעֵינֵי מֹשֶׁה הָיָה טוֹב לָמָּה אֲמָרָהּ
בַּתּוֹכָחוֹת? מָשָׁל לְאָדָם שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ מְכֹר לִי חֲמוֹרְךָ זֶה, אָמַר לוֹ הֵן, נוֹתְנוֹ אַתָּה לִי
לְנִסָּיוֹן? אָמַר לוֹ הֵן, בֶּהָרִים וּבַגְּבָעוֹת? אָמַר לוֹ הֵן, כֵּיוָן שֶׁרָאָה שֶׁאֵין מְעַכְּבוֹ כְּלוּם,
אָמַר הַלּוֹקֵחַ בְּלִבּוֹ בָּטוּחַ הוּא זֶה שֶׁלֹּא אֶמְצָא בּוֹ מוּם, מֵיָד אָמַר לוֹ טֹל מְעוֹתֶיךָ אֵינִי
מְנַסֶּהוּ מֵעַתָּה, אַף אֲנִי הוֹדֵיתִי לְדִבְרֵיכֶם, שֶׁמָּא תַּחְזְרוּ בָּכֶם כְּשֶׁתִּרְאוּ שֶׁאֵינִי מְעַכֵּב, וְאַתֶּם
לֹא תֲזַרְתֶּם בָּכֶם (ספרי):
ואקח מכם. מִן הַבְּרוּרִים שֶׁבָּכֶם, מִן הַמְסֻלָּתִים שֶׁבָּכֶם (שם):
שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. מַגִּיד שֶׁלֹּא הָיָה שֵׁבֶט לֵוִי עִמָּהֶם (שם):

Verse 24

עד נחל אשכל. מַגִּיד שֶׁנִּקְרָא עַל שֵׁם סוֹפוֹ (שם):
וירגלו אתה. מְלַמֵּד שֶׁהָלְכוּ בָהּ אַרְבָּעָה אֳמָנִין שְׁתֵּי וָעֶרֶב (שם):

Verse 25

ויורדו אלינו. מַגִּיד שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת (שם):
ויאמרו טובה הארץ. מִי הֵם שֶׁאָמְרוּ טוֹבָתָהּ? יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב (שם):

Verse 26

ותמרו. לְשׁוֹן הַתְרָסָה – הִתְרַסְתֶּם כְּנֶגֶד מַאֲמָרוֹ:

Verse 27

ותרגנו. לָשׁוֹן הָרָע, וְכֵן "דִּבְרֵי נִרְגָּן" (משלי י"ח) – אָדָם הַמּוֹצִיא דִּבָּה
בשנאת ה' אתנו. וְהוּא הָיָה אוֹהֵב אֶתְכֶם, אֲבָל אַתֶּם שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ; מְשַׁל הֶדְיוֹט אוֹמֵר מַה
דִּבְלְבָךְ עַל רֹחֶמְךָ מַה דִּבְלְבֵּהּ עָלָךְ (ספרי):
בשנאת ה' אתנו הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. הוֹצָאָתוֹ לְשׁוֹנָאָה הָיְתָה; מָשָׁל לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם
שֶׁהָיוּ לוֹ שְׁנֵי בָנִים וְיֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי שָׂדוֹת, אַחַת שֶׁל שִׁקְיָא וְאַחַת שֶׁל בַּעַל, לְמִי שֶׁהוּא אוֹהֵב
נוֹתֵן שֶׁל שִׁקְיָא, וּלְמִי שֶׁהוּא שׂוֹנֵא נוֹתֵן לוֹ שֶׁל בַּעַל, אֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁל שִׁקְיָא הִיא,
שֶׁנִּילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקָה אוֹתָהּ, וְאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁל בַּעַל, וְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם לָתֵת לָנוּ אֶת אֶרֶץ
כְּנַעַן (במ"ר י"ז):

Verse 28

ערים גדלת ובצורת בשמים. דִּבְּרוּ הַכְּתוּבִים לְשׁוֹן הֶבַאי (ספרי; חולין צ'):

Verse 29

לא תערצון. לְשׁוֹן שְׁבִירָה, כְּתַרְגּוּמוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ (איוב ל') "בַּעֲרוּץ נְחָלִים לִשְׁכֹּן"–
שְׁבוּר הַנְּחָלִים:

Verse 30

ילחם לכם. בִּשְׁבִילְכֶם:

Verse 31

ובמדבר אשר ראית. מוּסָב עַל מִקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ – ככל אשר עשה אתכם במצרים,
וְעָשָׂה אַף במדבר אשר ראית אשר נשאך וגו' :
כאשר ישא איש את בנו. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי אֵצֶל "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה
יִשְׂרָאֵל וְגו'" (שמות י"ד) מָשָׁל לְמֶהֱלֵךְ בַּדֶּרֶךְ וּבְנוֹ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לִשְׁבּוֹתוֹ, וְכוּ':

Verse 32

ובדבר הזה. שֶׁהוּא מַבְטִיחֲכֶם לַהֲבִיאֲכֶם אֶל הָאָרֶץ – אֵינְכֶם מַאֲמִינִים בּוֹ:

Verse 33

לראתכם. כְּמוֹ לְהַרְאוֹתְכֶם, וְכֵן (שמות י"ג) "לַנְחֹתָם הַדֶּרֶךְ", וְכֵן (תהלים כ"ו) "לַשְׁמַע
בְּקוֹל תּוֹדָה", וְכֵן (מלכים ב ט') "לָלֶכֶת לַגִּיד בְּיִזְרְעֶאל":

Verse 34

Verse 35

Verse 36

אשר דרך בה. — חֶבְרוֹן; שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ג) "וַיָּבֹא עַד חֶבְרוֹן":

Verse 37

התאנף. נִתְמַלֵּא רֹגֶז:

Verse 38

Verse 39

Verse 40

פנו לכם. אָמַרְתִּי לְהַעֲבִיר אֶתְכֶם דֶּרֶךְ רֹחַב אֶרֶץ אֱדוֹם לְצַד צָפוֹן לְכָנֵס לָאָרֶץ, קִלְקַלְתֶּם
וּגְרַמְתֶּם לָכֶם עִכּוּב:
פנו לכם. לַאֲחוֹרֵיכֶם וְתֵלְכוּ בַּמִּדְבָּר לְצַד יַם סוּף – שֶׁהַמִּדְבָּר שֶׁהָיוּ מְהַלְּכִים בּוֹ לִדְרוֹמוֹ
שֶׁל הַר שֵׂעִיר הָיָה מַפְסִיק בֵּין יַם סוּף לְהַר שֵׂעִיר – עַתָּה הִמָּשְׁכוּ לְצַד הַיָּם וּתְסַבְּבוּ אֶת הַר
שֵׂעִיר כָּל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח:

Verse 41

ותהינו. לְשׁוֹן "הִנָּנוּ וְעָלִינוּ אֶל הַמָּקוֹם" (במדבר י"ד), זֶה הַלָּשׁוֹן שֶׁאֲמַרְתֶּם לְשׁוֹן
הֵן", כְּלוֹמַר נִזְדַּמַּנְתֶּם":

Verse 42

לא תעלו. לֹא עֲלִיָּה תְּהֵא לָכֶם אֶלָּא יְרִידָה:

Verse 43

Verse 44

כאשר תעשינה הדברים. מַה הַדְּבוֹרָה הַזֹּאת כְּשֶׁהִיא מַכָּה אֶת הָאָדָם מִיָּד מֵתָה, אַף הֵם כְּשֶׁהָיוּ
נוֹגְעִים בָּכֶם מִיָּד מֵתִים:

Verse 45

ולא שמע ה' בקלכם. כְּבָיְכוֹל עֲשִׂיתֶם מִדַּת רַחֲמָיו כְּאִלּוּ אַכְזָרִי:

Verse 46

ותשבו בקדש ימים רבים. י"ט שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר כימים אשר ישבתם בַּשְּׁאָר הַמַּסָּעוֹת, וְהֵם הָיוּ
ל"ח שָׁנָה, י"ט מֵהֶם עָשׂוּ בְקָדֵשׁ וי"ט שָׁנָה הוֹלְכִים וּמִטַּרְפִּים וְזָרוּ לְקָדֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר
(במדבר ל"ב) "וַיְנִיעֵם בַּמִּדְבָּר"; כָּךְ מָצָאתִי בְּסֵדֶר עוֹלָם:

Chapter 2

Verse 1

ונפן ונסע המדברה. אֵלּוּ לֹא חָטְאוּ הָיוּ עוֹבְרִים דֶּרֶךְ הַר שֵׂעִיר לְכָנֵס לָאָרֶץ מִן דְּרוֹמוֹ
לְצָפוֹנוֹ, וּבְשָׁבִיל שֶׁקִּלְקְלוּ הָפְכוּ לְצַד הַמִּדְבָּר, שֶׁהוּא בֵּין יַם סוּף לִדְרוֹמוֹ שֶׁל הַר שֵׂעִיר,
וְהָלְכוּ אֵצֶל דְּרוֹמוֹ מִן הַמַּעֲרָב לַמִּזְרָח דרך ים סוף. דֶּרֶךְ יְצִיאָתָן מִמִּצְרַיִם שֶׁהוּא בְּמִקְצוֹעַ
דְּרוֹמִית מַעֲרָבִית; מִשָּׁם הָיוּ הוֹלְכִים לְצַד הַמִּזְרָח:
ונסב את הר שעיר. כָּל דְּרוֹמוֹ עַד אֶרֶץ מוֹאָב:

Verse 2

Verse 3

פנו לכם צפנה. סַבּוּ לָכֶם לְרוּחַ מִזְרָחִית, מִן הַדָּרוֹם לַצָּפוֹן, פְּנֵיכֶם לַצָּפוֹן, נִמְצְאוּ
הוֹלְכִים אֶת רוּחַ הַמִּזְרָחִית וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י"א) "וַיָּבוֹאוּ (וַיָּבֹא) מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ
לְאֶרֶץ מוֹאָב":

Verse 4

ונשמרתם מאד. וּמַהוּ הַשְּׁמִירָה? אל תתגרו בם :

Verse 5

עד מדרך כף רגל. אֲפִלּוּ מִדְרַךְ כַּף רֶגֶל, כְּלוֹמַר אֲפִלּוּ דְּרִיסַת הָרֶגֶל אֵינִי מַרְשֶׁה לָכֶם
לַעֲבֹר בְּאַרְצָם שֶׁלֹּא בִרְשׁוּת. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה עַד שֶׁיָּבֹא יוֹם דְּרִיסַת כַּף רֶגֶל עַל הַר הַזֵּיתִים,
שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה י"ד) "וְעָמְדוּ רַגְלָיו וְגו'":
ירשה לעשו. מֵאַבְרָהָם, עֲשָׂרָה עֲמָמִים נָתַתִּי לוֹ, שְׁבָעָה לָכֶם וְקֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי הֵן
עַמּוֹן וּמוֹאָב וְשֵׂעִיר, אֶחָד מֵהֶם לְעֵשָׂו וְהַשְּׁנַיִם לִבְנֵי לוֹט, בִּשְׂכַר שֶׁהָלַךְ אִתּוֹ לְמִצְרַיִם וְשָׁתַק
עַל מַה שֶּׁהָיָה אוֹמֵר עַל אִשְׁתּוֹ אֲחוֹתִי הִיא, עֲשָׂאוֹ כִּבְנוֹ (בראשית רבה נ"א):

Verse 6

תכרו. לְשׁוֹן מָקַח, וְכֵן "אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי" (בראשית נ'), שֶׁכֵּן בִּכְרֵכֵי הַיָּם קוֹרִין
לִמְכִירָה כִּירָה (ראש השנה כ"ו):

Verse 7

כי ה' אלהיך ברכך. לְפִיכָךְ לֹא תִכְפּוּ אֶת טוּבָתוֹ לְהַרְאוֹת כְּאִלּוּ אַתֶּם עֲנִיִּים, אֶלָּא הַרְאוּ
עַצְמְכֶם עֲשִׁירִים:

Verse 8

ונפן ונעבר. לְצַד צָפוֹן הָפַכְנוּ פָּנִים לַהֲלֹךְ רוּחַ מִזְרָחִית:

Verse 9

ואל תתגר בם וגו'. לֹא אָסַר לָהֶם עַל מוֹאָב אֶלָּא מִלְחָמָה, אֲבָל מְיָרְאִים הָיוּ אוֹתָם,
וְנִרְאִים לָהֶם כְּשֶׁהֶם מְזַיְנִים, לְפִיכָךְ כְּתִיב (במדבר כ"ב) "וַיָּגָר מוֹאָב מִפְּנֵי הָעָם", שֶׁהָיוּ
שׁוֹלְלִים וּבוֹזְזִים אוֹתָם; אֲבָל בִּבְנֵי עַמּוֹן נֶאֱמַר (פסוק י"ט) "וְאַל תִּתְגָּר בָּם" – שׁוּם

גֵּרוּי, בִּשְׁכַר צְנִיעוּת אִמָּם, שֶׁלֹּא פִּרְסְמָה עַל אָבִיהָ כְּמוֹ שֶׁעָשְׂתָה הַבְּכִירָה שֶׁקָּרְאָה שֵׁם בְּנָהּ מוֹאָב (בבא קמא ל"ח):
ער. שֵׁם הַמְּדִינָה:

Verse 10

האמים לפנים וגו'. אַתָּה סָבוּר שֶׁזּוֹ אֶרֶץ רְפָאִים שֶׁנָּתַתִּי לוֹ לְאַבְרָהָם, לְפִי שֶׁהָאֱמִים שֶׁהֵם רְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא, כִּי אוֹתָן רְפָאִים הוֹרַשְׁתִּי מִפְּנֵי בְנֵי לוֹט וְהוֹשַׁבְתִּים תַּחְתָּם:

Verse 11

רפאים יחשבו וגו'. רְפָאִים הָיוּ נֶחֱשָׁבִין אוֹתָם אֵמִים, כָּעֲנָקִים הַנִּקְרָאִים רְפָאִים, עַל שֵׁם שֶׁכָּל הָרוֹאֶה אוֹתָם יָדָיו מִתְרַפּוֹת (בראשית רבה כ"ו):
אמים. עַל שֵׁם שֶׁאֵימָתָם מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת (שם), וְכֵן בְּשֵׁעִיר יָשְׁבוּ הַחֹרִים וּנְתַתִּים לִבְנֵי עֵשָׂו:

Verse 12

יירשום. לָשׁוֹן הוֹוֶה, כְּלוֹמַר נָתַתִּי בָהֶם כֹּחַ שֶׁהָיוּ מוֹרִישִׁים אוֹתָם וְהוֹלְכִים:

Verse 13

Verse 14

Verse 15

היתה בם. לְמַהֵר וּלְהֻמָּם בְּתוֹךְ אַרְבָּעִים שָׁנָה, שֶׁלֹּא יִגְרְמוּ לִבְנֵיהֶם עוֹד לְהִתְעַכֵּב בַּמִּדְבָּר:

Verse 16

ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ה' אלי וגו'. אֲבָל מִשֶּׁלּוּחַ הַמְרַגְּלִים עַד כָּאן לֹא נֶאֱמַר בְּפָרָשָׁה זוֹ וַיְדַבֵּר אֶלָּא וַיֹּאמֶר, לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל ל"ח שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְזוּפִים, לֹא נִתְיַחֵד עִמּוֹ הַדִּבּוּר בִּלְשׁוֹן חִבָּה, פָּנִים אֶל פָּנִים וְיִשּׁוּב הַדַּעַת – לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה עַל הַנִּבְיאִים אֶלָּא בְּשִׁבְיל יִשְׂרָאֵל (מכילתא שמות י"ב):
אנשי המלחמה. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה הַיּוֹצְאִים בַּצָּבָא:

Verse 17

Verse 18

אתה עבר היום את גבול מואב, וקרבת מול בני עמון. מִכָּאן שֶׁאֶרֶץ עַמּוֹן לְצַד צָפוֹן:

Verse 19

Verse 20

ארץ רפאים תחשב. אֶרֶץ רְפָאִים נֶחְשֶׁבֶת אַף הִיא, לְפִי שֶׁהָרְפָאִים יָשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אֲבָל לֹא זוֹ הִיא שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם:

Verse 21

Verse 22

Verse 23

והעוים הישבים בחצרים וגו'. עַוִּים מִפְלְשְׁתִּים הֵם, שְׁעִמָּהֶם הֵם נֶחֱשָׁבִים בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י"ג) "חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְלִשְׁתִּים הָעַזָּתִי וְהָאַשְׁקְלוֹנִי הַגִּתִּי וְהָעֶקְרוֹנִי וְהָעַוִּים", וּמִפְּנֵי הַשָּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע אַבְרָהָם לַאֲבִימֶלֶךְ לֹא יָכְלוּ יְשָׁרְאֵל לְהוֹצִיא אַרְצָם מִיָּדָם, וְהֵבִאתִי עֲלֵיהֶם כַּפְתּוֹרִים וְהִשְׁמִידוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם, וְעַכְשָׁיו אַתֶּם מֻתָּרִים לְקַחְתָּהּ מִיָּדָם (חולין ס'):

Verse 24

Verse 25

תחת כל השמים. לְמֵד שֶׁעָמְדָה חָמָה לְמֹשֶׁה בְּיוֹם מִלְחֶמֶת עוֹג וְנוֹדַע הַדָּבָר תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם (עבודה זרה כ"ה):

Verse 26

ממדבר קדמות. אַע"פִּ שֶׁלֹּא צִוַּנִי הַמָּקוֹם לִקְרֹא לְסִיחוֹן לְשָׁלוֹם, לָמַדְתִּי מִמִּדְבַּר סִינַי – מִן הַתּוֹרָה שֶׁקָּדְמָה לָעוֹלָם – כְּשֶׁבָּא הַקָּבָ"ה לִתֵּן לְיִשְׂרָאֵל תָּזַר אוֹתָהּ עַל עֶשָׂו וְיִשְׁמָעֵאל, וְגָלוּי לְפָנָיו שֶׁלֹּא יְקַבְּלוּהָ וְאַע"פִּ כֵן פָּתַח לָהֶם בְּשָׁלוֹם, אַף אֲנִי קִדַּמְתִּי אֶת סִיחוֹן בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם; דָּ"אַ, ממדבר קדמות – מִמְּךָ לָמַדְתִּי, שֶׁקִּדַּמְתָּ לָעוֹלָם, יָכוֹל הָיִיתָ לִשְׁלֹחַ בָּרָק אֶחָד וְלִשְׁרֹף אֶת הַמִּצְרִים, אֶלָּא שְׁלַחְתַּנִי מִן הַמִּדְבָּר אֶל פַּרְעֹה לֵאמֹר (שמות ה') "שַׁלַּח אֶת עַמִּי", בְּמִתּוּן (תנחומא):

Verse 27

Verse 28

Verse 29

כאשר עשו לי בני עשו. לֹא לְעִנְיַן לַעֲבֹר בְּאַרְצָם, אֶלָּא לְעִנְיַן מֶכֶר אֹכֶל וּמַיִם: עד אשר אעבר את הירדן. מוּסָב עַל אֶעְבְּרָה בְאַרְצֶךָ:

Verse 30

Verse 31

החלתי תת לפניך. כָּפָה שַׁר שֶׁל אֱמוֹרִיִּים שֶׁל מַעְלָה תַּחַת רַגְלָיו שֶׁל מֹשֶׁה וְהִדְרִיכוֹ עַל צַוָּארוֹ:

Verse 32

ויצא סיחן. לֹא שָׁלַח בִּשְׁבִיל עוֹג לַעֲזֹר לוֹ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁלֹּא הָיוּ צְרִיכִים זֶה לָזֶה:

Verse 33

(תנחומא חקת) ואת בניו. בנו כְּתִיב, שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן גִּבּוֹר כְּמוֹתוֹ:

Verse 34

מתם. אֲנָשִׁים, בְּבִזַּת סִיחוֹן נֶאֱמַר בָּזְזוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּה, שֶׁהָיְתָה חֲבִיבָה עֲלֵיהֶם
וּבוֹזְזִים אִישׁ לוֹ, וּכְשֶׁבָּאוּ לְבִזַּת עוֹג, כְּבָר הָיוּ שְׂבֵעִים וּמְלֵאִים, וְהָיְתָה בְּזוּיָה
בְּעֵינֵיהֶם, וּמְקֻרְעִין וּמַשְׁלִיכִין בְּהֵמָה וּבְגָדִים, וְלֹא נָטְלוּ כִּי אִם כֶּסֶף וְזָהָב, לְכָךְ נֶאֱמַר
בַּזּוֹנוּ לָנוּ, לְשׁוֹן בִּזָּיוֹן, כָּךְ נִדְרָשׁ בְּסִפְרֵי בְּפִ' וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בַּשִּׁטִּים:

Verse 35

Verse 36

Verse 37

כל יד נחל יבק. כָּל אֵצֶל נַחַל יַבֹּק:
וכל אשר צוה ה' אלהינו. שֶׁלֹּא לִכְבֹּשׁ, הִנַּחְנוּ:

Chapter 3

Verse 1

ונפן ונעל. כָּל צַד צָפוֹן הוּא עֲלָיָה:

Verse 2

אל תירא אתו. וּבְסִיחוֹן לֹא הֻצְרַךְ לוֹמַר אַל תִּירָא אֹתוֹ אֶלָּא מִתְיָרֵא הָיָה מֹשֶׁה שֶׁלֹּא תַּעֲמֹד
לוֹ זְכוּת שֶׁשִּׁמֵּשׁ לְאַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ד) "וַיָּבֹא הַפָּלִיט", וְהוּא עוֹג:

Verse 3

Verse 4

חבל ארגב. מְתַרְגְּמִינַן בֵּית פֶּלֶךְ טָרְכוֹנָא, וְרָאִיתִי תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי בִּמְגִלַּת אֶסְתֵּר קוֹרֵא
פָּלָטִין טָרְכוֹנִין, לָמַדְתִּי חֶבֶל אַרְגּוֹב הִפָּרְכְיָא – הֵיכַל מֶלֶךְ, כְּלוֹמַר שֶׁהַמַּלְכוּת נִקְרֵאת עַל
שְׁמָהּ; וְכֵן אֶת הָאַרְגּוֹב דִּמְלָכִים (מלכים ב ט״ו:כ״ה), אֵצֶל הֵיכַל מֶלֶךְ הָרָגוּ פֶּקַח בֶּן
רְמַלְיָהוּ לִפְקָחְיָה בֶּן מְנַחֵם, לָמַדְתִּי שֶׁכָּךְ נִקְרָא שָׁם הִפָּרְכְיָא:

Verse 5

מערי הפרזי. פְּרוּזוֹת וּפְתוּחוֹת בְּלֹא חוֹמָה, וְכֵן (זכריה ב') "פְּרָזוֹת תֵּשֵׁב יְרוּשָׁלַיִם":

Verse 6

החרם. לְשׁוֹן הַוֵה – הָלוֹךְ וְכָלוֹת:

Verse 7

Verse 8

מיד. מֵרִשׁוּת:

Verse 9

צידנים יקראו לחרמון וגו'. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (דברים ד') "וְעַד הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן", הֲרֵי לוֹ אַרְבָּעָה שֵׁמוֹת, לָמָּה הֻצְרְכוּ לְכָתֵב? לְהַגִּיד שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – שֶׁהָיוּ אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מִתְפָּאֲרוֹת בְּכָךְ, זוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא, וְזוֹ אוֹמֶרֶת עַל שְׁמִי יִקָּרֵא: שניר. הוּא שֶׁלֶג בִּלְשׁוֹן אֲשְׁכְּנַז וּבִלְשׁוֹן כְּנַעַן:

Verse 10

Verse 11

מיתר הרפאים. שֶׁהָרְגוּ אַמְרָפֶל וַחֲבֵרָיו בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, וְהוּא פָּלַט מִן הַמִּלְחָמָה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ד) "וַיָּבֹא הַפָּלִיט" – זֶהוּ עוֹג: באמת איש. בְּאַמַּת אִישׁ עוֹג:

Verse 12

ואת הארץ הזאת. הָאֱמוּרָה לְמַעְלָה, מִנַּחַל אַרְנוֹן וְעַד הַר חֶרְמוֹן, ירשנו בעת ההיא : מערער אשר על נחל ארנן. אֵינוֹ מְחֻבָּר לְרֹאשׁוֹ שֶׁל מִקְרָא אֶלָּא לְסוֹפוֹ – עַל נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי, אֲבָל לְעִנְיָן יְרֻשָּׁה עַד הַר חֶרְמוֹן הָיָה:

Verse 13

ההוא יקרא ארץ רפאים. הִיא אוֹתָהּ שֶׁנָּתַתִּי לְאַבְרָהָם:

Verse 14

Verse 15

Verse 16

תוך הנחל וגבל. כָּל הַנַּחַל וְעוֹד מֵעֵבֶר לִשְׁפָתוֹ, כְּלוֹמַר עַד וְעַד בִּכְלָל וְיוֹתֵר מִכֵּן:

Verse 17

מכנרת. מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמַּעֲרָבִי, וְנַחֲלַת בְּנֵי גָד מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַמִּזְרָחִי, וְנָפַל בְּגוֹרָלָם רֹחַב הַיַּרְדֵּן כְּנֶגְדָּם, וְעוֹד מֵעֵבֶר שְׁפָתוֹ עַד כִּנֶּרֶת, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר והירדן וגבל – הַיַּרְדֵּן וּמֵעֵבֶר לוֹ:

Verse 18

וצו אתכם. לִבְנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גָד הָיָה מְדַבֵּר: לפני אחיכם. הֵם הָיוּ הוֹלְכִים לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל לַמִּלְחָמָה לִפְנֵי שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים, וְאוֹבְיִם נוֹפְלִים לִפְנֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג) "וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד":

Verse 19

Verse 20

Verse 21

Verse 22

Verse 23

ואתחנן. אֵין חִנּוּן בְּכָל מָקוֹם אֶלָּא לְשׁוֹן מַתְּנַת חִנָּם – אַע"פִּ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם לַצַּדִּיקִים לְתְלוֹת
בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים אֵין מְבַקְּשִׁים מֵאֵת הַמָּקוֹם אֶלָּא מַתְּנַת חִנָּם, (לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ וְחַנֹּתִי אֶת
אֲשֶׁר אָחֹן אָמַר לוֹ בִּלְשׁוֹן וָאֶתְחַנַּן); דְּ"אַ זֶה אֶחָד מֵעֲשָׂרָה לְשׁוֹנוֹת שֶׁנִּקְרֵאת תְּפִלָּה, כִּדְאִיתָא
בְּסִפְרֵי:
בעת ההוא. לְאַחַר שֶׁכָּבַשְׁתִּי אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג דִּמִּיתִי שֶׁמָּא הֵתֵר הַנֶּדֶר
לאמר. זֶה אֶחָד מִג' מְקוֹמוֹת שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַמָּקוֹם אֵינִי מַנִּיחֲךָ עַד שֶׁתּוֹדִיעֵנִי אִם
תַּעֲשֶׂה שְׁאֵלָתִי אִם לָאו (ספרי)

Verse 24

ה' אלהים. רַחוּם בַּדִּין:
אתה החלות להראות את עבדך. פֶּתַח, לְהְיוֹת עוֹמֵד וּמִתְפַּלֵּל אַע"פִּ שֶׁנִּגְזְרָה גְּזֵרָה; אָמַר לוֹ
מִמְּךָ לָמַדְתִּי, שֶׁאָמַרְתָּ לִי (שמות ל"ב) "וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי", וְכִי תּוֹפֵס הָיִיתִי בְּךָ? אֶלָּא
לְפִתְחֵי פֶּתַח, שֶׁבִּי הָיָה תָּלוּי לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ כֵן הָיִיתִי סָבוּר לַעֲשׂוֹת עַכְשָׁו (ספרי)
את גדלך. זוֹ מִדַּת טוּבְךָ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (במדבר י"ד) "וְעַתָּה יִגְדַּל נָא כֹּחַ ה'":
ואת ידך. זוֹ יְמִינְךָ שֶׁהִיא פְּשׁוּטָה לְכָל בָּאֵי עוֹלָם
החזקה. שֶׁאַתָּה כוֹבֵשׁ בְּרַחֲמִים אֶת מִדַּת הַדִּין בְּחָזְקָה (ספרי)
אשר מי אל וגו'. אֵינְךָ דוֹמֶה לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ יוֹעֲצִין וְסַנְקְטֻרִין הַמַּחְזִין
בְּיָדוֹ כְּשֶׁרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת חֶסֶד וְלַעֲבֹר עַל מִדּוֹתָיו, אַתָּה אֵין מִי שֶׁיִּמְחֶה בְּיָדְךָ אִם תִּמְחֹל לִי
וּתְבַטֵּל גְּזֵרָתְךָ; וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ מִלְחֶמֶת סִיחוֹן וְעוֹג, –
כְּדִכְתִיב (דברים ב') "רְאֵה הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ", – הַרְאֵנִי מִלְחֶמֶת ל"א מְלָכִים:

Verse 25

אעברה נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה:
ההר הטוב הזה. זוֹ יְרוּשָׁלַיִם:
והלבנון. זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ (ספרי):

Verse 26

ויתעבר ה'. נִתְמַלֵּא חֵמָה:
למענכם. אַתֶּם גְּרַמְתֶּם לִי, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהלים ק"ו) "וַיַּקְצִיפוּ עַל מֵי מְרִיבָה וַיֵּרַע
לְמֹשֶׁה בַּעֲבוּרָם":
רב לך. שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הָרַב כָּמָּה קָשֶׁה וְהַתַּלְמִיד כַּמָּה סַרְבָּן וּמַפְצִיר (סוטה י"ג); דְּ"אַ – רב
לְךָ, הַרְבֵּה מִזֶּה שָׁמוּר לְךָ, רַב טוּב הַצָּפוּן לְךָ (ספרי):

Verse 27

וראה בעיניך. בְּקַשְׁתָּ מִמֶּנִּי וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה, אֲנִי מַרְאֶה לְךָ אֶת כֻּלָּהּ שֶׁנֶּאֱמַר
"וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ" (דברים ל"ב):

Verse 28

וצו את יהושע. עַל הַטָּרָחוֹת וְעַל הַמַּשָּׂאוֹת וְעַל הַמְּרִיבוֹת:
וחזקהו ואמצהו. בְּדִבָּרֶיךָ, שֶׁלֹּא יֵרַךְ לִבּוֹ לוֹמַר כְּשֵׁם שֶׁנֶּעֱנַשׁ רַבִּי עֲלֵיהֶם, כָּךְ סוֹפִי לֵעָנֵשׁ
עֲלֵיהֶם, מַבְטִיחוֹ אֲנִי כִּי הוּא יַעֲבֹר וְהוּא יַנְחִיל (ע' ספרי):
כי הוא יעבר. אִם יַעֲבֹר לִפְנֵיהֶם יִנָּחֲלוּ, וְאִם לָאו לֹא יִנָּחֲלוּ; וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא כְּשֶׁשָּׁלַח
מִן הָעָם אֶל הָעַי וְהוּא יָשַׁב, "וַיָּכוּ מֵהֶם אֲנָשֵׁי הָעַי וְגוֹ'" (יהושע ז') וְכֵיוָן שֶׁנָּפַל עַל
פָּנָיו אָמַר לוֹ "קֻם לָךְ" – קֹם לְךָ כְּתִיב, אַתָּה הוּא הָעוֹמֵד בִּמְקוֹמְךָ וּמְשַׁלֵּחַ אֶת בָּנַי

לַמִּלְחָמָה, לָמָּה זֶּה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ? לֹא כָךְ אָמַרְתִּי לְמֹשֶׁה רַבְּךָ אִם הוּא עוֹבֵר עוֹבְרִין וְאִם לָאו אֵין עוֹבְרִין (ספרי):

Verse 29

ונשב בגיא וגו'. וְנִצְמַדְתֶּם לַעֲ"ז, וְאַעַ"פ כֵּן ועתה ישראל שמע אל החקים, וְהַכֹּל מָחוּל לִי לְךָ, וַאֲנִי לֹא זָכִיתִי לְמָחֵל לִי:

Chapter 4

Verse 1

Verse 2

לא תספו. כְּגוֹן חָמֵשׁ פָּרָשִׁיוֹת בַּתְּפִלִּין, חֲמֵשֶׁת מִינִין בַּלּוּלָב, וְחָמֵשׁ צִיצִיּוֹת, וְכֵן "לֹא תִגְּרְעוּ" (ע' ספרי פ' ראה):

Verse 3

Verse 4

Verse 5

Verse 6

ושמרתם. זוֹ מִשְׁנָה:
ועשיתם. כְּמַשְׁמָעוֹ (שם):
כי הוא חכמתכם ובינתכם וגו'. בָּזֹאת תֶּחְשְׁבוּ חֲכָמִים וּנְבוֹנִים לְעֵינֵי הָעַמִּים:

Verse 7

Verse 8

חקים ומשפטים צדיקם. הַגּוּנִים וּמְקֻבָּלִים:

Verse 9

רק השמר לך … פן תשכח את הדברים. אָז, כְּשֶׁלֹּא תִשְׁכְּחוּ אוֹתָם וְתַעֲשׂוּם עַל אֲמִתָּתָם, תֶּחְשְׁבוּ חֲכָמִים וּנְבוֹנִים, וְאִם תְּעַוְּתוּ אוֹתָם מִתּוֹךְ שִׁכְחָה, תֶּחְשְׁבוּ שׁוֹטִים:

Verse 10

יום אשר עמדת. מוּסָב עַל מִקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה מֵמֶּנּוּ אשר ראו עיניך – יום אשר עמדת בחרב אֲשֶׁר רָאִיתָ הַקּוֹלוֹת וְאֶת הַלַּפִּידִים:
לְמָדוֹן. יִלְפוֹן – לְעַצְמָם:
לַמֵּדוֹן. יְאַלְּפוֹן – לַאֲחֵרִים:

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

ואתי צוה ה' ללמד אתכם. תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה:

Verse 15

Verse 16

סמל. צוּרָה:

Verse 17

Verse 18

Verse 19

ופן תשא עיניך. לְהִסְתַּכֵּל בַּדָּבָר וְלָתֵת לֵב לִטְעוֹת אַחֲרֵיהֶם:
אשר חלק ה'. לְהָאִיר לָהֶם (מגילה ט'); דְּ"אַ לֶאֱלוֹהוֹת, לֹא מְלְטְעוֹת אַחֲרֵיהֶם אֶלָּא
הֶחֱלִיקָם בִּדְבְרֵי הַבְלֵיהֶם לְטָרְדָם מִן הָעוֹלָם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהלים ל"ו) "כִּי הֶחֱלִיק
אֵלָיו בְּעֵינָיו לִמְצֹא עֲוֹנוֹ לִשְׂנֹא" (עבודה זרה נ"ה):

Verse 20

מכור. כּוּר הוּא כְּלִי שֶׁמְּזַקְּקִים בּוֹ אֶת הַזָּהָב:

Verse 21

התאנף. נִתְמַלֵּא רֹגֶז:
על דבריכם. עַל אוֹדוֹתֵיכֶם, עַל עִסְקֵיכֶם:

Verse 22

כי אנכי מת וגו' איננני עבר. מֵאַחַר שֶׁמֵּת מֵהֵיכָן יַעֲבֹר? אֶלָּא אַף עַצְמוֹתַי אֵינָם עוֹבְרִים
(ספרי במדבר כ"ז):

Verse 23

תמונת כל. תְּמוּנַת כָּל דָּבָר:
אשר צוך ה'. אֲשֶׁר צִוְּךָ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת:

Verse 24

אל קנא. מְקַנֵּא לִנְקֹם, אנפר"מנט בְּלַעַז, מִתְאָוֶה עַל רָגְזוֹ לְהַפְרַע מֵעוֹבְדֵי עֲ"זָ:

Verse 25

ונושנתם. רָמַז לָהֶם שֶׁיִּגְלוּ מִמֶּנָּה לְסוֹף שְׁמוֹנָה מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה כְּמִנְיַן "וְנוֹשַׁנְתֶּם", וְהוּא הִקְדִּים וְהִגְלָם לְסוֹף שְׁמוֹנָה מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים, וְהִקְדִּים שְׁתֵּי שָׁנִים לְ"וְנוֹשַׁנְתֶּם", כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְקַיְּמוּ בָּהֶם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ט') "וַיִּשְׁקֹד עַל הָרָעָה וַיְבִיאֶהָ עָלֵינוּ כִּי צַדִּיק ה' אֱלֹהֵינוּ" – צָדָקָה עָשָׂה עִמָּנוּ שֶׁמֵּהֵר לַהֲבִיאָה שְׁתֵּי שָׁנִים לִפְנֵי זְמַנָּהּ (סנהדרין ל"ח; ג'יטין פ"ח):

Verse 26

העידתי בכם. הִנֵּנִי מַזְמִינָם לִהְיוֹת עֵדִים שֶׁהִתְרֵיתִי בָּכֶם:

Verse 27

Verse 28

ועבדתם שם אלהים. כְּתַרְגּוּמוֹ, מִשָּׁאַתֶּם עוֹבְדִים לְעוֹבְדֵיהֶם כְּאֵלּוּ אַתֶּם עוֹבְדִים לָהֶם:

Verse 29

Verse 30

Verse 31

לא ירפך. מִלְּהַחֲזִיק בְּךָ בְּיָדָיו, וּלְשׁוֹן לֹא יַרְפֶּךָּ לְשׁוֹן לֹא יַפְעִיל הוּא – לֹא יִתֵּן לְךָ רִפְיוֹן, לֹא יַפְרִישׁ אוֹתְךָ מֵאֶצְלוֹ, וְכֵן "אֲחַזְתִּיו וְלֹא אַרְפֶּנּוּ" (שיר השירים ג') שֶׁלֹּא נִנְקַד אֶרְפֶּנּוּ; כָּל לְשׁוֹן רִפְיוֹן מוֹסֵב עַל לְשׁוֹן מַפְעִיל וּמִתְפַּעֵל, כְּמוֹ "הַרְפֵּה לָהּ" (מלכים ב' ד') – תֵּן לָהּ רִפְיוֹן, "הֶרֶף מִמֶּנִּי" (דברים ט') – הִתְרַפֵּה מִמֶּנִּי:

Verse 32

לימים ראשונים. עַל יָמִים רִאשׁוֹנִים:
ולמקצה השמים. וְגַם שְׁאַל לְכָל הַבְּרוּאִים אֲשֶׁר מִקָּצֶה אֶל קָצֶה, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדָּרְשׁוֹ, מְלַמֵּד עַל קוֹמָתוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁהָיְתָה מִן הָאָרֶץ עַד הַשָּׁמַיִם, וְהוּא הַשּׁעוּר עַצְמוֹ אֲשֶׁר מִקָּצֶה אֶל קָצֶה (סנהדרין ל"ח):
הנהיה כדבר הגדול הזה. וּמַהוּ הַדָּבָר הַגָּדוֹל, השמע עם וגו' :

Verse 33

Verse 34

או הנסה אלהים. הֲכִי עָשָׂה נִסִּים שׁוּם אֱלוֹהַּ לבוא לקחת לו גוי וגו', כָּל הֶהָיִ"ן הַלָּלוּ תְּמִיהוֹת הֵן, לְכָךְ נִקּוּדוֹת הֵן בַּחֲטָף פַּתָּח: הֲנִהְיָה, הֲנִשְׁמַע, הֲשָׁמַע הֲנָסָה במסת. עַל יְדֵי נִסְיוֹנוֹת הוֹדִיעָם גְּבוּרוֹתָיו, כְּגוֹן "הִתְפָּאֵר עָלַי" (שמות ח') אִם אוֹכַל לַעֲשׂוֹת כֵּן, הֲרֵי זֶה נִסָּיוֹן:
באתת. בְּסִימָנִין, לְהַאֲמִין שֶׁהוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם, כְּגוֹן "מַה זֶּה בְיָדֶךָ" (שם ד'):
ובמופתים. הֵם נִפְלָאוֹת, שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם מַכּוֹת מֻפְלָאוֹת:
ובמלחמה. בַּיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי ה' נִלְחָם לָהֶם" (שם י"ד):

Verse 35

הראת. כְּתַרְגּוּמוֹ "אִתְחֲזֵיתָא"; כְּשֶׁנָּתַן הַקָּבָ"ה אֶת הַתּוֹרָה פָּתַח לָהֶם שִׁבְעָה רְקִיעִים, וּכְשֶׁם שֶׁקָּרַע אֶת הָעֶלְיוֹנִים כָּךְ קָרַע אֶת הַתַּחְתּוֹנִים, וְרָאוּ שֶׁהוּא יְחִידִי, לְכָךְ נֶאֱמַר "אַתָּה הָרְאֵתָ לָדַעַת":

Verse 36

Verse 37

ותחת כי אהב. וְכָל זֶה תַּחַת אֲשֶׁר אָהַב:
ויוצאך בפניו. כְּאָדָם הַמַּנְהִיג בְּנוֹ לְפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ וְגוֹ' וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם" (שם). דָּ"אַ, ויוצאך בפניו – בִּפְנֵי אֲבוֹתָיו, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר "נֶגֶד אֲבוֹתָם עָשָׂה פֶלֶא" (תהילים ע"ח); וְאַל תִּתְמַהּ עַל שֶׁהִזְכִּירָם בִּלְשׁוֹן יָחִיד, שֶׁהָרֵי כְּתָבָם בִּלְשׁוֹן יָחִיד – ויבחר בזרעו אחריו:

Verse 38

ממך מפניך. סָרְסֵהוּ וְדָרְשֵׁהוּ: לְהוֹרִישׁ מִפָּנֶיךָ גּוֹיִם גְּדוֹלִים וַעֲצוּמִים מִמֶּךָּ:
כיום הזה. כַּאֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה הַיּוֹם:

Verse 39

Verse 40

Verse 41

אז יבדיל. נָתַן לֵב לִהְיוֹת חָרֵד לַדָּבָר שֶׁיַּבְדִּילֵם, וְאַע"פ שֶׁאֵינָן קוֹלְטוֹת עַד שֶׁיֵּבְדְּלוּ אוֹתָן שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן, אָמַר מֹשֶׁה מִצָּוָה שֶׁאֶפְשָׁר לְקַיְּמָהּ אֲקַיְּמֶנָּה (מכות י'):
בעבר הירדן מזרחה שמש. בְּאוֹתוֹ עֵבֶר שֶׁבְּמִזְרָחוֹ שֶׁל יַרְדֵּן:
מזרחה שמש. לְפִי שֶׁהוּא דָּבוּק, נְקוּדָה רי"ש בַּפֵּטָף, מִזְרָח שֶׁל שֶׁמֶשׁ – מְקוֹם זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ:

Verse 42

Verse 43

Verse 44

וזאת התורה. זוֹ שֶׁהוּא עָתִיד לְסַדֵּר אַחַר פָּרָשָׁה זוֹ:

Verse 45

אלה העדת, אשר דבר. הֵם הֵם אֲשֶׁר דִּבֵּר בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם, חָזַר וּשְׁנָאָה לָהֶם בְּעַרְבוֹת מוֹאָב:

Verse 46

Verse 47

אשר בעבר הירדן. שֶׁהוּא בַּמִּזְרָח, שֶׁהָעֵבֶר הַשֵּׁנִי הָיָה בַּמַּעֲרָב:

Chapter 5

Verse 1

Verse 2

Verse 3

לא את אבתינו בִּלְבַד כרת ה' וגו'. כי אתנו וגו' :

Verse 4

פנים בפנים. אָ"ר בֶּרֶכְיָה: כָּךְ אָמַר מֹשֶׁה, אַל תֹּאמְרוּ אֲנִי מַטְעֶה אֶתְכֶם עַל לֹא דָבָר, כְּדֶרֶךְ שֶׁהַסַּרְסוּר עוֹשֶׂה בֵּין הַמּוֹכֵר לַלּוֹקֵחַ, הֲרֵי הַמּוֹכֵר עַצְמוֹ מְדַבֵּר עִמָּכֶם (פסיקתא רבתי):

Verse 5

לאמר. מוּסָב עַל דבר ה' עמכם בהר מתוך האש, לאמר אנכי ה' וגו' ואנכי עומד בין ה' וביניכם :

Verse 6

Verse 7

על פני. בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר אֲנִי שָׁם, וְזֶהוּ כָּל הָעוֹלָם. דָּ"אַ — כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי קַיָּם. עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת כְּבָר פֵּרַשְׁתִּים:

Verse 8

Verse 9

Verse 10

Verse 11

Verse 12

שמור. וּבָרְאשׁוֹנוֹת הוּא אוֹמֵר "זָכוֹר", שְׁנֵיהֶם בְּדִבּוּר אֶחָד וּבְתֵבָה אַחַת נֶאֶמְרוּ, וּבִשְׁמִיעָה אַחַת נִשְׁמְעוּ (מכילתא)
כאשר צוך. קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בְּמָרָה (שבת פ"ז):

Verse 13

Verse 14

Verse 15

וזכרת כי עבד היית וגו'. עַל מְנָת כֵּן פְּדָאֲךָ שֶׁתְּהֶיה לוֹ עֶבֶד וְתִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו:

Verse 16

כאשר צוך. אַף עַל כְּבוּד אָב וָאֵם נִצְטַוּוּ בָּמָּה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ט"ו) שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט (סנהדרין נ"ו):

Verse 17

ולא תנאף. אֵין לְשׁוֹן נִאוּף אֶלָּא בְּאֵשֶׁת אִישׁ:

Verse 18

ולא תתאוה. וְלָא תֵרוֹג, אַף הוּא לְשׁוֹן חֶמְדָּה, כְּמוֹ נֶחְמָד לְמַרְאֶה (בראשית ב') דְּמִתַּרְגְּמִינָן דְּמֶרַגַּג לְמֶחְזֵי:

Verse 19

ולא יסף. מְתַרְגְּמִינָן "וְלָא פָסִיק" (וּלְפִי שֶׁמִּדַּת בָּשָׂר וָדָם אֵינָן יְכוֹלִין לְדַבֵּר כָּל דְּבֶרֵיהֶם בְּנִשִּׁימָה אַחַת וּמִדַּת הַקָּבָּ"ה אֵינוֹ כֵן — לֹא הָיָה פוֹסֵק, וּמִשֶּׁלֹּא הָיָה פוֹסֵק לֹא הָיָה מוֹסִיף) כִּי קוֹלוֹ חָזָק וְקַיָּם לְעוֹלָם (סנהדרין י"ז); דָּ"אַ — ולא יסף לֹא הוֹסִיף לְהֶרָאוֹת בְּאוֹתוֹ פֶּתְבִּי:

Verse 20

Verse 21

Verse 22

Verse 23

Verse 24

ואת תדבר אלינו. הִתַּשְׁתֶּם אֶת כֹּחִי כַּנְּקֵבָה, שֶׁנִּצְטַעַרְתִּי עֲלֵיכֶם וְרִפִּיתֶם אֶת יָדִי כִּי רָאִיתִי שֶׁאֵינְכֶם חֲרֵדִים לְהִתְקָרֵב אֵלָיו מֵאַהֲבָה, וְכִי לֹא הָיָה יָפֶה לָכֶם לִלְמֹד מִפִּי הַגְּבוּרָה וְלֹא לִלְמֹד מִמֶּנִּי?:

Chapter 6

Verse 1

Verse 2

Verse 3

Verse 4

ה' אלהינו ה' אחד. ה' שֶׁהוּא אֱלֹהֵינוּ עַתָּה, וְלֹא אֱלֹהֵי הָאֻמּוֹת, הוּא עָתִיד לִהְיוֹת ה'
אֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג') כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה', וְנֶאֱמַר
(זכריה י"ד) בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד (ע' ספרי):

Verse 5

ואהבת. עֲשֵׂה דְּבָרָיו מֵאַהֲבָה, אֵינוֹ דוֹמֶה הָעוֹשֶׂה מֵאַהֲבָה לָעוֹשֶׂה מִיִּרְאָה, הָעוֹשֶׂה אֵצֶל רַבּוֹ
מִיִּרְאָה, כְּשֶׁהוּא מַטְרִיחַ עָלָיו מַנִּיחוֹ וְהוֹלֵךְ לוֹ (שם):
בכל לבבך. בִּשְׁנֵי יְצָרֶיךָ (ספרי; ברכות נ"ד); דָּבָר אַחֵר בכל לבבך שֶׁלֹּא יִהְיֶה לִבְּךָ
חָלוּק עַל הַמָּקוֹם (ספרי):
ובכל נפשך. אֲפִלּוּ הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשֶׁךָ (ספרי; ברכות נ"ד):
ובכל מאדך. בְּכָל מָמוֹנֶךָ, יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמָּמוֹנוֹ חָבִיב עָלָיו מִגּוּפוֹ (בראשית נ"ז), לְכָךְ
נֶאֱמַר בְּכָל מְאֹדֶךָ. דָּ"אַ — ובכל מאדך בְּכָל מִדָּה וּמִדָּה שֶׁמּוֹדֶד לְךָ, בֵּין בְּמִדָּה טוֹבָה בֵּין
בְּמִדַּת פֻּרְעָנוּת, וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר (תהלים קט"ז) כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבְשֵׁם יְיָ אֶקְרָא
וְגוֹ' (ע' ספרי):

Verse 6

והיו הדברים האלה. וּמַהוּ הָאַהֲבָה? והיו הדברים האלה, שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה מַכִּיר בְּהַקָּבָ"ה
וּמְדַבֵּק בִּדְרָכָיו (ספרי):
אשר אנכי מצוך היום. לֹא יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כִּדְיוֹטְגְמָא יָשָׁנָה שֶׁאֵין אָדָם סוֹפְנָהּ, אֶלָּא
כַּחֲדָשָׁה שֶׁהַכֹּל רָצִין לִקְרָאתָהּ; דְּיוֹטְגְמָא – מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַבָּאָה בְּמִכְתָּב (ספרי):

Verse 7

ושננתם. לְשׁוֹן חִדּוּד הוּא, שֶׁיִּהְיוּ מְחֻדָּדִים בְּפִיךָ, שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ אָדָם דָּבָר לֹא תְהֵא צָרִיךְ
לְגַמְגֵּם בּוֹ אֶלָּא אֲמֹר לוֹ מִיָּד (ספרי; קידושין ל'):
לבניך. אֵלּוּ הַתַּלְמִידִים, מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהַתַּלְמִידִים קְרוּיִים בָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים
י"ד) בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם, וְאוֹמֵר (מלכים ב ב') בְּנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בֵּית אֵל, וְכֵן
בְּחִזְקִיָּהוּ, שֶׁלִּמֵּד תּוֹרָה לְכָל יִשְׂרָאֵל, וּקְרָאָם בָּנִים שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב' כ"ט) בָּנַי
עַתָּה אַל תִּשָּׁלוּ. וּכְשֵׁם שֶׁהַתַּלְמִידִים קְרוּיִים בָּנִים (שֶׁנֶּאֱמַר בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם) כָּךְ
הָרַב קָרוּי אָב, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב') אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וְגוֹ' (ספרי):
ודברת בם. שֶׁלֹּא יְהֵא עִקָּר דִּבּוּרְךָ אֶלָּא בָּם – עֲשֵׂם עִקָּר וְאַל תַּעֲשֵׂם טָפֵל (שם)
ובשכבך. יָכוֹל אֲפִלּוּ שָׁכַב בַּחֲצִי הַיּוֹם, תַּ"ל ובקומך, יָכוֹל אֲפִלּוּ עָמַד בַּחֲצִי הַלַּיְלָה,
תַּ"ל בשבתך בביתך ובלכתך בדרך – דֶּרֶךְ אֶרֶץ דִּבְּרָה תוֹרָה, זְמַן שְׁכִיבָה וּזְמַן קִימָה
(שם):

Verse 8

וקשרתם לאות על ידך. אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבַּזְּרוֹעַ:
והיו לטטפת בין עיניך. אֵלּוּ תְּפִלִּין שֶׁבָּרֹאשׁ, וְעַל שֵׁם מִנְיָן פָּרָשִׁיּוֹתֵיהֶם נִקְרְאוּ טְטָפוֹת,
טט בְּכִתְפֵי שְׁתַּיִם פת בְּאַפְרִיקֵי שְׁתַּיִם (סנהדרין ד'):

Verse 9

מזזות ביתך. מִזְּזוֹת כְּתִיב, שֶׁאֵין צָרִיךְ אֶלָּא אַחַת:
ובשעריך. לְרַבּוֹת שַׁעֲרֵי חֲצֵרוֹת וְשַׁעֲרֵי מְדִינוֹת וְשַׁעֲרֵי עֲיָרוֹת (יומא י"א):

Verse 10

Verse 11

חצובים. לְפִי שֶׁהוּא מְקוֹם טְרָשִׁין וּסְלָעִים נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן חֲצִיבָה:

Verse 12

מבית עבדים. כְּתַרְגּוּמוֹ מִבֵּית עַבְדוּתָא – מִמָּקוֹם שֶׁהָיִיתֶם שָׁם עֲבָדִים:

Verse 13

ובשמו תשבע. אִם יֵשׁ בְּךָ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, שֶׁאַתָּה יָרֵא אֶת שְׁמוֹ וְעוֹבֵד אוֹתוֹ, אָז בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁאַתָּה יָרֵא אֶת שְׁמוֹ תְּהֵא זָהִיר בִּשְׁבוּעָתְךָ, וְאִם לָאו — לֹא תִּשָּׁבֵעַ:

Verse 14

מאלהי העמים אשר סביבותיכם. הוּא הַדִּין לָרְחוֹקִים, אֶלָּא לְפִי שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אֶת סְבִיבוֹתֶיךָ תּוֹעִים אַחֲרֵיהֶם, הֶצְרֵךְ לְהַזְהִיר עֲלֵיהֶם בְּיוֹתֵר:

Verse 15

Verse 16

במסה. כְּשֶׁיָּצְאוּ מִמִּצְרַיִם שֶׁנִּסּוּהוּ בַמַּיִם, שֶׁנֶּאֱמַר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ (שמות י"ז):

Verse 17

Verse 18

הישר והטוב. זוֹ פְּשָׁרָה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין:

Verse 19

כאשר דבר. וְהֵיכָן דִּבֶּר? "וְהַמּוֹתִי אֶת כָּל הָעָם וְגוֹ'" (שמות כ"ג):

Verse 20

כי ישאלך בנך מחר. יֵשׁ מָחָר שֶׁהוּא אַחַר זְמַן:

Chapter 7

Verse 1

ונשל. לְשׁוֹן הַשְׁלָכָה וְהַתָּזָה, וְכֵן "וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל" (דברים י"ט):

Verse 2

ולא תחנם. לֹא תִתֵּן לָהֶם חֵן, אָסוּר לוֹ לָאָדָם לוֹמַר "כַּמָּה נָאֶה גּוֹי זֶה". דָּבָר אַחֵר, לֹא תִתֵּן לָהֶם חֲנִיָּה בָּאָרֶץ (עבודה זרה כ'):

Verse 3

Verse 4

כי יסיר את בנך מאחרי. בְּנוֹ שֶׁל גּוֹי כְּשֶׁיִּשָּׂא אֶת בִּתְּךָ יָסִיר אֶת בִּנְךָ אֲשֶׁר תֵּלֵד לוֹ בִּתְּךָ
מֵאַחֲרַי, לְמָדָנוּ שֶׁבֶּן בִּתְּךָ הַבָּא מִן הַגּוֹי קָרוּי בִּנְךָ, אֲבָל בֶּן בִּנְךָ הַבָּא מִן הַגּוֹיָה אֵינוֹ
קָרוּי בִּנְךָ אֶלָּא בְּנָהּ, שֶׁהֲרֵי לֹא נֶאֱמַר עַל בִּתּוֹ לֹא תִקַּח כִּי תָסִיר אֶת בִּנְךָ מֵאַחֲרָי:

Verse 5

מזבחתיהם. שֶׁל בְּנָיָן:
ומצבתם. אֶבֶן אַחַת:
ואשירהם. אִילָנוֹת שֶׁעוֹבְדִין אוֹתָן:
ופסיליהם. צְלָמִים:

Verse 6

Verse 7

לא מרבכם. כְּפִשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ לְפִי שֶׁאֵין אַתֶּם מַגִּדִּילִים עַצְמְכֶם כְּשֶׁאֲנִי מַשְׁפִּיעַ לָכֶם טוֹבָה,
לְפִיכָךְ חשק … בכם
כי אתם המעט – הַמְמַעֲטִין עַצְמְכֶם, כְּגוֹן אַבְרָהָם שֶׁאָמַר (בראשית י"ח) "וְאָנֹכִי עָפָר
וָאֵפֶר", וּכְגוֹן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן שֶׁאָמְרוּ (שמות ט"ז) "וְנַחְנוּ מָה", לֹא כְנֶבוּכַדְנֶאצַּר שֶׁאָמַר
(ישעיהו י"ד) "אֶדַּמֶּה לְעֶלְיוֹן", וְסַנְחֵרִיב (שם ל"ו) שֶׁאָמַר "מִי בְּכָל אֱלֹהֵי הָאֲרָצוֹת",
וְחִירָם שֶׁאָמַר (י"ח כ"ח) "אֵל אָנִי מוֹשַׁב אֱלֹהִים יָשַׁבְתִּי" (חולין פ"ט):
כי אתם המעט. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דְּהָא:

Verse 8

כי מאהבת ה'. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא – לא מרבכם חשק ה' בכם, אֶלָּא מאהבת ה'
אתכם :
ומשמרו את השבעה. מֻחֲמַת שָׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבוּעָה:

Verse 9

לאלף דור. וּלְהַלָּן (דברים ה') הוּא אוֹמֵר "לַאֲלָפִים". כָּאן שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל לְשֹׁמְרֵי
מִצְוֹתָיו, הוּא אוֹמֵר לאלף, וּלְהַלָּן שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל לְאֹהֲבַי, הוּא אוֹמֵר לַאֲלָפִים (סוטה
ל"א):
לאהביו. אֵלּוּ הָעוֹשִׂין מֵאַהֲבָה:
ולשמרי מצותיו. אֵלּוּ הָעוֹשִׂין מִיִּרְאָה:

Verse 10

ומשלם לשנאיו אל פניו. בְּחַיָּיו מְשַׁלֵּם לוֹ גְּמוּלוֹ הַטּוֹב, כְּדֵי לְהַאֲבִידוֹ מִן הָעוֹלָם הַבָּא:

Verse 11

היום לעשותם. וּלְמָחָר, לָעוֹלָם הַבָּא, לִטֹּל שְׂכָרָם (עירובין כ"ב):

Verse 12

והיה עקב תשמעון. אִם הַמִּצְוֹות קַלּוֹת שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו תשמעון.
ושמר ה' וגו'. יִשְׁמֹר לְךָ הַבְטָחָתוֹ (עי' תנחומא):

Verse 13

שגר אלפיך. וְלִדֵּי בְקָרְךָ שֶׁהַנְּקֵבָה מְשַׁגֶּרֶת מִמֵּעֶיהָ:

ועשתרת צאנך. מְנַחֵם פֵּרֵשׁ "אַבִּירֵי בָּשָׁן" (תהילים כ"ב) – מִבָּחַר הַצֹּאן, כְּמוֹ "בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנָיִם" (בראשית י"ד), לְשׁוֹן חֹזֶק, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וְעָדְרֵי עָנָךְ". וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ שְׁמַעֲשִׂירוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן (חולין פ"ד) לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם עַשְׁתָּרוֹת?:

Verse 14

עקר. שֶׁאֵינוֹ מוֹלִיד:

Verse 15

Verse 16

Verse 17

כי תאמר בלבבך. עַל כָּרְחֶךָ לְשׁוֹן דִּילְמָא הוּא, שֶׁמָּא תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ מִפְּנֵי שֶׁהֵם רַבִּים לֹא אוּכַל לְהוֹרִישָׁם, אַל תֹּאמַר כֵּן, לֹא תִירָא מֵהֶם, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ בְּאַחַת מִשְּׁאָר לְשׁוֹנוֹת שֶׁל כִּי שֶׁיִּפֹּל עָלָיו שׁוּב לֹא תִירָא מֵהֶם:

Verse 18

Verse 19

המסת. נְסִיונוֹת:
והאתת. כְּגוֹן וַיְהִי לְנָשֶׁק (שמות ד'), וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת (שם):
והמפתים. הַמַּכּוֹת הַמְּפָלָאוֹת:
והיד החזקה. זוֹ הַדֶּבֶר:
והזרע הנטויה. זוֹ הַחֶרֶב שֶׁל מַכַּת בְּכוֹרוֹת:

Verse 20

הצרעה. מִין שֶׁרֶץ הָעוֹף שֶׁהָיְתָה זוֹרֶקֶת בָּהֶם מָרָה וּמְסַמְּאָה אֶת עֵינֵיהֶם בְּכָל מָקוֹם שֶׁהָיוּ נִסְתָּרִין שָׁם (סוטה ל"ו):

Verse 21

Verse 22

פן תרבה עליך חית השדה. וַהֲלֹא אִם עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֵין מִתְיָרְאִין מִן הַחַיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ה') וְחַיַּת הַשָּׂדֶה תָּשְׁלְמָה לָךְ? אֶלָּא גָּלוּי הָיָה לְפָנָיו שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא:

Verse 23

והמם. נָקוּד קָמָץ כֹּלוֹ, לְפִי שֶׁאֵין מ"ם אַחֲרוֹנָה מִן הַיְסוֹד, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ וְהָם אוֹתָם, אֲבָל "וְהָמַם גִּלְגַּל עֶגְלָתוֹ" (ישעיהו כ"ח) כֻּלּוֹ יְסוֹד, לְפִיכָךְ חֶצְיוֹ קָמָץ וְחֶצְיוֹ פַּתָּח, כְּשְׁאָר פֹּעַל שֶׁל שָׁלוֹשׁ אוֹתִיּוֹת:

Chapter 8

Verse 1

כל המצוה. כְּפְשׁוּטוֹ; וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אִם הִתְחַלְתָּ בְּמִצְוָה גְּמֹר אוֹתָהּ, שֶׁאֵינָהּ נִקְרֵאת אֶלָּא עַל
שֵׁם הַגּוֹמְרָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֶת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בִשְׁכֶם"
(יהושע כ"ד), וַהֲלֹא מֹשֶׁה לְבַדּוֹ נִתְעַסֵּק בָּהֶם לְהַעֲלוֹתָם? אֶלָּא לְפִי שֶׁלֹּא הִסְפִּיק לְגָמְרָהּ
וּגְמָרוֹהָ יְשֻׁרָאֵל נִקְרֵאת עַל שְׁמָם (תנחומא):

Verse 2

התשמר מצותו. שֶׁלֹּא תְנַסֵּהוּ וְלֹא תְהַרְהֵר אַחֲרָיו:

Verse 3

Verse 4

שמלתך לא בלתה. עֲנָנֵי כָבוֹד הָיוּ שָׁפִים בִּכְסוּתָם וּמְגַהֲצִים אוֹתָם כְּמִין כֵּלִים מְגֹהָצִים,
וְאַף קְטַנָּיהֶם כְּמוֹ שֶׁהָיוּ גְּדֹלִים הָיָה גָּדֵל לְבוּשָׁן עִמָּהֶם, כַּלְבוּשׁ הַזֶּה שֶׁל חֹמֶט שֶׁגָּדֵל עִמּוֹ
(עי' ילקוט שמעוני תת"ן):
לא בצקה. לֹא נָפְחָה כְּבָצֵק, כְּדֶרֶךְ הוֹלְכֵי יָחֵף שֶׁרַגְלֵיהֶם נְפוּחוֹת:

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

זית שמן. זֵיתִים הָעוֹשִׂים שֶׁמֶן:

Chapter 9

Verse 1

גדלים ועצמים ממך. אַתָּה עָצוּם וְהֵם עֲצוּמִים מִמְּךָ (ספרי דברים י"א):

Verse 2

Verse 3

Verse 4

אל תאמר בלבבך. צְדָקָתִי וְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם גָּרְמוּ:

Verse 5

לא בצדקתך, אתה בא לרשת, כי ברשעת הגוים. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא:

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

(מגילה כ"א) ואשב בהר. אֵין יְשִׁיבָה אֶלָּא לְשׁוֹן עֲכָבָה:

Verse 10

(תנחומא) לוחת. לוחת כְּתִיב שְׁשְׁתֵּיהֶן שָׁוות:

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

Verse 15

Verse 16

Verse 17

Verse 18

(שמות ל"ב) וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל ה' אוּלַי ואתנפל לפני ה' כראשנה ארבעים יום. שֶׁנֶּאֱמַר אֲכַפְּרָה, בְּאוֹתָהּ עֲלִיָּה נִתְעַכְּבְתִּי אַרְבָּעִים יוֹם, נִמְצְאוּ כָּלִים בְּכ"ט בְּאָב, שֶׁהוּא עָלָה בִּשְׁמוֹנָה עָשָׂר בְּתַמּוּז, בּוֹ בַּיּוֹם נִתְרַצָּה לְיִשְׂרָאֵל וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה פְּסָל לְךָ שְׁנֵי לֻחוֹת (שם ל"ד) עָשָׂה עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם, נִמְצְאוּ כָּלִים בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, בּוֹ בַּיּוֹם נִתְרַצָּה הַקָּבָ"ה לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׁמְחָה וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה סָלַחְתִּי כִּדְבָרֶךָ (במדבר י"ד), לְכָךְ הֶקְבֵּע לְמוֹחֲלָה וְלִסְלִיחָה, וּמִנַּיִן שֶׁנִּתְרַצָּה בְרָצוֹן שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר בָּאַרְבָּעִים שֶׁל לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת (דברים י'), וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים, מַה הָרִאשׁוֹנִים בְּרָצוֹן אַף הָאַחֲרוֹנִים בְּרָצוֹן: אֲמֹר מֵעַתָּה אֶמְצָעִיִּים הָיוּ בְּכַעַס

Verse 19

Verse 20

ובאהרן התאנף ה'. לְפִי שֶׁשָּׁמַע לָכֶם:
להשמידו. זֶה כִּלּוּי בָּנִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (עמוס ב') וַאַשְׁמִיד פִּרְיוֹ מִמַּעַל:
ואתפלל גם בעד אהרן. וְהוֹעִילָה תְּפִלָּתִי לְכַפֵּר מֻחֲצָה, וּמֵתוּ שְׁנַיִם וְנִשְׁאֲרוּ הַשְּׁנַיִם:

Verse 21

טחון. לְשׁוֹן הוֵה, כְּמוֹ הָלוֹךְ וְכַלּוֹת, מולא"נט בְּלַעַז:

Verse 22

Verse 23

Verse 24

Verse 25

ואתנפל וגו'. אֵלּוּ הֵן עַצְמָם הָאֲמוּרִים לְמַעְלָה, וּכְפָלָן כָּאן, לְפִי שֶׁכָּתוּב כָּאן סֵדֶר
תְּפִלָּתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר ה' אלהים אל תשחת עמך וגו :

Chapter 10

Verse 1

בעת ההוא. לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם נִתְרַצָּה לִי וְאָמַר לִי פסל לך, וְאַחַר כָּךְ ועשית לך ארון,
וַאֲנִי עָשִׂיתִי אָרוֹן תְּחִלָּה, שֶׁכְּשֶׁאֶבֹא וְהַלּוּחוֹת בְּיָדִי הֵיכָן אֶתְּנֵם? וְלֹא זֶה הוּא הָאָרוֹן
שֶׁעָשָׂה בְצַלְאֵל, שֶׁהֲרֵי מִשְׁכָּן לֹא נִתְעַסְּקוּ בּוֹ עַד לְאַחַר יוֹם הַכִּפּוּרִים, כִּי בְּרִדְתּוֹ מִן הָהָר
צִוָּה לָהֶם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וּבְצַלְאֵל עָשָׂה מִשְׁכָּן תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ אָרוֹן וְכֵלִים, נִמְצָא זֶה
אָרוֹן אַחֵר הָיָה, וְזֶהוּ שֶׁהָיָה יוֹצֵא עִמָּהֶם לַמִּלְחָמָה, וְאוֹתוֹ שֶׁעָשָׂה בְצַלְאֵל לֹא יָצָא לַמִּלְחָמָה,
אֶלָּא בִּימֵי עֵלִי, וְנֶעֱנְשׁוּ עָלָיו וְנִשְׁבָּה (תלמוד ירושלמי שקלים ו):

Verse 2

Verse 3

Verse 4

Verse 5

Verse 6

ובני ישראל נסעו מבארת בני יעקן מוסרה. מָה עִנְיָן זֶה לְכָאן? וְעוֹד, וְכִי מִבְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן נָסְעוּ לְמוֹסֵרָה, וַהֲלֹא מִמּוֹסֵרָה בָּאוּ לִבְנֵי יַעֲקָן, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּסְעוּ מִמֹּסֵרוֹת וְגוֹ'" (במדבר ל"ג), וְעוֹד, שָׁם מֵת אַהֲרֹן, וַהֲלֹא בְּהֹר הָהָר מֵת, צֵא וַחֲשֹׁב וְתִמְצָא שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת מִמּוֹסֵרוֹת לְהֹר הָהָר? אֶלָּא אַף אֵלּוּ זוֹ מִן הַתּוֹכָחָה, וְעוֹד זֹאת עֲשִׂיתֶם, כְּשֶׁמֵּת אַהֲרֹן בְּהֹר הָהָר לְסוֹף אַרְבָּעִים שָׁנָה וְנִסְתַּלְּקוּ עַנְנֵי כָבוֹד, יְרֵאתֶם לָכֶם מִמִּלְחֶמֶת מֶלֶךְ עֲרָד, וּנְתַתֶּם רֹאשׁ לַחֲזֹר לְמִצְרַיִם וַחֲזַרְתֶּם לַאֲחוֹרֵיכֶם שְׁמוֹנָה מַסָּעוֹת עַד בְּנֵי יַעֲקָן, וּמִשָּׁם לְמוֹסֵרָה, שָׁם נִלְחֲמוּ בָּכֶם בְּנֵי לֵוִי וְהָרְגוּ מִכֶּם וְאַתֶּם מֵהֶם, עַד שֶׁהֶחֱזִירוּ אֶתְכֶם בְּדֶרֶךְ חֲזַרְתְּכֶם, וּמִשָּׁם חֲזַרְתֶּם הַגְּדְגָּדָה הוּא חֹר הַגִּדְגָּד.

Verse 7

ומן הגדגדה וגו'. וּבְמוֹסֵרָה עֲשִׂיתֶם אֵבֶל כָּבֵד עַל מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן שֶׁגָּרְמָה לָכֶם זֹאת, וְנִדְמֶה לָכֶם כְּאִלּוּ מֵת שָׁם (תלמוד ירושלמי סוטה א'; מכילתא שמות ט"ו; תנחומא חקת); וְסָמַךְ מִשֶּׁה תּוֹכֵחָה זוֹ לְשִׁבּוּר הַלּוּחוֹת לוֹמַר שֶׁקָּשָׁה מִיתָתָן שֶׁל צַדִּיקִים לִפְנֵי הַקָּבָּ"ה כַּיּוֹם שֶׁנִּשְׁתַּבְּרוּ בוֹ הַלּוּחוֹת, וּלְהוֹדִיעֲךָ שֶׁהֵקֶשָׁה לוֹ מַה שֶּׁאָמְרוּ "נִתְּנָה רֹאשׁ" (במדבר י"ד) לִפְרֹשׁ מִמֶּנּוּ – כַּיּוֹם שֶׁעָשׂוּ בוֹ אֶת הָעֵגֶל (ויקרא רבה כ'):

Verse 8

בעת ההוא הבדיל ה' וגו'. מוּסָב לָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן:
בעת ההוא, בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה לְצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם, וּטְעִיתֶם בָּעֵגֶל וּבְנֵי לֵוִי לֹא טָעוּ, הִבְדִּילָם הַמָּקוֹם מִכֶּם; וְסָמַךְ מִקְרָא זֶה לַחֲזָרַת בְּנֵי יַעֲקָן לוֹמַר שֶׁאַף בְּזוֹ לֹא טָעוּ בָהּ בְּנֵי לֵוִי אֶלָּא עָמְדוּ בֶּאֱמוּנָתָם:
לשאת את ארון. הַלְוִיִּם:
לעמד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו. הַכֹּהֲנִים, וְהוּא נְשִׂיאַת כַּפַּיִם (ערכין י"א):

Verse 9

על כן לא היה ללוי חלק. לְפִי שֶׁהֶבְדִּילוּ לַעֲבוֹדַת מִזְבֵּחַ וְאֵינָן פְּנוּיִין לַחֲרֹשׁ וְלִזְרֹעַ:
ה' הוא נחלתו. נוֹטֵל פְּרָס מְזֻמָּן מִבֵּית הַמֶּלֶךְ:

Verse 10

ואנכי עמדתי בהר. לְקַבֵּל הַלּוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת, וּלְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ לְמַעְלָה כַּמָּה עָמַד בָּהָר בַּעֲלִיָּה אַחֲרוֹנָה זוֹ, חָזַר וְהִתְחִיל בָּהּ:
כימים הראשנים. שֶׁל לוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, מַה הֵם בְּרָצוֹן אַף אֵלּוּ בְּרָצוֹן, אֲבָל הָאֶמְצָעִיִּים שֶׁעָמַדְתִּי שָׁם לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם הָיוּ בְכַעַס:

Verse 11

ויאמר ה' אלי וגו'. אַף עַל פִּי שֶׁסַּרְתֶּם מֵאַחֲרָיו וּטְעִיתֶם בָּעֵגֶל, אָמַר לִי לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם (שמות ל"ב):

Verse 12

ועתה ישראל. אַף עַל פִּי שֶׁעֲשִׂיתֶם כָּל זֹאת, עוֹדֶנּוּ רַחֲמָיו וְחִבָּתוֹ עֲלֵיכֶם, וּמִכָּל מַה שֶּׁחָטָאתֶם לְפָנָיו אֵינוֹ שׁוֹאֵל מִכֶּם כִּי אִם ליראה וגו' :
כי אם ליראה וגו'. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ מִכָּאן הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם (ברכות ל"ג):

Verse 13

לשמר את מצות ה'. וְאַף הִיא לֹא לְחִנָּם, אֶלָּא לטוב לך שֶׁתִּקַּבְּלוּ שָׂכָר:

Verse 14

הן לה' אלהיך. הַכֹּל, וְאַף עַל פִּי כֵן, רק באבתיך חשק ה'. מִן הַכֹּל:

Verse 15

בכם. כְּמוֹ שֶׁאַתֶּם רוֹאִים אֶתְכֶם חֲשׁוּקִים מכל העמים היום הזה :

Verse 16

ערלת לבבכם. אֹטֶם לְבַבְכֶם וְכִסּוּיוֹ:

Verse 17

ואדני האדנים. לֹא יוּכַל שׁוּם אָדוֹן לְהַצִּיל אֶתְכֶם מִיָּדוֹ:
לא ישא פנים. אִם תִּפְרְקוּ עֻלּוֹ:
ולא יקח שחד. לְפַיְסוֹ בְּמָמוֹן:

Verse 18

עשה משפט יתום ואלמנה. הֲרֵי גְּבוּרָה, וְאֵצֶל גְּבוּרָתוֹ אַתָּה מוֹצֵא עֲנָוְתָנוּתוֹ (מגילה ל"א):
ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. וְדָבָר חָשׁוּב הוּא זֶה, שֶׁכָּל עָצְמוֹ שֶׁל יַעֲקֹב אָבִינוּ עַל זֶה נִתְפַּלֵּל (בראשית כ"ח) וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד לִלְבֹּשׁ (בראשית רבה ע'):

Verse 19

כי גרים הייתם. מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרְךָ (בבא מציעא נ"ט):

Verse 20

את ה' אלהיך תירא. וְתַעֲבֹד לוֹ וְתִדְבַּק בּוֹ, וּלְאַחַר שֶׁיִּהְיוּ בְךָ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, אָז בִּשְׁמוֹ תִּשָּׁבַע:

Chapter 11

Verse 1

Verse 2

וידעתם היום. תְּנוּ לֵב לָדַעַת וּלְהָבִין וּלְקַבֵּל תּוֹכַחְתִּי:
כי לא את בניכם. אֲנִי מְדַבֵּר עַכְשָׁו, שֶׁיּוּכְלוּ לוֹמַר אָנוּ לֹא יָדַעְנוּ וְלֹא רָאִינוּ בְּכָל זֶה:

Verse 3

Verse 4

Verse 5

Verse 6

בקרב כל ישראל. כָּל מָקוֹם שֶׁהָיָה אֶחָד מֵהֶם בּוֹרֵחַ הָאָרֶץ נִבְקַעַת מִתַּחְתָּיו וּבוֹלַעְתּוּ, אֵלּוּ דְּבָרֵי רַבִּי יְהוּדָה, אָמַר לוֹ רַבִּי נְחֶמְיָה וַהֲלֹא כְבָר נֶאֱמַר (במדבר ט"ז) וַתִּפְתַּח הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ – וְלֹא פִיוֹתֶיהָ. אָמַר לוֹ וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם בקרב כל ישראל? אָמַר לוֹ שֶׁנַּעֲשֵׂית הָאָרֶץ

מִדְרוֹן כְּמַשְׁפֵּךְ, וְכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה אֶחָד מֵהֶם הָיָה מִתְגַּלְגֵּל וּבָא עַד מְקוֹם הַבְּקִיעָה (עי'
ילקוט שמעוני תשנ"ב)
ואת כל היקום אשר ברגליהם. זֶה מָמוֹן שֶׁל אָדָם שֶׁמַּעֲמִידוֹ עַל רַגְלָיו (סנהדרין ק"י):

Verse 7

כי עיניכם הראת. מֵצַב עַל הַמִּקְרָא הָאָמוּר לְמַעְלָה – כִּי לֹא אֶת בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ כִּי
אִם עִמָּכֶם אֲשֶׁר עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת וְגוֹ':

Verse 8

Verse 9

Verse 10

לא כארץ מצרים הוא. אֶלָּא טוֹבָה הֵימֶנָּה, וְנֶאֱמָרָה הַבְטָחָה זוֹ לְיִשְׂרָאֵל בְּיֹצְאָתָם מִמִּצְרַיִם,
שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שֶׁמָּא לֹא נָבוֹא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וְיָפָה כָּזוֹ. יָכוֹל בְּגִנּוּתָהּ הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְכָךְ
אָמַר לָהֶם לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא אֶלָּא רָעָה הֵימֶנָּה? תַּ"לּ "וְחֶבְרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לִפְנֵי
וְגוֹ'" (במדבר י"ג), אָדָם אֶחָד בְּנָאָן, חָם בָּנָה צֹעַן לְמִצְרַיִם בְּנוֹ, וְחֶבְרוֹן לִכְנַעַן, דֶּרֶךְ
אֶרֶץ אָדָם בּוֹנֶה אֶת הַנָּאֶה וְאַחַר כָּךְ בּוֹנֶה אֶת הַגָּרוּעַ, שֶׁפְּסָקְתּוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן הוּא נוֹתֵן
בַּשֵּׁנִי, וּבְכָל מָקוֹם הֶחָבִיב קוֹדֵם, הָא לָמַדְתָּ שֶׁחֶבְרוֹן יָפָה מִצֹּעַן; וּמִצְרַיִם מְשֻׁבַּחַת מִכָּל
הָאֲרָצוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ג) "כְּגַן ה' כְּאֶרֶץ מִצְרָיִם", וְצֹעַן שֶׁבַח מִצְרַיִם הִיא שֶׁהִיא
מָקוֹם מַלְכוּת, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר (ישעיהו ל') "כִּי הָיוּ בְצֹעַן שָׂרָיו", וְחֶבְרוֹן פְּסָלְתָּהּ שֶׁל
יִשְׂרָאֵל, לְכָךְ הִקְצוּהָ לְקִבּוּרַת מֵתִים, וְאַף עַל פִּי כֵן הִיא יָפָה מִצֹּעַן. וּבְכְתֻבּוֹת (דף
קי"ב) דָּרְשׁוּ בְּעִנְיָן אַחֵר, אֶפְשָׁר אָדָם בּוֹנֶה בַּיִת לִבְנוֹ הַקָּטָן וְאַחַר כָּךְ לִבְנוֹ הַגָּדוֹל? אֶלָּא
שֶׁמְּבֶנֶּה עַל אֶחָד מִשְּׁבָעָה בְּצֹעַן:
אשר יצאתם משם. אֲפִלּוּ אֶרֶץ רַעְמְסֵס אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם בָּהּ וְהִיא בְּמֵיטַב אֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר
":בְּמֵיטַב הָאָרֶץ וְגוֹ'" (בראשית מ"ז), אַף הִיא אֵינָהּ כְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
והשקית ברגלך. אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיְתָה צְרִיכָה לְהָבִיא מַיִם מִנִּילוּס, בְּרַגְלֵךְ, וּלְהַשְׁקוֹתָהּ –
צָרִיךְ אַתָּה לִנְדֹּד מִשְׁנָתְךָ וְלַעֲמֹל, וְהַנָּמוּךְ שׁוֹתֶה וְלֹא הַגָּבוֹהַּ, וְאַתָּה מַעֲלֶה הַמַּיִם מִן הַנָּמוּךְ
לַגָּבוֹהַּ, אֲבָל זוֹ למטר השמים תשתה מים – אַתָּה יָשֵׁן עַל מִטָּתְךָ וְהַקָּבָ"ה מַשְׁקֶה נָמוּךְ
וְגָבוֹהַּ גְּלוּי וְשֶׁאֵינוֹ גָלוּי כְּאֶחָת (ספרי)
כגן הירק. שֶׁאֵין דַּי לוֹ בִּגְשָׁמִים וּמַשְׁקִין אוֹתוֹ בָּרֶגֶל וּבַכָּתֵף:

Verse 11

ארץ הרים ובקעת. מְשֻׁבָּח הָהָר מִן הַמִּישׁוֹר, שֶׁהַמִּישׁוֹר בְּבֵית כֹּר אַתָּה זוֹרֵעַ כֹּר, אֲבָל הָהָר
בֵּית כֹּר מְמָנוּ חֲמִשָּׁה כֹּרִין – אַרְבָּעָה מֵאַרְבָּעָה שְׁפוֹעָיו וְאֶחָד בְּרֹאשׁוֹ
ובקעת. הֵן מִישׁוֹר:

Verse 12

אשר ה' אלהיך דרש אתה. וַהֲלֹא כָּל הָאֲרָצוֹת דּוֹרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר "לַהֲמָטִיר עַל אֶרֶץ לֹא אִישׁ"
(איוב ל"ח)? אֶלָּא כְּבָיְכוֹל אֵינוֹ דּוֹרֵשׁ אֶלָּא אוֹתָהּ, וְעַל יְדֵי אוֹתָהּ דְּרִישָׁה שֶׁדּוֹרְשָׁהּ,
דּוֹרֵשׁ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת עִמָּהּ:
תמיד עיני ה' אלהיך בה. לְרָאוֹת מָה הִיא צְרִיכָה, וּלְחַדֵּשׁ בָּהּ גְּזֵרוֹת, עִתִּים לְטוֹבָה
עִתִּים לְרָעָה כוּ', כְּדַאִיתָא בְּר"הַ (דף י"ז)
מרשית השנה. מֵרֹאשׁ הַשָּׁנָה נִדּוֹן מָה יְהֵא בְּסוֹפָהּ (שם ח'):

Verse 13

והיה אם שמע. וְהָיָה מוּסָב עַל הָאָמוּר לְמַעְלָה, לְמַטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם:
והיה אם שמע תשמעו. אִם שָׁמֹעַ בַּיָּשָׁן תִּשְׁמְעוּ בֶּחָדָשׁ, וְכֵן "אִם שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח" (דברים ח') –
אִם הִתְחַלְתָּ לְשָׁכֹחַ סוֹפְךָ שֶׁתִּשְׁכַּח כֻּלָּהּ, שֶׁכֵּן כְּתִיב בְּמִגְלָה אִם תַּעַזְבֵנִי יוֹם יוֹמַיִם אֶעֱזָבֵךְ:
מצוה אתכם היום. שֶׁיִּהְיוּ עֲלֵיכֶם חֲדָשִׁים, כְּאִלּוּ שְׁמַעְתֶּם בּוֹ בַּיּוֹם (ספרי):

לאהבה את ה'. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הֲרֵי אֲנִי לוֹמֵד בִּשְׁבִיל שֶׁאֶהְיֶה עָשִׁיר, בִּשְׁבִיל שֶׁאֶקָּרֵא רַב,
בִּשְׁבִיל שֶׁאֲקַבֵּל שָׂכָר, אֶלָּא כָּל מַה שֶּׁתַּעֲשֶׂה עֲשֵׂה מֵאַהֲבָה וְסוֹף הַכָּבוֹד לָבֹא (שם)
:
ולעבדו בכל לבבכם. עֲבוֹדָה שֶׁהִיא בַּלֵּב, וְזוֹ הִיא תְּפִלָּה, שֶׁהַתְּפִלָּה קְרוּיָה עֲבוֹדָה, שֶׁנֶּאֱמַר
"אֱלֹהֶךָ דִּי אַנְתְּ פָּלַח לֵהּ בִּתְדִירָא" (דניאל ו'), וְכִי יֵשׁ פֶּלֶךְ בָּבֶל? אֶלָּא עַל שֶׁהָיָה
מִתְפַּלֵּל שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וְכַוִּין פְּתִיחָן לֵהּ וְגו'"; וְכֵן בְּדָוִד הוּא אוֹמֵר (תהילים קמ"א)
:""תִּכּוֹן תְּפִלָּתִי קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ
בכל לבבכם ובכל נפשכם. וַהֲלֹא כְּבָר הִזְהִיר "בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ" (דברים ו'), אֶלָּא
אַזְהָרָה לַיָּחִיד, אַזְהָרָה לַצִּבּוּר (ספרי)
:

Verse 14

ונתתי מטר ארצכם. עֲשִׂיתֶם מַה שֶּׁעֲלֵיכֶם אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה מַה שֶּׁעָלַי (שם)
:
בעתו. בַּלֵּילוֹת שֶׁלֹּא יַטְרִיחוּ אֶתְכֶם; דָּבָר אַחֵר – בְּעִתּוֹ בְּלֵילֵי שַׁבָּתוֹת שֶׁהַכֹּל מְצוּיִין בְּבָתֵּיהֶם
:
יורה. הִיא רְבִיעָה הַנּוֹפֶלֶת לְאַחַר הַזְּרִיעָה, שֶׁמַּרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְאֶת הַזְּרָעִים
מלקוש. רְבִיעָה הַיּוֹרֶדֶת סָמוּךְ לַקָּצִיר, לְמַלֹּאת הַתְּבוּאָה בְּקַשָּׁיהָ. וּלְשׁוֹן מַלְקוֹשׁ דָּבָר הַמְאֻחָר
כְּדִמְתַרְגְּמִינָן (בראשית ל') "וְהָיָה הָעֲטֻפִים לְלָבָן" – לַקִּישַׁיָּא; דָּ"אַ – לְכָךְ נִקְרֵאת
מַלְקוֹשׁ, שֶׁיּוֹרֶדֶת עַל הַמְּלִילוֹת וְעַל הַקַּשִּׁין:
ואספת דגנך. אַתָּה תַּאַסְפֶּנּוּ אֶל הַבַּיִת וְלֹא אוֹיְבֶיךָ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "אִם אֶתֵּן דְּגָנְךָ וְגו'"
כִּי מְאַסְפָיו יֹאכְלֻהוּ" (ישעיהו ס"ב) וְלֹא כָעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל וְגו'"
(שופטים ו'):

Verse 15

ונתתי עשב בשדך. שֶׁלֹּא תְּצָטָרֵךְ לְהוֹלִיכָהּ לַמִּדְבָּרוֹת. דָּ"אַ — שֶׁתְּהֶיֶה גּוֹזֵז תְּבוּאָתְךָ כָּל
יְמוֹת הַגְּשָׁמִים וּמַשְׁלִיךְ לִפְנֵי בְהֶמְתְּךָ וְאַתָּה מוֹנֵעַ יָדְךָ מִמֶּנָּה שְׁלוֹשִׁים יוֹם קֹדֶם לַקָּצִיר
וְאֵינָהּ פוֹחֶתֶת מִדְּגָנָהּ (ספרי)
:
ואכלת ושבעת. הֲרֵי זוֹ בְרָכָה אַחֶרֶת שֶׁתְּהֵא בְרָכָה מְצוּיָה בַּפַּת בְּתוֹךְ הַמָּעִים וּאכלת ושבעת
:

Verse 16

השמרו לכם. כֵּיוָן שֶׁתְּהִיוּ אוֹכְלִים וּשְׂבֵעִים הִשָּׁמְרוּ לָכֶם שֶׁלֹּא תִבָּעֲטוּ, שֶׁאֵין אָדָם מוֹרֵד
בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶלָּא מִתּוֹךְ שְׂבִיעָה, שֶׁנֶּאֱמַר "פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבָעְתָּ וּבָקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן"
(דברים ח'), מַה הוּא אוֹמֵר אַחֲרָיו? "וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ":
וסרתם. לִפְרֹשׁ מִן הַתּוֹרָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ ועבדתם אלהים אחרים, שֶׁכֵּיוָן שֶׁאָדָם פּוֹרֵשׁ מִן
הַתּוֹרָה הוֹלֵךְ וּמִדַּבֵּק בַּעֲ"זָ, וְכֵן דָּוִד אוֹמֵר "כִּי גֵרַשׁוּנִי הַיּוֹם מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה' לֵאמֹר
לֵךְ עֲבֹד וְגו'" (שמואל א כ"ו), וּמִי אָמַר לוֹ כֵּן? אֶלָּא כֵּיוָן שֶׁאֵנִי מְגָרֵשׁ מִלַּעֲסֹק
בַּתּוֹרָה, הֲרֵינִי קָרוֹב לַעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים:
אלהים אחרים. שֶׁהֵם אֲחֵרִים לְעוֹבְדֵיהֶם – צוֹעֵק אֵלָיו וְאֵינוֹ עוֹנֵהוּ, נִמְצָא עָשׂוּי לוֹ
כְּנָכְרִי (ספרי):

Verse 17

את יבולה. אַף מַה שֶּׁאַתָּה מוֹבִיל לָהּ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (חגי א') זַרְעְתֶּם הַרְבֵּה וְהָבֵא מְעָט
(ספרי):
ואבדתם מהרה. עַל כָּל שְׁאָר הַיִּסּוּרִין אַגְלָה אֶתְכֶן מִן הָאֲדָמָה שֶׁגָּרְמָה לָכֶם לַחֲטֹא; מָשָׁל
לְמֶלֶךְ שֶׁשָּׁלַח בְּנוֹ לְבֵית הַמִּשְׁתֶּה וְהָיָה יוֹשֵׁב וּמְפַקֵּידוֹ אַל תֹּאכַל יוֹתֵר מִצָּרְכֶךָ, שֶׁתָּבֹא נָקִי
לְבֵיתֶךָ, וְלֹא הִשְׁגִּיחַ הַבֵּן הַהוּא, אָכַל וְשָׁתָה יוֹתֵר מִצָּרְכּוֹ, וְהֵקִיא וְטִנֵּף אֶת כָּל בְּגָדָיו
(שם) נְטָלוּהוּ בְיָדָיו וּבְרַגְלָיו וּזְרָקוּהוּ אֲחוֹרֵי פַּלְטְרִין
:
מהרה. אֵינִי נוֹתֵן לָכֶם אַרְכָּא, וְאִם תֹּאמְרוּ וַהֲלֹא נִתְּנָה אַרְכָּא לְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיוּ
יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה (בראשית ו') דּוֹר הַמַּבּוּל לֹא הָיָה לָהֶם מִמִּי לִלְמֹד וְאַתֶּם יֵשׁ לָכֶם
מִמִּי לִלְמֹד (ספרי):

Verse 18

ושמתם את דברי. אַף לְאַחַר שֶׁתִּגְלוּ הֱיוּ מְצֻיָּנִים בַּמִּצְוֹת, הַנִּיחוּ תְּפִלִּין, עֲשׂוּ מְזוּזוֹת,
כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ לָכֶם חֲדָשִׁים כְּשֶׁתַּחְזְרוּ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ירמיהו ל"א) הָשִׂיבִי לָךְ צִיֻּנִים
(ספרי):

Verse 19

לדבר בם. מִשָּׁעָה שֶׁהֵבֵן יוֹדֵעַ לְדַבֵּר, לַמְּדֵהוּ "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה" שֶׁיִּהְיֶה זֶה לְמוּד
דִּבּוּרוֹ; מִכָּאן אָמְרוּ כְּשֶׁהַתִּינוֹק מַתְחִיל לְדַבֵּר אָבִיו מֵשִׂיחַ עִמּוֹ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ וּמְלַמְּדוֹ
תוֹרָה, וְאִם לֹא עָשָׂה כֵּן הֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ קוֹבְרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם
וגו'.

Verse 20

Verse 21

למען ירבו ימיכם וימי בניכם. אִם עֲשִׂיתֶם כֵּן יִרְבּוּ, וְאִם לָאו לֹא יִרְבּוּ, שֶׁדִּבְרֵי תוֹרָה
נִדְרָשִׁין מְכֻלָּל לָאו הֵן וּמְכֻלָּל הֵן לָאו (ספרי)
לתת להם. לָתֵת לָכֶם אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא לָתֵת לָהֶם, מִכָּאן מָצִינוּ לְמֵדִים תְּחִלַּת הַמַּתִּים
מִן הַתּוֹרָה:

Verse 22

שמר תשמרון. אַזְהָרַת שְׁמִירוֹת הַרְבֵּה, לְהִזָּהֵר בְּתַלְמוּדוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכַּח (שם)
ללכת בכל דרכיו. הוּא רַחוּם וְאַתָּה תְּהֵא רַחוּם, הוּא גּוֹמֵל חֲסָדִים וְאַתָּה גּוֹמֵל חֲסָדִים
(שם)
ולדבקה בו. אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן? וַהֲלֹא אֵשׁ אוֹכְלָה הוּא? אֶלָּא הִדָּבֵק בַּתַּלְמִידִים וּבַחֲכָמִים
וּמַעֲלֶה אֲנִי עָלֶיךָ כְּאִלּוּ נִדְבַּקְתָּ בּוֹ (ספרי)

Verse 23

והוריש ה'. עֲשִׂיתֶם מַה שֶּׁעֲלֵיכֶם, אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה מַה שֶּׁעָלַי (שם)
ועצמים מכם. אַתֶּם גִּבּוֹרִים, וְהֵם גִּבּוֹרִים מִכֶּם, שֶׁאִם לֹא שֶׁיִּשְׂרָאֵל גִּבּוֹרִים מַה הַשָּׁבָח הַהוּא
שֶׁמְּשַׁבֵּחַ אֶת הָאֱמוֹרִיִּים לוֹמַר וַעֲצוּמִים מִכֶּם? אֶלָּא אַתֶּם גִּבּוֹרִים מִשְּׁאָר הָאֻמּוֹת, וְהֵם גִּבּוֹרִים
מִכֶּם (ע' שם):

Verse 24

Verse 25

לא יתיצב איש וגו'. אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ, אֵמָה וּמִשְׁפָּחָה וְאִשָּׁה בִּכְשָׁפֶיהָ מִנַּיִן? תַּלְמוּד
לוֹמַר "לֹא יִתְיַצֵּב" מִכָּל מָקוֹם, אִם כֵּן מַה תַּלְמוּד לוֹמַר "אִישׁ"? אֲפִלּוּ כְּעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן
(שם):
פחדכם ומוראכם. וַהֲלֹא פַּחַד הוּא מוֹרָא? אֶלָּא פַּחְדְּכֶם עַל הַקְּרוֹבִים וּמוֹרַאֲכֶם עַל
הָרְחוֹקִים; פַּחַד לְשׁוֹן בְּעִיתַת פִּתְאֹם, מוֹרָא לְשׁוֹן דְּאָגָה מְיָמִים רַבִּים
כאשר דבר לכם. וְהֵיכָן דִּבֶּר? (שמות כ"ג) אֶת אֵימָתִי אֲשַׁלַּח לְפָנֶיךָ וְגוֹ' (ספרי שם):

Verse 26

ראה אנכי … ברכה וקללה. הָאֱמוּרוֹת בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל:

Verse 27

את הברכה. עַל מְנָת אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ:

Verse 28

מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת וגו'. הָא לָמַדְתָּ כָּל הָעוֹבֵד עָ"זָ הֲרֵי הוּא
סָר מִכָּל הַדֶּרֶךְ שֶׁנִּצְטַוּוּ יִשְׂרָאֵל, מִכָּאן אָמְרוּ הַמּוֹדֶה בַּעָ"זָ כְּכוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ
(ספרי):

Verse 29

ונתתה את הברכה. כְּתַרְגּוּמוֹ "יָת מָטַרְכַיָּא" – אֶת הַמְּבָרְכִים:
על הר גרזים. כְּלַפֵּי הַר גְּרִזִּים הוֹפְכִין פְּנֵיהֶם וּפָתְחוּ בִּבְרָכָה – בָּרוּךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא
יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וּמַסֵּכָה וְגוֹ'. כָּל הָאֲרוּרִים שֶׁבַּפָּרָשָׁה אָמְרוּ תְּחִלָּה בִּלְשׁוֹן בָּרוּךְ, וְאַחַר כָּךְ הָפְכוּ
פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר עֵיבָל וּפָתְחוּ בִּקְלָלָה (סוטה ל"ג):

Verse 30

הלא המה. נָתַן בָּהֶם סִימָן:
אחרי. אַחַר הַעֲבָרַת הַיַּרְדֵּן הָרִבֵּה וְהָלְאָה לְמֵרָחוֹק; וְזֶהוּ לְשׁוֹן אַחֲרֵי, כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר
אַחֲרֵי מֻפְלָג הוּא:
דרך מבוא השמש. לְהַלָּן מִן הַיַּרְדֵּן לְצַד מַעֲרָב, וְטַעַם הַמִּקְרָא מוֹכִיחַ שֶׁהֵם שְׁנֵי דְּבָרִים,
שֶׁנִּקְּדוּ בִּשְׁנֵי טְעָמִים, "אַחֲרֵי" נָקוּד בְּפַשְׁטָא, וְ"דֶרֶךְ" נָקוּד בְּמַשְׁפִּיל, וְהוּא דָּגֵשׁ, וְאִם
הָיָה "אַחֲרֵי דֶּרֶךְ" דִּבּוּר אֶחָד, הָיָה נָקוּד "אַחֲרֵי" בְּמֻשָּׂרַת, בְּשׁוֹפָר הָפוּךְ, וְ"דֶרֶךְ" בְּפַשְׁטָא
וְרָפֶה:
מול הגלגל. רָחוֹק מִן הַגִּלְגָּל:
אלוני מרה. שְׁכֶם הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ב) עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה (ספרי):

Verse 31

כי אתם עברים את הירדן וגו'. נִסִּים שֶׁל יַרְדֵּן יִהְיוּ סִימָן בְּיֶדְכֶם שֶׁתֶּבְאוּ וְתִירְשׁוּ אֶת
הָאָרֶץ (עי' ספרי):

Chapter 12

Verse 1

Verse 2

אבד תאבדון. אַבֵּד וְאַחַר כָּךְ תְּאַבְּדוּן, מִכָּאן לָעוֹקֵר ע"ז שֶׁצָּרִיךְ לְשָׁרֵשׁ אַחֲרֶיהָ (עבודה
זרה מ"ה):
את כל המקמות אשר עבדו שם וגו'. וּמַה תְּאַבְּדוּן מֵהֶם? אֶת אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר עַל הֶהָרִים:

Verse 3

מזבח. שֶׁל אֲבָנִים הָרִבֵּה:
מצבה. שֶׁל אֶבֶן אַחַת, וְהוּא בְּיִמּוֹס שֶׁשְּׁנוּיָה בַּמִּשְׁנָה (עבודה זרה מ"ז): אֶבֶן שֶׁחֲצָבָהּ
מִתְּחִלָּתָהּ לְבִימּוֹס:
אשרה. אִילָן הַנֶּעֱבָד:
ואבדתם את שמם. לְכַנּוֹת לָהֶם שֵׁם לִגְנַאי, בֵּית גַּלְיָא — קוֹרִין לָהּ בֵּית כַּרְיָא, עֵין כֹּל —
עֵין קוֹץ (שם ל"ו):

Verse 4

לא תעשון כן. לְהַקְטִיר לַשָּׁמַיִם בְּכָל מָקוֹם, כִּי אִם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר. דָּ"אַ — ונתצתם את
מזבחתם, ואבדתם את שמם, לא תעשון כן. אַזְהָרָה לַמּוֹחֵק אֶת הַשֵּׁם וְלַנּוֹתֵץ אֶבֶן מִן
הַמִּזְבֵּחַ או מִן הָעֲזָרָה (מכות כ"ב). אָמַר ר' יִשְׁמָעֵאל וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיִּשְׂרָאֵל
נוֹתְנִין אֶת הַמִּזְבְּחוֹת? אֶלָּא שֶׁלֹּא תַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם וְיִגְרְמוּ עֲוֹנוֹתֵיכֶם לְמִקְדָּשׁ אֲבוֹתֵיכֶם
שֶׁיִּתָּחֵב (ספרי):

Verse 5

לשכנו תדרשו. זֶה מִשְׁכַּן שִׁילֹה:

Verse 6

וזבחיכם. שְׁלָמִים שֶׁל חוּלָה:
מעשרתיכם. מַעְשַׂר בְּהֵמָה וּמַעֲשַׂר שֵׂנִי, לֶאֱכֹל לִפְנֵים מִן הַחוֹמָה:
תרומת ידכם. אֵלּוּ הַבִּכּוּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (דברים כ"ו) וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדֶךָ (עי'
ספרי):
ובכרת בקרכם. לְתִתָּם לַכֹּהֵן וְיַקְרִיבֵם שָׁם:

Verse 7

אשר ברכך ה'. לְפִי הַבְּרָכָה הָבֵא (ספרי):

Verse 8

לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים וגו'. מוּסָב לְמַעְלָה עַל כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן
וגו', כְּשֶׁתַּעַבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן מִיָּד אַתֶּם מֻתָּרִים לְהַקְרִיב בְּכָמָה כָּל י"ד שָׁנָה שֶׁל כִּבּוּשׁ
וְחִלּוּק, וּבְכָמָה לֹא תַקְרִיבוּ כָּל מַה שֶּׁאַתֶּם מַקְרִיבִים פֹּה הַיּוֹם בַּמִּשְׁכָּן, שֶׁהוּא עִמָּכֶם וְנִמְשָׁח
וְהוּא כָּשֵׁר לְהַקְרִיב בּוֹ חַטָּאוֹת וַאֲשָׁמוֹת נְדָרִים וּנְדָבוֹת, אֲבָל בְּכָמָה אֵין קָרֵב אֶלָּא הַנִּדָּר
וְהַנִּדָּב, וְזֶהוּ אִישׁ כֹּל הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו, נְדָרִים וּנְדָבוֹת, שֶׁאַתֶּם מִתְנַדְּבִים עַ"י שֶׁיָּשָׁר
בְּעֵינֵיכֶם לַהֲבִיאָם וְלֹא עַ"י חוּלָה, אוֹתָם תַּקְרִיבוּ בַּבָּמָה (שם; זבחים קי"ז):

Verse 9

כי לא באתם. כָּל אוֹתָן י"ד שָׁנָה:
עד עתה. כְּמוֹ עֲדַיִן:
אל המנוחה. זוֹ שִׁילֹה:
נחלה. זוֹ יְרוּשָׁלַיִם (ספרי; זבחים קי"ט):

Verse 10

ועברתם את הירדן וישבתם בארץ. שֶׁתִּתַּחֲלְקוּהָ וִיהֵא כָּל אֶחָד מַכִּיר אֶת חֶלְקוֹ וְאֶת שִׁבְתּוֹ
(נ"א – שִׁבְטוֹ):
והניח לכם. לְאַחַר כִּבּוּשׁ וְחִלּוּק וּמְנוּחָה מִן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִנִּיחַ ה' לְנַסּוֹת בָּם אֶת יִשְׂרָאֵל
– וְאֵין זוֹ אֶלָּא בִּימֵי דָוִד – אָז:

Verse 11

והיה המקום וגו'. בְּנוּ לָכֶם בֵּית הַבְּחִירָה בִּירוּשָׁלַיִם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּדָוִד "וַיְהִי כִּי
יָשַׁב הַמֶּלֶךְ בְּבֵיתוֹ וַה' הֵנִיחַ לוֹ מִסָּבִיב מִכָּל אוֹיְבָיו וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל נָתָן הַנָּבִיא רְאֵה
נָא אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּבֵית אֲרָזִים, וַאֲרוֹן הָאֱלֹהִים יֹשֵׁב בְּתוֹךְ הַיְרִיעָה" (שמואל ב ז'):
שמה תביאו וגו'. לְמַעְלָה אָמוּר לְעִנְיַן שִׁילֹה וְכָאן אָמוּר לְעִנְיַן יְרוּשָׁלַיִם, וּלְכָךְ חִלְקָם
הַכָּתוּב לִתֵּן הֶתֵּר בֵּין זוֹ לְזוֹ, מִשֶּׁחָרְבָה שִׁילֹה וּבָאוּ לְנֹב וְחָרְבָה נֹב וּבָאוּ לְגִבְעוֹן הָיוּ
הַבָּמוֹת מֻתָּרוֹת עַד שֶׁבָּאוּ לִירוּשָׁלַיִם (זבחים קיט):
מבחר נדריכם. מְלַמֵּד שֶׁיָּבִיא מִן הַמֻּבְחָר (ספרי):

Verse 12

Verse 13

השמר לך. לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר:
בכל מקום אשר תראה. אֲשֶׁר יַעֲלֶה בְּלִבְּךָ, אֲבָל אַתָּה מַקְרִיב עַ"פִּ נָבִיא, כְּגוֹן אֵלִיָּהוּ בְּהַר
הַכַּרְמֶל (שם):

Verse 14

באחד שבטיך. בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין, וּלְמַעְלָה הוּא אוֹמֵר "מִכָּל שִׁבְטֵיכֶם", הָא כֵּיצַד? כְּשֶׁקָּנָה
דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן מֵאַרַוְנָה הַיְבוּסִי גָּבָה הַזָּהָב מִכָּל הַשְּׁבָטִים, וּמִכָּל מָקוֹם הַגֹּרֶן בְּחֶלְקוֹ שֶׁל
בִּנְיָמִין הָיָה (שם):

Verse 15

רק בכל אות נפשך. בַּמֶּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? אִם בִּבְשַׂר תַּאֲוָה לָהֶם בְּלֹא הַקָּרֶבֶת אֲמוּרִים
הֲרֵי אָמוּר בְּמָקוֹם אַחֵר (פסוק כ') "כִּי יַרְחִיב ה' אֶת גְּבוּלְךָ וְגו' וְאָמַרְתָּ אֹכְלָה בָּשָׂר
וְגו'", בַּמֶּה זֶה מְדַבֵּר? בְּקָדָשִׁים שֶׁנִּפַּל בָּהֶם מוּם שֶׁיִּפְדּוּ וְיֹאכְלוּ בְּכָל מָקוֹם, יָכוֹל יִפָּדוּ
עַל מוּם עוֹבֵר? תַּ"ל "רַק" (ספרי):
תזבח ואכלת. אֵין לְךָ בָּהֶם הֶתֵּר גְּזֵרָה וְחֶלֶב אֶלָּא אֲכִילָה עַל יְדֵי זְבִיחָה (בכ' ו'):
הטמא והטהר. לְפִי שֶׁבָּאוּ מִכֹּחַ קָדָשִׁים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "וְהַבָּשָׂר אֲשֶׁר יִגַּע בְּכָל טָמֵא לֹא יֵאָכֵל"
(ויקרא ז'), הֶצְרֵךְ לְהַתִּיר בּוֹ שֶׁטָּמֵא וְטָהוֹר אוֹכְלִים בְּקֵעָרָה אַחַת:
כצבי וכאיל. שֶׁאֵין קָרְבָּן בָּא מֵהֶם:
כצבי וכאיל. לְפָטְרָן מִן הַזְּרוֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה (ספרי):

Verse 16

רק הדם לא תאכלו. אַע"פ שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁאֵין לְךָ בּוֹ זְרִיקַת דָּם בַּמִּזְבֵּח, לֹא תֹאכְלֶנּוּ:
תשפכנו כמים. לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין צָרִיךְ כִּסּוּי (ספרי; חולין פ"ד). דָּבָר אַחֵר — הֲרֵי הוּא כַּמַּיִם
לְהַכְשִׁיר אֶת הַזְּרָעִים (שם ל"ה):

Verse 17

לא תוכל. בָּא הַכָּתוּב לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר:
לא תוכל. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אוֹמֵר יָכוֹל אַתָּה, אֲבָל אֵינְךָ רַשַּׁאי, כֵּיוֹצֵא בוֹ (יהושע
ט"ו) "וְאֶת הַיְבוּסִי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם לֹא יָכְלוּ בְּנֵי יְהוּדָה (יְהוֹשֻׁעַ) לְהוֹרִישָׁם", יְכוֹלִים
הָיוּ, אֶלָּא שֶׁאֵינָן רַשָּׁאִין לְפִי שֶׁכָּרַת לָהֶם אַבְרָהָם בְּרִית כְּשֶׁלָּקַח מֵהֶם מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה; וְלֹא
יְבוּסִים הָיוּ, אֶלָּא חִתִּים הָיוּ, אֶלָּא עַל שֵׁם הָעִיר שֶׁשָּׁמָּה יְבוּס, כָּךְ מְפֹרָשׁ בְּפִרְקֵי דְּרַבִּי
אֱלִיעֶזֶר (פ' ל"ו), וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי אִם הֶסִירְךָ הָעִוְרִים וְהַפִּסְחִים" (שמואל ב ה') –
צְלָמִים שֶׁכָּתְבוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַשְּׁבוּעָה:
ובכרת בקרך. אַזְהָרָה לַכֹּהֲנִים:
ותרומת ידך. אֵלּוּ הַבְּכוֹרִים (ספרי; מכות י"ז):

Verse 18

לפני ה'. לִפְנִים מִן הַחוֹמָה:
והלוי אשר בשעריך. אִם אֵין לְךָ לָתֵת לוֹ מֻחְלָקוֹ, כְּגוֹן מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, תֵּן לוֹ מַעֲשֵׂר
עָנִי, אֵין לְךָ מַעֲשֵׂר עָנִי, הַזְמִינֵהוּ עַל שֻׁלְחָנֶיךָ (ספרי):

Verse 19

השמר לך. לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל הַדָּבָר (ספרי):
על אדמתך. אֲבָל בַּגּוֹלָה אֵינְךָ מֻזְהָר עָלָיו יוֹתֵר מֵעֲנִיֵּי יִשְׂרָאֵל (שם):

Verse 20

כי ירחיב וגו'. לְמָּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה אָדָם לֶאֱכֹל בָּשָׂר אֶלָּא מִתּוֹךְ רַחֲבַת
יָדַיִם וְעֹשֶׁר (חולין פ"ד):
כל אות נפשך וגו'. אֲבָל בַּמִּדְבָּר נֶאֱסַר לָהֶם בְּשַׂר חֻלִּין אֶלָּא אִם כֵּן מַקְדִּישָׁהּ וּמַקְרִיבָהּ
שְׁלָמִים (שם ט"ז):

Verse 21

כי ירחק ממך המקום. וְלֹא תוּכַל לָבֹא וְלַעֲשׂוֹת שְׁלָמִים בְּכָל יוֹם כְּמוֹ עַכְשָׁו שֶׁהַמִּשְׁכָּן הוֹלֵךְ
עִמָּכֶם:
וזבחת … כאשר צויתך. לָמְדָנוּ שֶׁיֵּשׁ צִוּוּי בַּזְּבִיחָה הֵיאַךְ יִשְׁחֹט, וְהֵן הִלְכוֹת שְׁחִיטָה
שֶׁנֶּאֶמְרוּ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי (שם כ"ח):

Verse 22

אך כאשר יאכל את הצבי וגו'. אֵינְךָ מֻזְהָר לְאָכְלָן בְּטָהֳרָה, אִי מַה צְּבִי וְאַיָּל חֻלְּבָן מֻתָּר
אַף חֻלִּין חֻלְּבָן מֻתָּר? תַּ"ל "אַךְ":

Verse 23

רק חזק לבלתי אכל הדם. מִמַּה שֶׁנֶּאֱמַר חֲזַק אַתָּה לָמֶד שֶׁהָיוּ שְׁטוּפִים בַּדָּם לְאָכְלוֹ, לְפִיכָךְ
הֻצְרַךְ לוֹמַר חֲזַק דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה, ר' שִׁמְעוֹן בֶּן עֲזַאי אוֹמֵר לֹא בָא הַכָּתוּב אֶלָּא
לְהַזְהִירְךָ וּלְלַמֶּדְךָ עַד כַּמָּה אַתָּה צָרִיךְ לְהִתְחַזֵּק בַּמִּצְוֹת, אִם הָדָם שֶׁהוּא קַל לְהִשָּׁמֵר מִמֶּנּוּ
שֶׁאֵין אָדָם מִתְאַוֶּה לוֹ, הֻצְרַךְ לְחַזֵּקְךָ בְּאַזְהָרָתוֹ, קַ"וָ לִשְׁאָר מִצְוֹת (עי' ספרי)
(חולין ק"ב) ולא תאכל הנפש עם הבשר. אַזְהָרָה לְאֵבֶר מִן הַחַי:

Verse 24

(כריתות ד') לא תאכלנו. אַזְהָרָה לְדַם הַתַּמְצִית:

Verse 25

(שם) לא תאכלנו. אַזְהָרָה לְדַם הָאֲבָרִים:
למען ייטב לך וגו'. צֵא וּלְמַד מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת, אִם הַדָּם שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם קָצָה
מִמֶּנּוּ, הַפּוֹרֵשׁ מִמֶּנּוּ זוֹכֶה לוֹ וּלְבָנָיו אַחֲרָיו, קַל וָחֹמֶר לְגֶזֶל וַעֲרָיוֹת שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם
מִתְאַוָּה לָהֶם (מכות כ"ג):

Verse 26

רק קדשיך. אַע"פִ שֶׁאַתָּה מֻתָּר לִשְׁחֹט חֻלִּין, לֹא הִתַּרְתִּי לְךָ לִשְׁחֹט אֶת הַקָּדָשִׁים וּלְאָכְלָן
בִּשְׁעָרֶיךָ בְּלֹא הַקְרָבָה, אֶלָּא הֲבִיאֵם לְבֵית הַבְּחִירָה:

Verse 27

ועשית עלתיך. אִם עוֹלוֹת הֵן, תֵּן הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, וְאִם זִבְחֵי שְׁלָמִים הֵם,
"דַּם זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ" עַל הַמִּזְבֵּחַ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ "וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל". וְעוֹד דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ,
"רַק קָדָשֶׁיךָ" בָּא לְלַמֵּד עַל הַקָּדָשִׁים שֶׁבְּחוּצָה לָאָרֶץ, וּלְלַמֵּד עַל הַתְּמוּרוֹת וְעַל הַוְלָדוֹת
(ספרי; בכורות י"ד) קָדָשִׁים שֶׁיִּקָּרְבוּ:

Verse 28

שמר. זוֹ מִשְׁנָה שֶׁאַתָּה צָרִיךְ לְשָׁמְרָהּ בְּבִטְנְךָ שֶׁלֹּא תִּשְׁכַּח, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ"ב) "כִּי
נָעִים כִּי תִשְׁמְרֵם בְּבִטְנֶךָ", וְאִם שָׁנִיתָ אֶפְשָׁר שֶׁתִּשְׁמַע וּתְקַיֵּם, הָא כָל שֶׁאֵינוֹ בְּכָל מִשְׁנָה
(עי' ספרי) אֵינוֹ בְּכָלַל מַעֲשֶׂה:
(שם) את כל הדברים. שְׁתֵּהֵא חֲבִיבָה עָלֶיךָ מִצְוָה קַלָּה כְּמִצְוָה חֲמוּרָה:
הטוב. בְּעֵינֵי הַשָּׁמַיִם:
והישר. בְּעֵינֵי אָדָם:

Verse 29

Verse 30

פן תנקש. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן מוֹקֵשׁ, וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁלֹּא תֹּאמַר לְדַקְדֵּק בַּלָּשׁוֹן, שֶׁלֹּא מָצִינוּ
נו"ן בְּלָשׁוֹן יוֹקֵשׁ, וַאֲפִלּוּ לַיְסוֹד הַנּוֹפֵל מִמֶּנּוּ, אֲבָל בְּלָשׁוֹן טֵרוּף וְקִשְׁקוּשׁ מָצִינוּ
נו"ן, "וְאַרְכֻּבָתֵהּ דָּא לְדָא נָקְשָׁן" (דניאל ה'); וְאַף זֶה אֲנִי אוֹמֵר "פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם"
– פֶּן תִּטָּרֵף אַחֲרֵיהֶם, לְהִיוֹת כָּרוּךְ אַחַר מַעֲשֵׂיהֶם; וְכֵן (תהילים ק"ט) "יְנַקְּשׁוּ נוֹשֶׁה לְכָל
אֲשֶׁר לוֹ" – מְקַלְּלִים אֶת הָרָשָׁע לִהְיוֹת עָלָיו נוֹשִׁים רַבִּים וְיִהְיוּ מַזִּיקִין וּמִתְנַקְּשִׁין אַחַר
ממונו:
אחרי השמדם מפניך. אַחַר שֶׁתִּרְאֶה שֶׁאַשְׁמִידֵם מִפָּנֶיךָ, יֵשׁ לְךָ לָתֵת לֵב מִפְּנֵי מָה נִשְׁמְדוּ
אֵלּוּ, מִפְּנֵי מַעֲשִׂים מְקֻלְקָלִים שֶׁבִּידֵיהֶם, אַף אַתָּה לֹא תַּעֲשֶׂה כֵּן שֶׁלֹּא יָבֹאוּ אַחֲרִים
(עי' ספרי) וְיַשְׁמִידוּךָ:
איכה יעבדו. לְפִי שֶׁלֹּא עָנַשׁ עַל עֲבוֹדָה זָרָה אֶלָּא עַל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה,
כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ב) "בִּלְתִּי לַה' לְבַדּוֹ" – דְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים לַגָּבוֹהַּ, בָּא וְלִמֶּדְךָ כָּאן
שֶׁאִם דַּרְכָּהּ שֶׁל עֲ"זָ לְעָבְדָהּ בְּדָבָר אַחֵר, כְּגוֹן פּוֹעֵר לִפְעוֹר וְזוֹרֵק אֶבֶן לְמַרְקוּלִיס, זוֹ
הִיא עֲבוֹדָתוֹ וְחַיָּב, אֲבָל זִבּוּחַ וְקִטּוּר וְנִסּוּךְ וְהִשְׁתַּחֲוָאָה – אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּהּ חַיָּב
(סנהדרין ס'):

Verse 31

כי גם את בניהם. "גַּם" – לְרַבּוֹת אֶת אֲבוֹתֵיהֶם וְאִמּוֹתֵיהֶם; אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא אֲנִי רָאִיתִי גּוֹי שֶׁכְּפָתוֹ לְאָבִיו לִפְנֵי כַלְבּוֹ וַאֲכָלוֹ (ספרי):

Chapter 13

Verse 1

את כל הדבר. קַלָּה כַּחֲמוּרָה (שם):
תשמרו לעשות. לִתֵּן לֹא תַעֲשֶׂה עַל עֲשֵׂה הָאֲמוּרִים בַּפָּרָשָׁה, שֶׁכָּל הִשָּׁמֶר לְשׁוֹן לֹא תַעֲשֶׂה הוּא, אֶלָּא שֶׁאֵין לוֹקִין עַל הִשָּׁמֶר שֶׁל עֲשֵׂה (מכות י"ג):
לא תסף עליו. חֲמִשָּׁה טִפָּטוּת, חֲמִשָּׁה מִינִין בַּלּוּלָב, אַרְבַּע בְּרָכוֹת לִבְרֵכַת כֹּהֲנִים (ספרי):

Verse 2

ונתן אליך אות. בַּשָּׁמַיִם, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בִּגְדְעוֹן (שופטים ו') "וְעָשִׂיתָ לִּי אוֹת" וְאוֹמֵר "יְהִי נָא חָרֵב אֶל הַגִּזָּה" וְגוֹ':
או מופת. בָּאָרֶץ, אַע"פִּ כֵן לֹא תִשְׁמַע לוֹ, וְאִם תֹּאמַר מִפְּנֵי מָה נוֹתֵן לוֹ הַקָּבָ"ה מָמְשָׁלָה לַעֲשׂוֹת אוֹת? כִּי מְנַסֶּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם (ספרי; ע' סנהדרין צ'):

Verse 3

Verse 4

Verse 5

ואת מצותיו תשמרו. תּוֹרַת מֹשֶׁה:
ובקלו תשמעו. בְּקוֹל הַנְּבִיאִים:
ואתו תעבדו. בְּמַקְדָּשׁוֹ (ספרי):
ובו תדבקון. הִדַּבֵּק בְּדַרְכָיו – גְּמֹל חֲסָדִים, קְבֹר מֵתִים, בַּקֵּר חוֹלִים, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה הַקָּבָ"ה (סוטה י"ד):

Verse 6

סרה. דָּבָר הַמּוּסָר מִן הָעוֹלָם, שֶׁלֹּא הָיָה וְלֹא נִבְרָא וְלֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר כֵּן, דישטו"רנורא בְּלַעַז:
והפדך מבית עבדים. אֲפִלּוּ אֵין לוֹ עָלֶיךָ אֶלָּא שֶׁפְּדָאֲךָ — דַּיּוֹ (ספרי):

Verse 7

כי יסיתך. אֵין הֲסָתָה אֶלָּא גֵּרוּי, שֶׁנֶּאֱמַר (ש"מ כ"ו) אִם ה' הֱסִיתְךָ בִּי, אנסיטר"א בְּלַעַז, שֶׁמַּשִּׁיאוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן:
אחיך. מֵאָב:
או בן אמך. מֵאֵם:
חיקך. הַשּׁוֹכֶבֶת בְּחֵיקְךָ וּמְחֻקָּה בְּךָ, אפקיי"דא בְּלַעַז, וְכֵן (יחזקאל מ"ג), "וּמֵחֵיק הָאָרֶץ" – מִיסוֹד הַתָּקוּעַ בָּאָרֶץ:
אשר כנפשך. זֶה אָבִיךָ, פֵּרֵשׁ לְךָ הַכָּתוּב אֶת הַחֲבִיבִין לְךָ, קַ"וָ לַאֲחֵרִים:
בסתר. דִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, שֶׁאֵין דִּבְרֵי מֵסִית אֶלָּא בַּסֵּתֶר, וְכֵן שְׁלֹמֹה הוּא אוֹמֵר (משלי ז') "בְּנֶשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה":
אשר לא ידעת אתה ואבתיך. דָּבָר זֶה גְּנַאי גָּדוֹל הוּא לְךָ – שֶׁאַף הָאֻמּוֹת אֵין מַנִּיחִין מַה שֶּׁמָּסְרוּ לָהֶם אֲבוֹתֵיהֶם, וְזֶה אוֹמֵר לְךָ עֲזֹב מַה שֶּׁמָּסְרוּ לְךָ אֲבוֹתֶיךָ (ספרי):

Verse 8

הקרבים אליך או הרחקים. לָמָּה פֵּרַט קְרוֹבִים וּרְחוֹקִים? אֶלָּא כָּךְ אָמַר הַכָּתוּב: מִטִּיבָן שֶׁל קְרוֹבִים אַתָּה לָמֵד טִיבָן שֶׁל רְחוֹקִים, כְּשֵׁם שֶׁאֵין מַמָּשׁ בָּקְרוֹבִים, כָּךְ אֵין מַמָּשׁ בָּרְחוֹקִים (סנהדרין ס"א):
מקצה הארץ. זוֹ חֲמָה וּלְבָנָה וּצְבָא הַשָּׁמַיִם שֶׁהֵן מְהַלְּכִין מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ (ספרי):

Verse 9

לא תאבה לו. לֹא תֶהֱא חָאֵב לוֹ, לֹא תֶּאֱהָבֶנּוּ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י"ט) וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ – אֶת זֶה לֹא תֶאֱהַב:
ולא תשמע אליו. בְּהִתְחַנְּנוֹ עַל נַפְשׁוֹ לִמְחֹל לוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ"ג) עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ – לָזֶה לֹא תַעֲזֹב:
ולא תחוס עינך עליו. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י"ט) לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ – עַל זֶה לֹא תָחוֹס:
ולא תחמל. לֹא תַהֲפֹךְ בְּזְכוּתוֹ:
ולא תכסה עליו. אִם אַתָּה יוֹדֵעַ לוֹ חוֹבָה אֵינְךָ רַשַּׁאי לִשְׁתֹּק (ספרי):

Verse 10

כי הרג תהרגנו. אִם יָצָא מִבֵּי"ד זַכַּאי הַמְזַיְּרֵהוּ לְחוֹבָה, יָצָא מִבֵּית דִּין חַיָּב אַל (שם):
תַּמְזַיְּרֵהוּ לִזְכוּת:
ידך תהיה בו בראשונה. מִצְוָה בְּיַד הַנֶּפֶשׁ לַהֲמִיתוֹ. לֹא מֵת בְּיָדוֹ, יָמוּת בְּיַד אֲחֵרִים, שֶׁנֶּאֱמַר ויד כל העם וגו' (עי' ספרי):

Verse 11

Verse 12

Verse 13

לשבת שם. פֵּרַט לִירוּשָׁלַיִם שֶׁלֹּא נִתְּנָה לְדִירָה (שם):
כי תשמע, לאמר. אוֹמְרִים כֵּן יָצְאוּ וְגוֹ' –

Verse 14

אנשים. וְלֹא נָשִׁים:
בני בליעל. בְּלִי עֹל, שֶׁפָּרְקוּ עֲלֵיהֶם שֶׁל מָקוֹם (שם):
ישבי עירם. וְלֹא יוֹשְׁבֵי עִיר אַחֶרֶת, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין נַעֲשֵׂית עִיר הַנִּדַּחַת עַד שֶׁיְּדִיחוּהָ אֲנָשִׁים וְעַד שֶׁיִּהְיוּ מַדִּיחֶיהָ מִתּוֹכָהּ (סנהדרין קי"א):

Verse 15

ודרשת וחקרת ושאלת היטב. מִכָּאן לָמְדוּ שֶׁבַע חֲקִירוֹת מֵרִבּוּי הַמִּקְרָא, כָּאן יֵשׁ ג' – דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה וְהֵיטֵב, וְשָׁאַלְתָּ אֵינוֹ מִן הַמִּנְיָן, וּמִמֶּנּוּ לָמְדוּ בְּדִיקוֹת – וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (דברים י"ט) "וְדָרְשׁוּ הַשּׁוֹפְטִים הֵיטֵב", וְעוֹד בְּמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (שם י"ז) "וְדָרַשְׁתָּ הֵיטֵב", לָמְדוּ 'הֵיטֵב' 'הֵיטֵב' לִגְזֵרָה שָׁוָה, לִתֵּן הָאָמוּר שֶׁל זֶה בָּזֶה (סנהדרין מ'):

Verse 16

הכה תכה. אִם אֵינְךָ יָכוֹל לַהֲמִיתָם בַּמִּיתָה הַכְּתוּבָה בָּהֶם, הֲמִיתֵם בְּאַחֶרֶת (ספרי; בבא מציעא ל"א):

Verse 17

לה' אלהיך. לִשְׁמוֹ וּבִשְׁבִילוֹ:

Verse 18

למען ישוב ה' מחרון אפו. שֶׁכָּל זְמַן שֶׁעֲדַיִן בָּעוֹלָם חֲרוֹן אַף בָּעוֹלָם (ספרי):

Chapter 14

Verse 1

לא תתגדדו. לֹא תִתְּנוּ גְּדִידָה וְשֶׂרֶט בִּבְשַׂרְכֶם עַל מֵת כְּדֶרֶךְ שֶׁהָאֱמוֹרִיִּים עוֹשִׂין, לְפִי שֶׁאַתֶּם בָּנָיו שֶׁל מָקוֹם וְאַתֶּם רְאוּיִין לִהְיוֹת נָאִים וְלֹא גְּדוּדִים וּמְקֻרְחִים:
בין עיניכם. אֵצֶל הַפַּדַּחַת, וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (ויקרא כ"א) לֹא יְקָרֵחָה בְּרֹאשָׁם – לַעֲשׂוֹת כָּל הָרֹאשׁ כְּבֵין הָעֵינַיִם (ספרי):

Verse 2

כי עם קדוש אתה. קְדֻשַּׁת עַצְמְךָ מֵאֲבוֹתֶיךָ, וְעוֹד ובך בחר ה' :

Verse 3

כל תועבה. כָּל שֶׁתַּעֲבִתִּי לְךָ, כְּגוֹן צָרַם אָזֶן בְּכוֹר כְּדֵי לְשָׁחֲטוֹ בַּמְּדִינָה הֲרֵי דָּבָר שֶׁתַּעֲבִתִּי לְךָ, כָּל מוּם לֹא יִהְיֶה בּוֹ, בָּא וְלִמֵּד כָּאן שֶׁלֹּא יִשְׁחַט וְיֹאכַל עַל אוֹתוֹ הַמּוּם. בְּשֵׁל בָּשָׂר בְּחָלָב הֲרֵי דָּבָר שֶׁתַּעֲבִתִּי לְךָ, וְהִזְהִיר כָּאן עַל אֲכִילָתוֹ (חולין קי"ד):

Verse 4

זאת הבהמה, איל וצבי ויחמור. לָמַדְנוּ שֶׁהַחַיָּה בִּכְלַל בְּהֵמָה, וְלָמַדְנוּ שֶׁהַבְּהֵמָה וְחַיָּה טְמֵאָה מְרֻבָּה מִן הַטְּהוֹרָה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם פּוֹרֵט אֶת הַמֵּעָט (ספרי; חולין י"ג):

Verse 5

ואקו. מְתֻרְגָּם יַעֲלָא (איוב ל"ט) "יַעֲלֵי סָלַע", הוּא אשטנב"וק:
ותאו. "תּוֹרְבָּלָא", תּוֹר הַיַּעַר, "בָּלָא" — יַעַר בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי:

Verse 6

מפרסת. סְדוּקָה, כְּתַרְגּוּמוֹ:
פרסה. פלאנט"א:
ושסעת. חֲלוּקָה בִּשְׁתֵּי צִפָּרְנַיִם, שֶׁיֵּשׁ סְדוּקָה וְאֵינָהּ חֲלוּקָה בַּצִּפָּרְנַיִם, וְהִיא טְמֵאָה בבהמה. מַשְׁמַע מַה שֶׁנִּמְצָא בַּבְּהֵמָה אֻכַּל, מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁהַשַּׁלִּיל נִתָּר בִּשְׁחִיטַת אִמּוֹ (חולין ס"ט):

Verse 7

השסועה. בְּרִיָּה הִיא שֶׁיֵּשׁ לָהּ שְׁנֵי גַּבִּין וּשְׁתֵּי שְׁדָרָאוֹת (שם ס'); אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ לָמָּה נִשְׁנוּ? בַּבְּהֵמוֹת מִפְנֵי הַשְּׁסוּעָה וּבָעוֹפוֹת מִפְנֵי הָרָאָה, שֶׁלֹּא נֶאֶמְרוּ בְּת"כ (שם ס"ג):

Verse 8

ובנבלתם לא תגעו. רַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ — בָּרֹגֶל, שֶׁאָדָם חַיָּב לְטַהֵר אֶת עַצְמוֹ בָּרֹגֶל, יָכוֹל יִהְיוּ מֻזְהָרִים בְּכָל הַשָּׁנָה, תַּ"ל "אֱמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים וְגוֹ'", וּמַה טֻמְאַת הַמֵּת חֲמוּרָה, הַכֹּהֲנִים מֻזְהָרִים וְאֵין יִשְׂרְאֵל מֻזְהָרִים, טֻמְאַת נְבֵלָה קַלָּה, לֹא כָּל שֶׁכֵּן:

Verse 9

Verse 10

Verse 11

כל צפור טהרה תאכלו. לְהַתִּיר מְשֻׁלַּחַת שֶׁבַּמְּצֹרָע (ספרי; קידושין נ"ז):

Verse 12

וזה אשר לא תאכלו מהם. לֶאֱסֹר אֶת הַשְּׁחוּטָה (שם):

Verse 13

הראה והאיה. הִיא רָאָה הִיא אַיָּה הִיא דַיָּה, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמָהּ רָאָה? שֶׁרוֹאָה בְּיוֹתֵר, וְלָמָּה הִזְהִיר בְּכָל שְׁמוֹתֶיהָ? שֶׁלֹּא לִתֵּן פֶּתַח לְבַעַל דִּין לְחַלֵּק – שֶׁלֹּא יְהֵא הָאוֹסָרָהּ קוֹרֵא אוֹתָהּ רָאָה, וְהַבָּא לְהַתִּיר אוֹמֵר זוֹ דַּיָּה שְׁמָהּ אוֹ אַיָּה שְׁמָהּ, וְזוֹ לֹא אָסַר הַכָּתוּב. וּבָעוֹפוֹת פֵּרַט לְךָ הַטְּמֵאִים לְלַמֵּד שֶׁהָעוֹפוֹת הַטְּהוֹרִים מְרֻבִּים עַל הַטְּמֵאִים, לְפִיכָךְ פֵּרַט אֶת הַמֻּעָט (חולין ס"ג):

Verse 14

Verse 15

Verse 16

התנשמת. קלב"א שורי"ץ:

Verse 17

שלך. הַשּׁוֹלֶה דָּגִים מִן הַיָּם (שם):

Verse 18

דוכיפת. הוּא תַּרְנְגוֹל הַבָּר, וּבְלַעַז הרו"פא, וְכַרְבָּתְתוֹ כְּפוּלָה (גיט' ס"ח):

Verse 19

שרץ העוף. הֵם הַנִּמּוּכִים, הָרוֹחֲשִׁים עַל הָאָרֶץ. זְבוּבִין וּצְרָעִים וַחֲגָבִים טְמֵאִים קְרוּיִים שֶׁרֶץ:

Verse 20

כל עוף טהור תאכלו. וְלֹא אֶת הַטָּמֵא, בָּא לִתֵּן עֲשֵׂה עַל לֹא תַעֲשֶׂה; וְכֵן בַּבְּהֵמָה "אֹתָהּ תֹּאכֵלוּ", וְלֹא בְּהֵמָה טְמֵאָה, וְלָאו הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה עָשֹׂה, לַעֲבֹר עֲלֵיהֶם בַּעֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה:

Verse 21

לגר אשר בשעריך. גֵּר תּוֹשָׁב שֶׁקִּבֵּל עָלָיו שֶׁלֹּא לַעֲבֹד ע"ז וְאוֹכֵל נְבֵלוֹת (ספרי):
כי עם קדוש אתה לה'. קַדֵּשׁ אֶת עַצְמְךָ בַּמֻּתָּר לְךָ – דְּבָרִים הַמֻּתָּרִים וַאֲסוּרִים נוֹהֲגִים בָּהֶם אִסּוּר, אַל תַּתִּירֵם בְּפִנֵּיהֶם (שם):
לא תבשל גדי. שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים, פֵּרַט לְחַיָּה וּלְעוֹפוֹת וְלִבְהֵמָה טְמֵאָה (חולין קי"ג):

Verse 22

עשר תעשר. מָה עִנְיָן זֶה אֵצֶל זֶה? אָמַר לָהֶם הַקָּבָ"ה לְיִשְׂרָאֵל: אַל תִּגְרְמוּ … לא תבשל גדי לִי לְבַשֵּׁל גְּדָיִים שֶׁל תְּבוּאָה עַד שֶׁהֵן בִּמְעֵי אִמּוֹתֵיהֶן, שֶׁאִם אֵין אַתֶּם מְעַשְּׂרִים מַעֲשְׂרוֹת

כָּרָאוּי כְּשֶׁהוּא סָמוּךְ לְהִתְבַּשֵּׁל אֲנִי מוֹצִיא רוּחַ קָדִים וְהִיא מְשַׁדַּפְתָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב
י"ט) "וּשְׁדָפָה לִפְנֵי קָמָה", וְכֵן לְעִנְיַן בְּכוּרִים (פסיק' ר'; תנחומא)
שנה שנה. מִכָּאן שֶׁאֵין מְעַשְּׂרִין מִן הֶחָדָשׁ עַל הַיָּשָׁן (ספרי)

Verse 23

ואכלת וגו'. זֶה מַעֲשֵׂר שֵׁנִי. שֶׁכְּבָר לִמְּדָנוּ לִתֵּן מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן לַלְוִיִּם, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי תִקְחוּ
מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'" (במדבר י"ח) וְנָתַן לָהֶם רְשׁוּת לְאָכְלוֹ בְּכָל מָקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר
"וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּכָל מָקוֹם" (שם י"ח), עַל כָּרְחֵךְ זֶה מַעֲשֵׂר אַחֵר הוּא

Verse 24

כי יברכך. שֶׁתְּהֵא הַתְּבוּאָה מְרֻבָּה לָשֵׂאת

Verse 25

Verse 26

בכל אשר תאוה נפשך – כְּלָל
בבקר ובצאן וביין ושכר – פְּרָט
ובכל אשר תשאלך נפשך – חָזַר וְכָלַל, מַה הַפְּרָט מְפֹרָשׁ וְלַד וְלְדוֹת הָאָרֶץ וְרָאוּי לְמַאֲכַל
אָדָם וְכוּ' (עירובין כ"ז)

Verse 27

והלוי, לא תעזבנו. מִלְּתֵן לוֹ מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן
כי אין לו חלק ונחלה עמך. יָצְאוּ לֶקֶט שִׁכְחָה וּפֵאָה וְהֶפְקֵר, שֶׁאַף הוּא יֵשׁ לוֹ חֵלֶק עִמְּךָ
בָּהֶן כָּמוֹךָ, וְאֵינָן חַיָּבִין בְּמַעֲשֵׂר

Verse 28

מקצה שלש שנים. בָּא וְלִמֵּד שֶׁאִם הִשְׁהָה מַעֲשְׂרוֹתָיו שֶׁל שָׁנָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה לִשְׁמִטָּה,
שֶׁיְּבַעֲרֵם מִן הַבַּיִת בַּשְּׁלִישִׁית

Verse 29

ובא הלוי. וְיִטֹּל מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן
והגר והיתום. וְיִטְּלוּ מַעֲשֵׂר שֵׁנִי, שֶׁהוּא שֶׁל עָנִי שֶׁל שָׁנָה זוֹ, וְלֹא תֹאכְלֶנּוּ אַתָּה
בִּירוּשָׁלַיִם כְּדֶרֶךְ שֶׁנִּזְקַקְתָּ לֶאֱכֹל מַעֲשֵׂר שֵׁנִי שֶׁל שְׁתֵּי שָׁנִים
ואכלו ושבעו. תֵּן לָהֶם כְּדֵי שָׂבְעָן, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין פּוֹחֲתִין לָעָנִי בַּגֹּרֶן וְכוּ' (ספרי
קי). וְאַתָּה הוֹלֵךְ לִירוּשָׁלַיִם בַּמַּעֲשֵׂר שֶׁל שָׁנָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה שֶׁהִשְׁהֵיתָ, וּמִתְוַדֶּה "בִּעַרְתִּי
הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת" כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּכִי תְכַלֶּה לַעֲשֵׂר (דברים כ"ו)

Chapter 15

Verse 1

מקץ שבע שנים. יָכוֹל שֶׁבַע שָׁנִים לְכָל מִלְוָה וּמִלְוָה, תַּ"לְ "קְרֻבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע", וְאִם אַתָּה
אוֹמֵר שֶׁבַע שָׁנִים לְכָל מִלְוָה וּמִלְוָה, לְהַלָּוָאוֹת כָּל אֶחָד וְאֶחָד, הֵיאַךְ הִיא קְרֻבָה? הָא לָמַדְתָּ
שֶׁבַע שָׁנִים לְמִנְיַן הַשְּׁמִטָּה (ספרי)

Verse 2

שמוט כל בעל משה ידו. שָׁמוֹט אֶת יָדוֹ שֶׁל כָּל בַּעַל מַשֶּׁה

Verse 3

(שם) את הנכרי תגש. זו מִצְוַת עֲשֵׂה:

Verse 4

אפס כי לא יהיה בך אביון. וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר "כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן"? אֲלָא בִּזְמַן שֶׁאַתֶּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֶבְיוֹנִים בַּאֲחֵרִים וְלֹא בָכֶם, וּכְשֶׁאֵין אַתֶּם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם אֶבְיוֹנִים בָּכֶם:
אביון. דַּל מֵעָנִי, וּלְשׁוֹן אֶבְיוֹן שֶׁהוּא תָּאֵב לְכָל דָּבָר (עי' ויקרא רבה ל"ד):

Verse 5

רק אם שמוע תשמע. אָז לא יהיה בך אביון :
שמוע תשמע. שָׁמַע קְמָעָא מַשְׁמִיעִין אוֹתוֹ הַרְבֵּה (ספרי):

Verse 6

כאשר דבר לך. וְהֵיכָן דִּבֶּר? (דברים כ"ח) בָּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר (ספרי):
והעבטת. כָּל לְשׁוֹן הַלְוָאָה כְּשֶׁנּוֹפֵל עַל הַמַּלְוֶה נוֹפֵל בִּלְשׁוֹן מַפְעִיל, כְּגוֹן וְהִלְוִיתָ, וְהַעֲבַטְתָּ. וְאִם הָיָה אוֹמֵר וְעָבַטְתָּ הָיָה נוֹפֵל עַל הַלֹּוֶה, כְּמוֹ וְלָוִיתָ:
והעבטת גוים. יָכוֹל שֶׁתְּהֵא לוֹוֶה וּמַלְוֶה לָזֶה, תַּ"ל "וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט":
ומשלת בגוים רבים. יָכוֹל גּוֹיִם אֲחֵרִים מוֹשְׁלִים עָלֶיךָ, תַּ"ל "וּבָךְ לֹא יִמְשֹׁלוּ" (שם):

Verse 7

כי יהיה בך אביון. הַתָּאֵב תָּאֵב קוֹדֶם:
מאחד אחיך. אָחִיךָ מֵאָבִיךָ קוֹדֵם לְאָחִיךָ מֵאִמְּךָ:
שעריך. עֲנִיֵּי עִירְךָ קוֹדְמִים לַעֲנִיֵּי עִיר אֲחֶרֶת:
לא תאמץ. יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמִּצְטַעֵר אִם יִתֵּן אִם לֹא יִתֵּן, לְכָךְ נֶאֱמַר "לֹא תְאַמֵּץ". יֵשׁ לְךָ שֶׁפּוֹשֵׁט אֶת יָדוֹ וְקוֹפְצָהּ, לְכָךְ נֶאֱמַר "לֹא תִקְפֹּץ" (שם):
מאחיך האביון. אִם לֹא תִתֵּן לוֹ, סוֹפְךָ לִהְיוֹת אָחִיו שֶׁל אֶבְיוֹן (שם):

Verse 8

פתח תפתח. אֲפִלּוּ כַּמָּה פְּעָמִים (שם):
כי פתח תפתח. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲלָא:
והעבט תעביטנו. אִם לֹא רָצָה בְּמַתָּנָה תֵּן לוֹ בְּהַלְוָאָה (עי' שם; כתובות ס"ז):
די מחסרו. וְאִי אַתָּה מְצֻוֶּה לְהַעֲשִׁירוֹ:
אשר יחסר לו. אֲפִלּוּ סוּס לִרְכֹּב עָלָיו וְעֶבֶד לָרוּץ לְפָנָיו (שם):
לו. זוֹ אִשָּׁה וְכֵן הוּא אוֹמֵר (בראשית ב') אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ (ספרי):

Verse 9

וקרא עליך. יָכוֹל מִצְוָה, תַּ"ל וְלֹא יִקְרָא:
והיה בך חטא. מִכָּל מָקוֹם, אֲפִלּוּ לֹא יִקְרָא. אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר "וְקָרָא עָלֶיךָ"? מְמַהֵר אֲנִי לְפָרַע עַל יְדֵי הַקּוֹרֵא יוֹתֵר מִמִּי שֶׁאֵינוֹ קוֹרֵא (שם):

Verse 10

נתון תתן לו. אֲפִלּוּ מֵאָה פְּעָמִים:
לו. בֵּינוֹ וּבֵינְךָ:
כי בגלל הדבר. אֲפִלּוּ אָמַרְתָּ לִתֵּן, אַתָּה נוֹטֵל שְׂכַר הָאֲמִירָה עִם שְׂכַר הַמַּעֲשֶׂה (שם):

Verse 11

על כן. מִפְּנֵי כֵן:
לאמר. עֲצָה לְטוֹבָתְךָ אֲנִי מַשִּׂיאֲךָ:
לאחיך לעניך. לְאֵיזֶה אָח? לָעָנִי:
לעניך. בְּיו"ד אֶחָד — לְשׁוֹן עָנִי אֶחָד הוּא, אֲבָל עֲנִיֶּיךָ בְּשֵׁנֵי יוּדִי"ן — שְׁנֵי עֲנִיִּים:

Verse 12

כי ימכר לך. עַל יְדֵי אֲחֵרִים, בְּמֶכֶר וּהוּא בֵּית דִּין בְּגִנְבָתוֹ הַכָּתוּב מְדַבֵּר; וַהֲרֵי כְּבָר
נֶאֱמַר "כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי" וּבְמֶכֶר וּהוּא בֵּית דִּין הַכָּתוּב מְדַבֵּר? אֶלָּא מִפְּנֵי שְׁנֵי דְּבָרִים
שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ כָּאן, אֶחָד שֶׁכָּתוּב אוֹ הָעִבְרִיָּה אַף הִיא תֵּצֵא בְּשֵׁשׁ. וְלֹא שְׁמָכְרוּהָ בֵּית דִּין, שֶׁאֵין
הָאִשָּׁה נִמְכֶּרֶת בְּגִנְבָתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר "בְּגִנְבָתוֹ" וְלֹא "בִּגְנֵבָתָהּ" – אֶלָּא בְּקִטְנָה שֶׁמְּכָרָהּ אָבִיהָ,
וְלִמֵּד כָּאן שֶׁאִם יָצְאוּ שֵׁשׁ שָׁנִים קֹדֶם שֶׁתָּבִיא סִימָנִין תֵּצֵא, וְעוֹד חִדֵּשׁ כָּאן הָעָנִיק תַּעֲנִיק
:

Verse 13

Verse 14

הַעֲנִיק תַּעֲנִיק. לְשׁוֹן עֵדִי בַּגָּבָהּ וּבְמַרְאִית הָעַיִן, דָּבָר שֶׁיְּהֵא נִכָּר שֶׁהֻטַּיבוֹתָ לוֹ; וְיֵשׁ
מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן הַטָּעָנָה עַל צַוָּארוֹ:
מִצֹּאנְךָ וּמִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ. יָכוֹל אֵין לִי אֶלָּא אֵלּוּ בִּלְבָד, תַּ"ל אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ – מִכָּל מַה
שֶּׁבֵּרַכְךָ בּוֹרְאֶךָ. וְלָמָּה נֶאֶמְרוּ אֵלּוּ? מָה אֵלּוּ מְיֻחָדִים שֶׁהֵם בִּכְלַל בְּרָכָה אַף כָּל שֶׁהוּא בִּכְלַל
בְּרָכָה, יָצְאוּ פְּרָדוֹת; וְלָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (דף י"ז) בִּגְזֵרָה שָׁוָה כַּמָּה נוֹתֵן
לוֹ מִכָּל מִין וָמִין:

Verse 15

וזכרת כי עבד היית. וְהֶעֱנַקְתִּי וְשָׁנִיתִי לְךָ מִבְּזַת מִצְרַיִם וּבְזַת הַיָּם, אַף אַתָּה הַעֲנֵק
וּשְׁנֵה לוֹ (ספרי):

Verse 16

Verse 17

עבד עולם. יָכוֹל כְּמַשְׁמָעוֹ, תַּ"ל "וְשַׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אֲחֻזָּתוֹ וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשׁוּבוּ"
(ויקרא כ"ה), הָא לָמַדְתָּ שֶׁאֵין זֶה אֶלָּא עוֹלָמוֹ שֶׁל יוֹבֵל (מכילתא שמות כ"א):
ואף לאמתך תעשה כן. הַעֲנֵק לָהּ; יָכוֹל אַף לִרְצִיעָה הַשָּׁוָה הַכָּתוּב אוֹתָהּ, תַּ"ל (שמות
כ"א) "וְאִם אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד" – עֶבֶד נִרְצָע וְאֵין אָמָה נִרְצַעַת (ספרי):

Verse 18

כי משנה שכר שכיר. מִכָּאן אָמְרוּ עֶבֶד עִבְרִי עוֹבֵד בֵּין בַּיּוֹם וּבֵין בַּלַּיְלָה, וְזֶהוּ כִּפְלַיִם
שֶׁבַּעֲבוֹדַת שְׂכִירֵי יוֹם. וּמַהוּ עֲבוֹדָתוֹ בַּלַּיְלָה? רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית וְהַוְלָדוֹת
לָאָדוֹן (ספרי):

Verse 19

כל הבכור, תקדיש. וּבָמָקוֹם אַחֵר (ויקרא כ"ז) הוּא אוֹמֵר "לֹא יַקְדִּישׁ אִישׁ אֹתוֹ", הָא
כֵּיצַד? אֵינוֹ מַקְדִּישׁוֹ לְקָרְבָּן אַחֵר; וְכָאן לְמֵד שֶׁמִּצְוָה לוֹמַר הֲרֵי אַתָּה קָדוֹשׁ לִבְכוֹרָה. דָּ"אַ
— אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר "תַּקְדִּישׁ", שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר "לֹא יַקְדִּישׁ", וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר "לֹא יַקְדִּישׁ",
שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר "תַּקְדִּישׁ", הָא כֵּיצַד? מַקְדִּישׁוֹ אַתָּה הֶקְדֵּשׁ עִלּוּי וְנוֹתֵן לַהֶקְדֵּשׁ כְּפִי טוֹבַת
הַנָּאָה שֶׁבּוֹ (ערכין כ"ט):
לא תעבד בבכור שורך ולא תגז וגו'. אַף הַחְלּוּף לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָסוּר, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר
הַכָּתוּב בַּהְוֶיָה (בכורות כ"ה):

Verse 20

לפני ה' אלהיך תאכלנו. לַכֹּהֵן הוּא אוֹמֵר, שֶׁכְּבָר מָצִינוּ שֶׁהוּא מְמֻתָּנוֹת כְּהֶנֶה אֶחָד תָּם
וְאֶחָד בַּעַל מוּם, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ח) וּבְשָׂרָם יִהְיֶה לָךְ וְגוֹ' (בכ' כ"ח):
שנה בשנה. מִכָּאן שֶׁאֵין מַשְׁהִין אוֹתוֹ יוֹתֵר עַל שְׁנָתוֹ; יָכוֹל יְהֵא פָּסוּל מִשֶּׁעָבְרָה שְׁנָתוֹ,
כְּבָר הֻקַּשׁ לְמַעֲשֵׂר, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ד) וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ

וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ, מַה מַּעֲשֵׂר שֵׁנִי אֵינוֹ נִפְסָל מִשָּׁנָה לַחֲבֶרְתָּהּ אַף בְּכוֹר אֵינוֹ נִפְסָל, אֶלָּא שֶׁמִּצְוָה תּוֹךְ שְׁנָתוֹ (בכ' כ"ז):
שנה בשנה. אִם שְׁחָטוֹ בְּסוֹף שְׁנָתוֹ אוֹכְלוֹ אוֹתוֹ הַיּוֹם וְיוֹם אֶחָד מִשָּׁנָה אַחֶרֶת, לְמֵד שֶׁנֶּאֱכָל לִשְׁנֵי יָמִים וְלַיְלָה אֶחָד (שם):

Verse 21

מום. כֹּל:
פסח או עור. פָּרָט:
כל מום רע. חָזָר וְכָלַל — מַה הַפָּרָט מְפֹרָשׁ מוּם הַגָּלוּי וְאֵינוֹ חוֹזֵר, אַף כָּל מוּם שֶׁבַּגָּלוּי וְאֵינוֹ חוֹזֵר (שם ל"ז):

Verse 22

Verse 23

רק את דמו לא תאכל. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הוֹאִיל וְכֻלּוֹ הֶתֵּר הַבָּא מִכְּלַל אִסּוּר הוּא, שֶׁהֲרֵי קָדוֹשׁ וְנִשְׁחָט בַּחוּץ בְּלֹא פְּדְיוֹן וְנֶאֱכָל, יָכוֹל יְהֵא אַף הַדָּם מֻתָּר, תַּלְמוּד לוֹמַר רק את דמו לא תאכל :

Chapter 16

Verse 1

שמור את חדש האביב. מְקֻדָּם בּוֹאוֹ שְׁיִהֵא רָאוּי לְאָבִיב – לְהַקְרִיב בּוֹ אֶת מִנְחַת הָעֹמֶר, וְאִם לָאו עַבֵּר אֶת הַשָּׁנָה (עי' סנהדרין י"א):
ממצרים לילה. וַהֲלֹא בַּיּוֹם יָצְאוּ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ל"ג) מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'? אֶלָּא לְפִי שֶׁבַּלַּיְלָה נָתַן לָהֶם פַּרְעֹה רְשׁוּת לָצֵאת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ב) וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן לַיְלָה וְגוֹ' (בראשית ט'):

Verse 2

וזבחת פסח לה' אלהיך צאן. שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ב) מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים תִּקָּחוּ:
ובקר. תִּזְבַּח לַחֲגִיגָה, שֶׁאִם נִמְנוּ עַל הַפֶּסַח חֲבוּרָה מְרֻבָּה, מְבִיאִים עִמּוֹ חֲגִיגָה כְּדֵי שֶׁיְּהֵא נֶאֱכָל עַל הַשָּׂבַע (פסחים ס"ט); וְעוֹד לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ דְּבָרִים הַרְבֵּה מִפָּסוּק זֶה:

Verse 3

לחם עני. לֶחֶם שֶׁמַּזְכִּיר אֶת הָעֹנִי שֶׁנִּתְעַנּוּ בְּמִצְרַיִם (ספרי):
כי בחפזון יצאת. וְלֹא הִסְפִּיק בָּצֵק לְהַחֲמִיץ וְזֶה יִהְיֶה לְךָ לְזִכָּרוֹן; וְחִפָּזוֹן לֹא שֶׁלְּךָ הָיָה אֶלָּא שֶׁל מִצְרַיִם, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר "וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם וְגוֹ'" (ספרי):
למען תזכר. עַל יְדֵי אֲכִילַת הַפֶּסַח וְהַמַּצָּה את יום צאתך :

Verse 4

ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר. אֲזָהָרָה לַמּוֹתִיר בְּפֶסַח דּוֹרוֹת, לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר אֶלָּא בְּפֶסַח מִצְרַיִם; וְיוֹם רִאשׁוֹן הָאָמוּר כָּאן הוּא י"ד בְּנִיסָן, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאוֹר מִבָּתֵּיכֶם" (שמות י"ב); וּלְפִי שֶׁנִּסְתַּלֵּק הַכָּתוּב מֵעִנְיָנוֹ שֶׁל פֶּסַח וְהִתְחִיל לְדַבֵּר בְּחֻקּוֹת שִׁבְעַת יָמִים, כְּגוֹן שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת, וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלֶךָ, הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ בְּאֵיזוֹ זְבִיחָה הוּא מַזְהִיר, שֶׁאִם כָּתַב וְלֹא יָלִין מִן הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב לַבֹּקֶר הָיִיתִי אוֹמֵר שְׁלָמִים הַנִּשְׁחָטִים כָּל שִׁבְעָה כֵּלָּן בְּבַל דָּבָר אַחֵר .תּוֹתִירוּ וְאֵינָן נֶאֱכָלִין אֶלָּא לְיוֹם וָלַיְלָה, לְכָךְ כָּתַב בערב ביום הראשון בַּחֲגִיגַת י"ד הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וּלְמֵד עָלֶיהָ שֶׁנֶּאֱכֶלֶת לִשְׁנֵי יָמִים, וְהָרִאשׁוֹן הָאָמוּר כָּאן בְּיוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְכֵן מַשְׁמָעוּת הַמִּקְרָא – בְּשַׂר חֲגִיגָה אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב לֹא יָלִין בְּי"ט הָרִאשׁוֹן עַד בָּקְרוֹ שֶׁל שֵׁנִי, אֲבָל נֶאֱכֶלֶת הִיא בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר, וְכָךְ הִיא שְׁנוּיָה בְּמַסֶּכֶת פְּסָחִים (דף ע"א):

Verse 5

Verse 6

בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים. הֲרֵי שִׁלשָׁה זְמַנִּים חֲלוּקִים, בָּעֶרֶב מִשֶּׁשׁ שָׁעוֹת
וּלְמַעְלָה זָבְחֵהוּ, וְכִבֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תֹּאכְלֵהוּ, וּמוֹעֵד צֵאתְךָ אַתָּה שׁוֹרְפֵהוּ, כְּלוֹמַר נַעֲשָׂה נוֹתָר
וְיֵצֵא לְבֵית הַשְּׂרֵפָה (ספרי; ברכות ט'):

Verse 7

ובשלת. זֶהוּ צְלִי אֵשׁ, שֶׁאַף הוּא קָרוּי בִּשּׁוּל:
ופנית בבקר. לְבָקְרוֹ שֶׁל שֵׁנִי, מְלַמֵּד שֶׁטָּעוּן לִינָה לַיְלָה שֶׁל מוֹצָאֵי י"ט (ספרי; פסחים
צ"ה; חגיגה י"ז):

Verse 8

ששת ימים תאכל מצות. וּבְמָקוֹם אַחֵר (שמות י"ב) הוּא אוֹמֵר "שִׁבְעַת יָמִים"? שִׁבְעָה מִן
הַיָּשָׁן וְשִׁשָּׁה מִן הֶחָדָשׁ (ספרי; מנחות ס"ו); דָּבָר — אֶלָּמֵד עַל אֲכִילַת מַצָּה בַּשְּׁבִיעִי שֶׁאֵינָהּ
חוֹבָה, וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד לְשִׁשָּׁת יָמִים, שֶׁהֲרֵי שְׁבִיעִי בִּכְלָל הָיָה וְיָצָא מִן הַכְּלָל לְלַמֵּד שֶׁאֵין
אֲכִילַת מַצָּה בּוֹ חוֹבָה אֶלָּא רְשׁוּת, וְלֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ יָצָא, אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כֻּלּוֹ
יָצָא, מַה שְּׁבִיעִי רְשׁוּת אַף כֻּלָּם רְשׁוּת, חוּץ מִלָּיְלָה הָרִאשׁוֹן שֶׁהַכָּתוּב קְבָעוֹ חוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר
(שמות י"ב) "בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת" (מכילתא; פסחים ק"כ):
עצרת לה' אלהיך. עֲצֹר עַצְמְךָ מִן הַמְּלָאכָה; דָּבָר — כְּנוּפְיָא שֶׁל מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, לְשׁוֹן
(שופטים י"ג) "נַעְצָרָה נָּא אוֹתָךְ":

Verse 9

מהחל חרמש בקמה. מִשֶּׁנִּקְצַר הָעֹמֶר שֶׁהוּא רֵאשִׁית הַקָּצִיר (עי' ספרי; מנחות ע"א):

Verse 10

מסת נדבת ידך. דֵּי נִדְבַת יָדְךָ, הַכֹּל לְפִי הַבְּרָכָה הָבֵא שַׁלְמֵי שִׂמְחָה וְקַדֵּשׁ קְרוּאִים לָאֲכֹל:

Verse 11

לוי גר יתום ואלמנה. אַרְבָּעָה שֶׁלִּי כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה שֶׁלְּךָ – בנך ובתך ועבדך ואמתך, אִם
אַתָּה מְשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלִּי אֲנִי מְשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלְּךָ:

Verse 12

וזכרת כי עבד היית וגו'. עַל מְנָת כֵּן פְּדִיתִיךָ, שֶׁתִּשְׁמֹר וְתַעֲשֶׂה אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה:

Verse 13

באספך. בְּזְמַן הָאָסִיף שֶׁאַתָּה מַכְנִיס לַבַּיִת פֵּרוֹת הַקַּיִץ; דָּבָר — באספך מגרנך ומיקבך,
לְמַד שֶׁמְּסַכְּכִין אֶת הַסֻּכָּה בִּפְסֹלֶת גֹּרֶן וְיֶקֶב (ראש השנה י"ג; סוכה י"ב):

Verse 14

Verse 15

והיית אך שמח. לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֵין זֶה לְשׁוֹן צִוּוּי אֶלָּא לְשׁוֹן הַבְטָחָה, וּלְפִי תַלְמוּדוֹ לָמְדוּ
מִכָּאן לְרִבּוֹת לֵילֵי יוֹם טוֹב הָאֲחֲרוֹן לְשִׂמְחָה (שם מ"ח):

Verse 16

ולא יראה את פני ה' ריקם. אֲפָא הָבֵא עוֹלוֹת רְאִיָּה וְשַׁלְמֵי חֲגִיגָה:

Verse 17

איש כמתנת ידו. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אוֹכְלִין הַרְבֵּה וּנְכָסִים מְרֻבִּין יָבִיא עוֹלוֹת מְרֻבּוֹת וּשְׁלָמִים מְרֻבִּים (ספרי; חגיגה ח'):

Verse 18

שפטים ושטרים. שׁוֹפְטִים – דַּיָּנִים הַפּוֹסְקִים אֶת הַדִּין, וְשׁוֹטְרִים – הָרוֹדִין אֶת הָעָם אַחַר מִצְוָתָם (שֶׁמַּכִּין וְכוֹפִתִין) בְּמַקֵּל וּבְרְצוּעָה עַד שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו אֶת דִּין הַשּׁוֹפֵט בכל שעריך. בְּכָל עִיר וָעִיר:
לשבטיך. מוּסָב עַל תתן לך – שׁוֹפְטִים וְשׁוֹטְרִים תִּתֶּן לְךָ לִשְׁבָטֶיךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ:
לשבטיך. מְלַמֵּד שֶׁמּוֹשִׁיבִין דַּיָּנִין לְכָל שֵׁבֶט וָשֵׁבֶט וּבְכָל עִיר וָעִיר (ספרי; סנהדרין ז"ט):
ושפטו את העם וגו'. מַנֵּה דַּיָּנִין מֻמְחִים וְצַדִּיקִים לִשְׁפֹּט צֶדֶק (עי' ספרי):

Verse 19

לא תטה משפט. כְּמַשְׁמָעוֹ:
לא תכיר פנים. אַף בִּשְׁעַת הַטְּעָנוֹת; אֲזָהָרָה לַדַּיָּן שֶׁלֹּא יְהֵא רַךְ לָזֶה וְקָשֶׁה לָזֶה, אֶחָד עוֹמֵד וְאֶחָד יוֹשֵׁב, לְפִי שֶׁכְּשֶׁרוֹאֶה זֶה שֶׁהַדַּיָּן מְכַבֵּד אֶת חֲבֵרוֹ מִסְתַּתְּמִין טַעֲנוֹתָיו:
ולא תקח שחד. אֲפִלּוּ לִשְׁפֹּט צֶדֶק (ספרי):
כי השחד יעור. מְשֻׁקְבָּל שֹׁחַד מִמֶּנּוּ אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יַטֶּה אֶת לִבּוֹ אֶצְלוֹ לַהֲפֹךְ בִּזְכוּתוֹ:
דברי צדיקים. דְּבָרִים הַמְּצֻדָּקִים – מִשְׁפְּטֵי אֱמֶת:

Verse 20

צדק צדק תרדף. הַלֹּךְ אַחַר בֵּית דִּין יָפֶה (ספרי; סנהדרין ל"ב):
למען תחיה וירשת. כְּדַאי הוּא מִנּוּי הַדַּיָּנִין הַכְּשֵׁרִים לְהַחֲיוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל וּלְהוֹשִׁיבָן עַל אַדְמָתָן (ספרי):

Verse 21

לא תטע לך אשרה. לְחַיְבוֹ עָלֶיהָ מִשְׁעַת נְטִיעָתָהּ, וַאֲפִלּוּ לֹא עֲבָדָהּ עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה עַל נְטִיעָתָהּ (שם):
לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך. אֲזָהָרָה לְנוֹטֵעַ אִילָן וּלְבוֹנָה בַּיִת בְּהַר הַבַּיִת:

Verse 22

ולא תקים לך מצבה. מַצֶּבֶת אֶבֶן אַחַת לְהַקְרִיב עָלֶיהָ אֲפִלּוּ לַשָּׁמַיִם:
אשר שנא. מִזְבַּח אֲבָנִים וּמִזְבַּח אֲדָמָה צִוָּה לַעֲשׂוֹת, וְאֶת זוֹ שָׂנֵא, כִּי חֹק הָיְתָה לַכְּנַעֲנִיִּים, וְאַע"פִּ שֶׁהָיְתָה אֲהוּבָה לוֹ בִּימֵי הָאָבוֹת, עַכְשָׁיו שְׂנֵאָהּ מֵאַחַר שֶׁעָשָׂאוּהָ אֵלּוּ חֹק לַעֲבוֹדָה זָרָה (עי' שם):

Chapter 17

Verse 1

לא תזבח … כל דבר רע. אֲזָהָרָה לַמְפַגֵּל בַּקָּדָשִׁים עַ"יְ דִּבּוּר רָע. וְעוֹד נִדְרְשׁוּ בוֹ שְׁאָר דְּרָשׁוֹת בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים (זבחים ל"ו):

Verse 2

לעבר בריתו. אֲשֶׁר כָּרַת אִתְּכֶם שֶׁלֹּא לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה:

Verse 3

(מגילה ט') אשר לא צויתי. לְעָבְדָם:

Verse 4

נכון. מְכֻוָּן הָעֵדוּת:

Verse 5

והוצאת את האיש ההוא אל שעריך וגו'. הַמְתַרְגֵּם אֶל שְׁעָרֶיךָ "לְתָרַע בֵּית דִּינָךְ" טוֹעֶה, שֶׁכֵּן שָׁנִינוּ "אֶל שְׁעָרֶיךָ" — זֶה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא שַׁעַר שֶׁנִּדּוֹן בּוֹ? נֶאֱמַר "שְׁעָרֶיךָ" לְמַטָּה וְנֶאֱמַר "שְׁעָרֶיךָ" לְמַעְלָה, מַה שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר לְמַטָּה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, אַף "שְׁעָרֶיךָ" הָאָמוּר לְמַעְלָה שַׁעַר שֶׁעָבַד בּוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ "לְקִרְוָיְךָ":

Verse 6

שנים עדים או שלשה. אִם מִתְקַיֶּמֶת עֵדוּת בִּשְׁנַיִם לָמָּה פֵּרֵט לְךָ בִּשְׁלוֹשָׁה? לְהַקִּישׁ שְׁלוֹשָׁה לִשְׁנַיִם, מַה שְׁנַיִם עֵדוּת אַחַת אַף שְׁלוֹשָׁה עֵדוּת אַחַת, וְאֵין נַעֲשִׂין זוֹמְמִין עַד שֶׁיְּזִמּוּ כֻּלָּם (מכות ה'):

Verse 7

Verse 8

כי יפלא. כָּל הַפָּלָאָה לְשׁוֹן הַבְדָּלָה וּפְרִישָׁה, שֶׁהַדָּבָר נִבְדָּל וּמְכֻסֶּה מִמְּךָ:
בין דם לדם. בֵּין דָּם טָמֵא לְדָם טָהוֹר (נדה י"ט):
בין דין לדין. בֵּין דִּין זַכַּאי לְדִין חַיָּב:
בין נגע לנגע. בֵּין נֶגַע טָמֵא לְנֶגַע טָהוֹר:
דברי ריבת. שֶׁיִּהְיוּ חַכְמֵי הָעִיר חוֹלְקִים בַּדָּבָר, זֶה מְטַמֵּא וְזֶה מְטַהֵר, זֶה מְחַיֵּב וְזֶה מְזַכֶּה:
וקמת ועלית. מְלַמֵּד שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ גָּבוֹהַּ מִכָּל הַמְּקוֹמוֹת (ספרי; סנהדרין פ"ז):

Verse 9

הכהנים הלוים. הַכֹּהֲנִים שֶׁיָּצְאוּ מִשֵּׁבֶט לֵוִי:
ואל השפט אשר יהיה בימים ההם. וַאֲפִלּוּ אֵינוֹ כְּשֵׁאָר שׁוֹפְטִים שֶׁהָיוּ לְפָנָיו, אַתָּה צָרִיךְ לִשְׁמֹעַ לוֹ – אֵין לְךָ אֶלָּא שׁוֹפֵט שֶׁבְּיָמֶיךָ (ראש השנה כ"ה):

Verse 10

Verse 11

ימין ושמאל. אֲפִלּוּ אוֹמֵר לְךָ עַל יָמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל וְעַל שְׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאוֹמֵר לְךָ עַל יָמִין יָמִין וְעַל שְׂמֹאל שְׂמֹאל (ספרי):

Verse 12

Verse 13

וכל העם ישמעו. מִכָּאן שֶׁמַּמְתִּינִין לוֹ עַד הָרֶגֶל וּמְמִיתִין אוֹתוֹ בָּרֶגֶל (סנהדרין פ"ט):

Verse 14

Verse 15

Verse 16

לא ירבה לו סוסים. אֶלָּא כְּדֵי מֶרְכַּבְתּוֹ, שֶׁלֹּא ישיב את העם מצרימה, שֶׁהַסּוּסִים בָּאִים
מִשָּׁם, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר בִּשְׁלֹמֹה (מלכים א י') וַתֵּעֶלֶה וַתֵּצֵא מֶרְכָּבָה מִמִּצְרַיִם בְּשֵׁשׁ מֵאוֹת כֶּסֶף
וְסוּס בַּחֲמִשִּׁים וּמֵאָה (סנהדרין כ"א):

Verse 17

ולא ירבה לו נשים. אֶלָּא י"ח, שֶׁמָּצִינוּ שֶׁהָיוּ לוֹ לְדָוִד שֵׁשׁ נָשִׁים, וְנֶאֱמַר לוֹ (שמואל ב
י״ב:ח׳) "וְאִם מְעָט וְאוֹסִפָה לְךָ כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה":
וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. אֶלָּא כְּדֵי לִתֵּן לְאַכְסַנְיָא (ספרי; סנהדרין כ"א):

Verse 18

והיה כשבתו. אֵם עָשָׂה כֵּן כְּדַאי הוּא שֶׁתִּתְקַיֵּם מַלְכוּתוֹ (ספרי):
את משנה התורה. שֶׁתְּהֵי סְפָרֵי תוֹרָה, אַחַת שֶׁהִיא מֻנַּחַת בְּבֵית גְּנָזָיו, וְאַחַת שֶׁנִּכְנֶסֶת
וְיוֹצֵאת עִמּוֹ (סנהדרין כ"א); וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "פַּתְשֶׁגֶן", פָּתַר משנה לְשׁוֹן שִׁנּוּי וְדִבּוּר:

Verse 19

דברי התורה. כְּמַשְׁמָעוֹ:

Verse 20

ולבלתי סור מן המצוה. אֲפִלּוּ מִצְוָה קַלָּה שֶׁל נָבִיא:
למען יאריך ימים. מִכְּלָל הֵן אַתָּה שׁוֹמֵעַ לָאו; וְכֵן מָצִינוּ בְּשָׁאוּל שֶׁאָמַר לוֹ שְׁמוּאֵל
(שמואל א י') "שִׁבְעַת יָמִים תּוֹחֵל עַד בּוֹאִי אֵלֶיךָ", לְהַעֲלוֹת עוֹלוֹת, וּכְתִיב (שם י"ג)
"וַיּוֹחֶל שִׁבְעַת יָמִים", וְלֹא שָׁמַר הַבָּטָתוֹ לִשְׁמֹר כָּל הַיּוֹם, וְלֹא הִסְפִּיק לְהַעֲלוֹת הָעוֹלָה עַד
שֶׁבָּא שְׁמוּאֵל וְאָמַר לוֹ "נִסְכָּלְתָּ לֹא שָׁמַרְתָּ וְגוֹ' וְעַתָּה מַמְלַכְתְּךָ לֹא תָקוּם", הָא לָמַדְתָּ
שֶׁבִּשְׁבִיל מִצְוָה קַלָּה שֶׁל נָבִיא נֶעֱנַשׁ:
הוא ובניו. מַגִּיד שֶׁאִם בָּנוּ הָגוּן לְמַלְכוּת הוּא קוֹדֵם לְכָל אָדָם (הוריות י"א):

Chapter 18

Verse 1

כל שבט לוי. בֵּין תְּמִימִין בֵּין בַּעֲלֵי מוּמִין (ספרי):
חלק. בַּבְּזָה:
ונחלה. בָּאָרֶץ (שם):
אשי ה'. קָדְשֵׁי הַמִּקְדָּשׁ:
ונחלתו. אֵלּוּ קָדְשֵׁי הַגְּבוֹל – תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת, אֲבָל נַחֲלָה גְּמוּרָה לֹא יהיה לו בקרב
אחיו; וּבְסִפְרֵי דָּרְשׁוּ – ונחלה לא יהיה לו — זוֹ נַחֲלַת שְׂאָר, בקרב אחיו — זוֹ נַחֲלַת
חֲמִשָּׁה. וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַה הִיא, וְנִרְאֶה לִי שֶׁאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁמֵּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וָאֵילָךְ נִקְרֵאת אֶרֶץ
חֲמִשָּׁה עֲמָמִין, וְשֶׁל סִיחוֹן וְעוֹג שְׁנֵי עֲמָמִין, אֱמוֹרִי וּכְנַעֲנִי, וְנַחֲלַת שְׁאָר לְרִבּוֹת קֵינִי
וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי, וְכֵן דּוֹרֵשׁ בְּפָרָשַׁת מַתָּנוֹת שֶׁנֶּאֱמְרוּ לְאַהֲרֹן (במדבר י"ח) "עַל כֵּן לֹא
תִּנְחָל לְוִי וְגוֹ'" לְהַזְהִיר עַל קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי. שׁוּב נִמְצָא בְּדִבְרֵי רַבִּי קְלוֹנִימוּס
הַכֹּהֵן גָּרְסִינָן בִּסְפָרֵי: ונחלה לא יהיה לו. אֵלּוּ נַחֲלַת חֲמִשָּׁה, בקרב אחיו אֵלּוּ נַחֲלַת
שִׁבְעָה, נַחֲלַת חֲמִשָּׁה שִׁבָּטִים וְנַחֲלַת שִׁבְעָה שִׁבָּטִים; וּמִתּוֹךְ שֶׁמִּשָּׁה וִיהוֹשֻׁעַ לֹא חִלְקוּ נַחֲלָה
אֶלָּא לַחֲמִשָּׁה שִׁבָּטִים בִּלְבָד, שֶׁכֵּן מֹשֶׁה הִנְחִיל לִרְאוּבֵן וְגָד וַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וִיהוֹשֻׁעַ
הִנְחִיל לִיהוּדָה וְאֶפְרַיִם וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וְשִׁבְעָה הָאֲחֵרִים נָטְלוּ מֵאֵלֵּיהֶן אַחֵרֵי מוֹת
יְהוֹשֻׁעַ, מִתּוֹךְ כָּךְ הִזְכִּיר חֲמִשָּׁה לְבַד וְשִׁבְעָה לְבַד:

Verse 2

כאשר דבר לו. "בְּאַרְצָם לֹא תִנָּחֵל, אֲנִי חֶלְקְךָ" (במדבר י"ח):

Verse 3

מאת העם. וְלֹא מֵאֵת הַכֹּהֲנִים (ספרי; חולין קל"ב):
אם שור אם שה. פְּרָט לְחַיָּה:
הזרע. מִן הַפֶּרֶק שֶׁל אַרְכֻּבָּה עַד כַּף שֶׁל יָד שֶׁקּוֹרִין אשפלד"ון (חולין קל"ד):
הלחיים. עִם הַלָּשׁוֹן. דִּוְרֹשֵׁי רְשׁוּמוֹת הָיוּ אוֹמְרִים זְרוֹעַ תַּחַת יָד, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ"ה) "וַיִּקַּח רֹמַח בְּיָדוֹ", לְחָיַיִם תַּחַת תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק"י) "וַיַּעֲמֹד פִּינְחָס וַיְפַלֵּל", וְהַקָּבָה תַּחַת "הָאִשָּׁה אֶל קֳבָתָהּ" (במדבר כ"ה):

Verse 4

ראשית דגנך. זוֹ תְּרוּמָה, וְלֹא פֵּרַשׁ בָּהּ שִׁעוּר, אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ נָתְנוּ בָהּ שִׁעוּר – עֵין יָפָה אֶחָד מֵאַרְבָּעִים, עַיִן רָעָה אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, בֵּינוֹנִית אֶחָד מֵחֲמִשִּׁים, וְסָמְכוּ עַל הַמִּקְרָא שֶׁלֹּא לִפְחֹת מֵאֶחָד מִשִּׁשִּׁים שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מ"ה) שִׁשִּׁית הָאֵיפָה מֵחֹמֶר הַחִטִּים, שִׁשִּׁית הָאֵיפָה חֲצִי סְאָה, כְּשֶׁאַתָּה נוֹתֵן חֲצִי סְאָה לְכֹר הֲרֵי אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, שֶׁהַכֹּר שְׁלוֹשִׁים סְאִין (תלמוד ירושלמי תרומות פ"ד):
וראשית גז צאנך. כְּשֶׁאַתָּה גּוֹזֵז צֹאנְךָ בְּכָל שָׁנָה תֵּן מִמֶּנָּה רֵאשִׁית לַכֹּהֵן, וְלֹא פֵּרַשׁ בָּהּ שִׁעוּר, וְרַבּוֹתֵינוּ נָתְנוּ בָהּ שִׁעוּר אֶחָד מִשִּׁשִּׁים, וְכַמָּה צֹאן חַיָּבוֹת בְּרֵאשִׁית הַגֵּז? חֲמֵשׁ רְחֵלוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כ"ה) וְחָמֵשׁ צֹאן עֲשׂוּיוֹת. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר רֵאשִׁית גֵּז – שְׂתַּיִם, צֹאנְךָ – אַרְבָּעָה, תִּתֶּן לוֹ – הֲרֵי חֲמִשָּׁה (עי' ספרי וחולין קל"ה):

Verse 5

לעמד לשרת. מִכָּאן שֶׁאֵין שֵׁרוּת אֶלָּא מֵעוֹמֵד (ספרי; סוטה ל"ח):

Verse 6

וכי יבא הלוי. יָכוֹל בְּבָנָיו שֶׁל לֵוִי וַאֲחֵי הַכָּתוּב מְדַבֵּר, תַּלְמוּד לוֹמַר ושרת, יָצְאוּ לְוִיִּים שֶׁאֵין רְאוּיִין לְשֵׁרוּת (ספרי):
ובא בכל אות נפשו, ושרת. לְמֵד עַל הַכֹּהֵן שֶׁבָּא וּמַקְרִיב קָרְבָּנוֹת נִדְבָתוֹ או חוֹבָתוֹ וַאֲפִלּוּ בְּמִשְׁמָר שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ (בבא קמא ק"ט); דְּ"אַ — עוֹד לְמֵד עַל הַכֹּהֲנִים הַבָּאִים לָרֶגֶל שֶׁמַּקְרִיבִין (בַּמִּשְׁמָר) וְעוֹבְדִין בַּקָּרְבָּנוֹת הַבָּאוֹת מֵחֲמַת הָרֶגֶל כְּגוֹן מוּסְפֵי הָרֶגֶל וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ הַמִּשְׁמָר שֶׁלָּהֶם (ספרי; סוכה נ"ה):

Verse 7

Verse 8

חלק כחלק יאכלו. מְלַמֵּד שֶׁחוֹלְקִין בָּעוּרוֹת וּבִבְשַׂר שְׁעִירֵי חַטָּאוֹת, יָכוֹל אַף בִּדְבָרִים הַבָּאִים שֶׁלֹּא מֵחֲמַת הָרֶגֶל, כְּגוֹן תְּמִידִין וּמוּסְפֵי שַׁבָּת וְנְדָרִים וּנְדָבוֹת, תַּ"ל לבד ממכריו על האבות חוץ מִמַּה שֶּׁמָּכְרוּ הָאָבוֹת בִּימֵי דָּוִד וּשְׁמוּאֵל שֶׁנִּקְבְּעוּ הַמִּשְׁמָרוֹת וּמָכְרוּ זֶה לָזֶה, טֹל אַתָּה שַׁבַּתְּךָ וַאֲנִי אֶטֹּל שַׁבַּתִּי (שם):

Verse 9

לא תלמד לעשות. אֲבָל אַתָּה לָמֵד לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת, כְּלוֹמַר לְהָבִין מַעֲשֵׂיהֶם כַּמָּה הֵם מְקֻלְקָלִים, וּלְהוֹרוֹת לְבָנֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּךְ וְכָךְ, שֶׁזֶּה הוּא חֹק הַגּוֹיִם (ספרי; סנהדרין ס"ח):

Verse 10

מעביר בנו ובתו באש. הִיא עֲבוֹדַת הַמֹּלֶךְ, עוֹשֶׂה מְדוּרוֹת אֵשׁ מִכָּאן וּמִכָּאן וּמַעֲבִירוֹ בֵּין שְׁתֵּיהֶם (עי' סנהדרין ס"ד):

קסם קסמים. אֵי זֶהוּ קוֹסֵם? הָאוֹחֵז אֶת מַקְלוֹ וְאוֹמֵר אִם אֵלֵךְ אִם לֹא אֵלֵךְ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (הושע ד') עַמִּי בְּעֵצוֹ יִשְׁאָל וּמַקְלוֹ יַגִּיד לוֹ (ספרי):
מעונן. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר אֵלּוּ נוֹתְנֵי עוֹנוֹת – שֶׁאוֹמְרִים עוֹנָה פְּלוֹנִית יָפָה לְהַתְחִיל, וַחֲכָמִים אוֹמְרִים אֵלּוּ אוֹחֲזֵי הָעֵינַיִם:
מנחש. פִּתּוֹ נָפְלָה מִפִּיו, צְבִי הִפְסִיקוֹ בַּדֶּרֶךְ, מַקְלוֹ נָפַל מִיָּדוֹ (ספרי; סנהדרין ס"ה):

Verse 11

וחבר חבר. שֶׁמְּצָרֵף נְחָשִׁים אוֹ עַקְרַבִּים אוֹ שְׁאָר חַיּוֹת לְמָקוֹם אֶחָד:
ושאל אוב. זֶה מְכַשֵּׁפוּת שֶׁשְּׁמוֹ פִּיתוֹם וּמְדַבֵּר מִשְּׁחִיוֹ וּמַעֲלֶה אֶת הַמֵּת בְּבֵית הַשְּׁחִי שֶׁלּוֹ:
וידעני. מַכְנִיס עֶצֶם חַיָּה שֶׁשְּׁמָהּ יַדּוּעַ לְתוֹךְ פִּיו וּמְדַבֵּר הָעֶצֶם עַל יְדֵי מְכַשֵּׁפוּת (שם):
ודרש אל המתים. כְּגוֹן הַמַּעֲלֶה בְּזִכְרוּתוֹ וְהַנִּשְׁאָל בְּגֻלְגֹּלֶת (שם):

Verse 12

כל עשה אלה. עֹשֶׂה כָּל אֵלֶּה לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא כָּל עֹשֶׂה אֵלֶּה, אֲפִלּוּ אַחַת מֵהֶן (ספרי):

Verse 13

תמים תהיה עם ה' אלהיך. הִתְהַלֵּךְ עִמּוֹ בְּתֻמִּימוּת, וּתְצַפֶּה לוֹ, וְלֹא תְחַקֵּר אַחַר הָעֲתִידוֹת, אֶלָּא כָּל מַה שֶּׁיָּבֹא עָלֶיךָ קַבֵּל בְּתֻמִּימוּת וְאָז תִּהְיֶה עִמּוֹ וּלְחֶלְקוֹ:

Verse 14

לא כן נתן לך ה' אלהיך. לִשְׁמֹעַ אֶל מְעוֹנְנִים וְאֶל קוֹסְמִים, שֶׁהֲרֵי הִשְׁרָה שְׁכִינָה עַל הַנְּבִיאִים וְאוּרִים וְתֻמִּים:

Verse 15

מקרבך מאחיך כמני. כְּמוֹ שֶׁאֲנִי מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ, יקים לך תַּחְתַּי, וְכֵן מְנָבִיא לְנָבִיא:

Verse 16

Verse 17

Verse 18

Verse 19

Verse 20

אשר לא צויתיו לדבר. אֲבָל צִוִּיתִיו לַחֲבֵרוֹ:
ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. אֲפִלּוּ כְּוֵן אֶת הַהֲלָכָה לֶאֱסֹר אֶת הָאָסוּר וּלְהַתִּיר אֶת הַמֻּתָּר (סנהדרין פ"ט):
ומת. בְּחֶנֶק. ג' מִיתָתָן בִּידֵי אָדָם – הַמִּתְנַבֵּא מַה שֶּׁלֹּא שָׁמַע, וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר לוֹ וְנֶאֱמַר לַחֲבֵרוֹ, וְהַמִּתְנַבֵּא בְּשֵׁם עַ"ז. אֲבָל הַכּוֹבֵשׁ אֶת נְבוּאָתוֹ וְהָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי נָבִיא וְהָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי עַצְמוֹ – מִיתָתָן בִּידֵי שָׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק י"ט) אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ (סנהדרין פ"ט):

Verse 21

וכי תאמר בלבבך. עֲתִידִין אַתֶּם לוֹמַר כְּשֶׁיָּבֹא חֻנְיָה בֶּן עַזּוּר וּמִתְנַבֵּא "הִנֵּה כְלֵי בֵּית ה' מוּשָׁבִים מְבָבֶלָה עַתָּה מְהֵרָה" (ירמיהו כ"ז), וְיִרְמְיָהוּ עוֹמֵד וְצוֹוֵחַ "אֶל הָעֲמֻדִים וְעַל הַיָּם וְעַל יֶתֶר הַכֵּלִים" שֶׁלֹּא גָלוּ עִם יְכָנְיָה, "בָּבֶלָה יוּבָאוּ" עִם גָּלוּת צִדְקִיָּהוּ (שם):

Verse 22

אשר ידבר הנביא. וְיֹאמַר דָּבָר זֶה עָתִיד לָבֹא עֲלֵיכֶם וְתִרְאוּ שֶׁלֹּא יָבֹא, הוּא הדבר אשר לא דברו ה' וַהֲרֹג אוֹתוֹ. וְאִם תֹּאמַר זוֹ בְּמִתְנַבֵּא עַל הָעֲתִידוֹת, הֲרֵי שֶׁבָּא וְאָמַר עֲשׂוּ כָּךְ וְכָךְ וּמִפִּי הַקָּבָּ"ה אֲנִי אוֹמֵר? כְּבָר נִצְטַוּוּ שֶׁאִם בָּא לְהַדִּיחֲךָ מֵאַחַת מִכָּל הַמִּצְוֹות לֹא תִשְׁמַע לוֹ (דברים י"ג) אֲפִלּוּ אִם כֵּן מֻמְחֶה הוּא לְךָ שֶׁהוּא צַדִּיק גָּמוּר, כְּגוֹן אֵלְיָהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל שֶׁהִקְרִיב בְּבָמָה בִּשְׁעַת אִסּוּר הַבָּמוֹת, כְּדֵי לִגְדֹּר אֶת יִשְׂרָאֵל, הַכֹּל לְפִי צֹרֶךְ שָׁעָה וּסְגֹ"ג הַפְרָצָה, לְכָךְ נֶאֱמַר (פסוק ט"ו) אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן (סנהדרין פ"ט) לֹא תגור ממנו. לֹא תִמְנַע עַצְמְךָ מִלְּלַמֵּד עָלָיו חוֹבָה (ספרי), וְלֹא תִירָא לְעָנֵשׁ עָלָיו:

Chapter 19

Verse 1

Verse 2

Verse 3

תכין לך הדרך. "מְקֻלָּט", "מְקֻלָּט" הָיָה כָתוּב עַל פָּרָשַׁת דְּרָכִים (מכות י'):
ושלשת את גבול ארצך. שֶׁיְּהֵא מִתְחַלַּת הַגְּבוּל עַד הָעִיר הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל עָרֵי מְקֻלָּט כְּשִׁעוּר מַהֲלָךְ שֶׁיֵּשׁ מִמֶּנָּה עַד הַשֵּׁנִיָּה וְכֵן מִשֵּׁנִיָּה לַשְּׁלִישִׁית וְכֵן מִן הַשְּׁלִישִׁית עַד הַגְּבוּל הַשֵּׁנִי שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (שם ט'):

Verse 4

Verse 5

ונדחה ידו. כְּשֶׁבָּא לְהַפִּיל הַגַּרְזֶן עַל הָעֵץ, וְתַרְגּוּמוֹ "וְתִתְמְרֵיג יְדֵיהּ", לְשׁוֹן וְנִשְׁמְטָה יָדוֹ לְהַפִּיל מַכַּת הַגַּרְזֶן עַל הָעֵץ, "כִּי שָׁמְטוּ הַבָּקָר" (שמואל ב ו') תִּרְגֵּם יוֹנָתָן "אֲרֵי מַרְגּוּהִי תּוֹרָיָא":
ונשל הברזל מן העץ. יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים נִשְׁמַט הַבַּרְזֶל מִקָּתּוֹ, וְיֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים שֶׁשֵּׁשׁ הַבַּרְזֶל חֲתִיכָה מִן הָעֵץ הַמִּתְבַּקֵּעַ וְהִיא נִתְזָה וְהָרְגָה (מכות ז'):

Verse 6

פן ירדף גאל הדם. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר לְהָכִין לְךָ דֶּרֶךְ וְעָרֵי מִקְלָט רַבּוֹת:

Verse 7

Verse 8

ואם ירחיב … כאשר נשבע. לָתֵת לְךָ אֶרֶץ קֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמוֹנִי:

Verse 9

ויספת לך עוד שלש. הֲרֵי תֵּשַׁע, שָׁלוֹשׁ שֶׁבְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשָׁלוֹשׁ שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְשָׁלוֹשׁ לֶעָתִיד לָבֹא (ספרי):

Verse 10

Verse 11

וכי יהיה איש שנא לרעהו. עַל יְדֵי שִׂנְאָתוֹ הוּא בָּא לִידֵי וארב לו, מִכָּאן אָמְרוּ עָבַר אָדָם עַל מִצְוָה קַלָּה, סוֹפוֹ לַעֲבֹר עַל מִצְוָה חֲמוּרָה, לְפִי שֶׁעָבַר עַל לֹא תִשְׂנָא (ויקרא י"ט), סוֹפוֹ לָבֹא לִידֵי שְׁפִיכוּת דָּמִים, לְכָךְ נֶאֱמַר "וְכִי יִהְיֶה אִישׁ שֹׂנֵא לְרֵעֵהוּ וְגוֹ'", שֶׁהָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְכִי יָקוּם אִישׁ וְאָרַב לְרֵעֵהוּ וְהִכָּהוּ נָפֶשׁ (ספרי):

Verse 12

Verse 13

לא תחוס עינך. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הָרֹאשׁוֹן כְּבָר נֶהֱרַג, לָמָּה אָנוּ הוֹרְגִים אֶת זֶה וְנִמְצְאוּ שְׁנֵי יִשְׂרְאֵלִים הֲרוּגִים? (שם):

Verse 14

לא תסיג גבול. לְשׁוֹן "נָסֹגוּ אָחוֹר" (ישעיהו מ"ב), שֶׁמַּחֲזִיר סִימָן חֲלַקַּת הַקַּרְקַע לְאָחוֹר לְתוֹךְ שְׂדֵה חֲבֵרוֹ לְמַעַן הַרְחִיב אֶת שֶׁלּוֹ; וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "לֹא תִגְזֹל" (ויקרא י"ט), מַה תַּלְמוּד לוֹמַר לֹא תַסִּיג? לִמֵּד עַל הָעוֹקֵר תְּחוּם חֲבֵרוֹ שֶׁעוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין. יָכוֹל אַף בְּחוּץ לָאָרֶץ? תַּ"ל בנחלתך אשר תנחל וגו', בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עוֹבֵר בִּשְׁנֵי לָאוִין, וּבְחוּצָה לָאָרֶץ אֵינוֹ עוֹבֵר אֶלָּא מִשּׁוּם לֹא תִגְזֹל (ספרי):

Verse 15

עד אחד. זֶה בָּנָה אָב – כָּל עֵד שֶׁבַּתּוֹרָה שְׁנַיִם אֶלָּא אִם כֵּן פֵּרֵט לְךָ בּוֹ אֶחָד (סנהדרין ל'):
לכל עון ולכל חטאת. לִהְיוֹת חֲבֵרוֹ נֶעֱנָשׁ עַל עֲדוּתוֹ, לֹא עֹנֶשׁ גּוּף וְלֹא עֹנֶשׁ מָמוֹן, אֲבָל קָם הוּא לִשְׁבוּעָה; אָמַר לַחֲבֵרוֹ תֵּן לִי מָנֶה שֶׁהִלְוִיתִיךָ, אָמַר לוֹ אֵין לְךָ בְּיָדִי כְּלוּם וְעֵד אֶחָד מֵעִידוֹ שֶׁיֵּשׁ לוֹ, חַיָּב לִשָּׁבַע לוֹ (שבועות מ'):
על פי שני עדים. וְלֹא שֶׁיִּכְתְּבוּ עֵדוּתָם בְּאִגֶּרֶת וְיִשְׁלְחוּ לְבֵית דִּין, וְלֹא שֶׁיַּעֲמֹד תֵּרְגְּמָן בֵּין הָעֵדִים וּבֵין הַדַּיָּנִים (ספרי):

Verse 16

לענות בו סרה. דָּבָר שֶׁאֵינוֹ, שֶׁהוּסַר הָעֵד הַזֶּה מִכָּל הָעֵדוּת הַזֹּאת. כֵּיצַד? שֶׁאָמְרוּ לָהֶם וַהֲלֹא עִמָּנוּ הֱיִיתֶם אוֹתוֹ הַיּוֹם בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי (מכות ה'):

Verse 17

ועמדו שני האנשים. בְּעֵדִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר וְלִמֵּד שֶׁאֵין עֵדוּת בְּנָשִׁים, וְלִמֵּד שֶׁצְּרִיכִין לְהָעִיד עֵדוּתָן מֵעוֹמֵד (שבועות ל'):
אשר להם הריב. אֵלּוּ בַּעֲלֵי הַדִּין:
לפני ה'. יִהְיֶה דּוֹמֶה לָהֶם כְּאִלּוּ עוֹמְדִין לִפְנֵי הַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים פ"ב) בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט (סנהדרין ו'):
אשר יהיו בימים ההם. יִפְתֶּח בְּדוֹרוֹ כִּשְׁמוּאֵל בְּדוֹרוֹ, צָרִיךְ אַתָּה לְנַהֵג בּוֹ כָּבוֹד:

Verse 18

ודרשו השפטים היטב. עַל פִּי הַמְזִמִּין אוֹתָם, שֶׁבּוֹדְקִים וְחוֹקְרִים אֶת הַבָּאִים לַהֲזִימָם בְּדִרִישָׁה וַחֲקִירָה:
והנה עד שקר העד. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר עֵד — בִּשְׁנַיִם הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

Verse 19

כאשר זמם. וְלֹא כַאֲשֶׁר עָשָׂה, מִכָּאן אָמְרוּ הָרְגוּ אֵין נֶהֱרָגִין (מכות ה')
לעשות לאחיו. מַה תַּלְמוּד לוֹמַר לאחיו? לְמֵד עַל זוֹמְמֵי בַת כֹּהֵן נְשׂוּאָה שֶׁאֵינָן בִּשְׁרָפָה
אֶלָּא כְּמִיתַת הַבּוֹעֵל שֶׁהִיא בְּחֶנֶק, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ"א) "הִיא בָאֵשׁ תִּשָּׂרֵף" – הִיא וְלֹא
בוֹעֲלָהּ, לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן לאחיו, כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו, וְלֹא כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת
לַאֲחוֹתוֹ, אֲבָל בְּכָל שְׁאָר מִיתוֹת הַשְּׁוָה הַכָּתוּב אִשָּׁה לְאִישׁ וְזוֹמְמֵי אִשָּׁה נֶהֱרָגִין כְּזוֹמְמֵי
אִישׁ, כְּגוֹן שֶׁהֵעִידוּהָ שֶׁהָרְגָה אֶת הַנֶּפֶשׁ, שֶׁחִלְּלָה אֶת הַשַּׁבָּת, נֶהֱרָגִין בְּמִיתָתָהּ, שֶׁלֹּא מִעֵט
כָּאן אֲחוֹתוֹ אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְקַיֵּם בָּהֶן הֶזֵּמָה כְּמִיתַת הַבּוֹעֵל (ספרי; סנהדרין צ')

Verse 20

ישמעו ויראו. מִכָּאן שֶׁצְּרִיכִין הַכְרָזָה – אִישׁ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי נֶהֱרָגִין עַל שֶׁהוּזַמּוּ בְּבֵית
דִּין (סנהדרין פ"ט)

Verse 21

עין בעין. מָמוֹן, וְכֵן שֵׁן בְּשֵׁן וְגוֹ' (ספרי; בבא קמא פ"ד)

Chapter 20

Verse 1

כי תצא למלחמה. סָמַךְ הַכָּתוּב יְצִיאַת מִלְחָמָה לְכָאן, לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין מְחַסֵּר אֵבֶר יוֹצֵא
לַמִּלְחָמָה (עי' ספרי); דָּבָר אַחֵר, לוֹמַר לְךָ אִם עָשִׂיתָ מִשְׁפַּט צֶדֶק, אַתָּה מֻבְטָח שֶׁאִם תֵּצֵא
לַמִּלְחָמָה אַתָּה נוֹצֵחַ, וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר (תהילים קי"ט) עָשִׂיתִי מִשְׁפָּט וָצֶדֶק בַּל תַּנִּיחֵנִי
לְעוֹשְׁקָי (תנחומא)
על איבך. יִהְיוּ בְּעֵינֶיךָ כְּאוֹיְבִים, אַל תְּרַחֵם עֲלֵיהֶם כִּי לֹא יְרַחֲמוּ עָלֶיךָ
סוס ורכב. בְּעֵינַי כֻּלָּם כְּסוּס אֶחָד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שופטים ו') וְהִכִּיתָ אֶת מְדָיָן כְּאִישׁ
אֶחָד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמות ט"ו) כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה (עי' ספרי)
עם רב ממך. בְּעֵינֶיךָ הוּא רַב, אֲבָל בְּעֵינַי אֵינוֹ רַב (שם)

Verse 2

כקרבכם אל המלחמה. סָמוּךְ לְצֵאתְכֶם מִן הַסֵּפֶר – מִגְּבוּל אַרְצְכֶם
ונגש הכהן. הַמָּשׁוּחַ לְכָךְ, וְהוּא הַנִּקְרָא "מְשׁוּחַ מִלְחָמָה"
ודבר אל העם. בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (סוטה מ"ב)

Verse 3

שמע ישראל. אֲפִלּוּ אֵין בָּכֶם זְכוּת אֶלָּא קְרִיאַת שְׁמַע בִּלְבַד, כְּדַאי אַתֶּם שֶׁיּוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם
על איביכם. אֵין אֵלּוּ אַחֵיכֶם, שֶׁאִם תִּפְּלוּ בְּיָדָם אֵינָם מְרַחֲמִים עֲלֵיכֶם, אֵין זוֹ כְּמִלְחֶמֶת
יְהוֹדָה עִם יִשְׂרָאֵל שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב' כ"ח ט"ו) "וַיָּקֻמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נִקְבוּ בְּשֵׁמוֹת
וַיַּחֲזִיקוּ בַּשְּׁבִיָּה וְכָל מַעֲרֻמֵּיהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן הַשָּׁלָל וַיַּלְבִּשׁוּם וַיַּנְעִילוּם וַיַּאֲכִילוּם
וַיַּשְׁקוּם וַיְסֻכוּם וַיְנַהֲלוּם בַּחֲמֹרִים לְכָל כּוֹשֵׁל וַיְבִיאוּם יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים אֵצֶל אֲחֵיהֶם
וַיָּשׁוּבוּ שֹׁמְרוֹן", אֶלָּא עַל אוֹיְבֵיכֶם אַתֶּם הוֹלְכִים, לְפִיכָךְ הִתְחַזְּקוּ לַמִּלְחָמָה (ספרי; סוטה
מ"ב)
אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו. אַרְבַּע אַזְהָרוֹת כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה דְבָרִים
שֶׁמַּלְכֵי הָאֱמוֹת עוֹשִׂים, מְגִפִּין בְּתְרִיסֵיהֶם כְּדֵי לְהַקְשָׁן זֶה לָזֶה כְּדֵי לְהַשְׁמִיעַ קוֹל
שֶׁיַּחְפְּזוּ אֵלּוּ שֶׁכְּנֶגְדָּן וְנָנוֹסוּ, וְרוֹמְסִים בְּסוּסֵיהֶם וּמַצְהִילִין אוֹתָם לְהַשְׁמִיעַ קוֹל שַׁעֲטַת
פָּרְסוֹת סוּסֵיהֶם, וְצוֹוְחִין בְּקוֹלָם, וְתוֹקְעִין בַּשּׁוֹפָרוֹת וּמֵינֵי מַשְׁמִיעֵי קוֹל
אל ירך לבבכם. מְצַהֲלַת סוּסִים:
אל תיראו. מֵהֲגָפַת הַתְּרִיסִין:
ואל תחפזו. מִקּוֹל הַקְּרָנוֹת:
ואל תערצו. מִקּוֹל הַצָּוָחָה (שם)

Verse 4

כי ה' אלהיכם וגו'. הֵם בָּאִים בְּנִצָּחוֹנוֹ שֶׁל בָּשָׂר וָדָם וְאַתֶּם בָּאִים בְּנִצָּחוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם.
פְּלִשְׁתִּים בָּאוּ בְנִצָּחוֹנוֹ שֶׁל גָּלְיָת, מֶה הָיָה סוֹפוֹ? נָפַל וְנָפְלוּ עִמּוֹ:
(סוטה מ"ב) ההלך עמכם. זֶה מַצֶּנֶה הָאָרוֹן:

Verse 5

ולא חנכו. וְלֹא דָּר בּוֹ, חִנּוּךְ לְשׁוֹן הַתָּלָה:
ואיש אחר יחנכנו. וְדָבָר שֶׁל עָגְמַת נֶפֶשׁ הוּא זֶה:

Verse 6

ולא חללו. לֹא פְּדָאוֹ בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית, שֶׁהַפֵּרוֹת טְעוּנִין לְאָכְלָן בִּירוּשָׁלַיִם אוֹ לְחַלְּלָן
בְּדָמִים וְלֶאֱכֹל הַדָּמִים בִּירוּשָׁלַיִם:

Verse 7

פן ימות במלחמה. יָשׁוּב פֶּן יָמוּת, שֶׁאִם לֹא יִשְׁמַע לְדִבְרֵי הַכֹּהֵן כְּדַאי הוּא שֶׁיָּמוּת
(ספרי):

Verse 8

ויספו השטרים. מָה נֶּאֱמַר כָּאן ויספו? מוֹסִיפִין זֶה עַל דִּבְרֵי הַכֹּהֵן, שֶׁהַכֹּהֵן מְדַבֵּר
וּמַשְׁמִיעַ מִן שמע ישראל עַד להושיע אתכם, וּמִי הָאִישׁ וְשֶׁנִּי וּשְׁלִישִׁי כֹּהֵן מְדַבֵּר וְשׁוֹטֵר
מַשְׁמִיעַ, וְזֶה שׁוֹטֵר מְדַבֵּר וְשׁוֹטֵר מַשְׁמִיעַ (סוטה מ"ג):
הירא ורך הלבב. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר כְּמַשְׁמָעוֹ, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בְּקִשְׁרֵי הַמִּלְחָמָה וְלִרְאוֹת
חֶרֶב שְׁלוּפָה; רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר הַיָּרֵא מֵעֲבֵרוֹת שֶׁבְּיָדוֹ, וּלְכָךְ תָּלְתָה לוֹ תוֹרָה לַחֲזֹר
עַל בַּיִת וְכֶרֶם וְאִשָּׁה, לְכַסּוֹת עַל הַחוֹזְרִים בְּשָׁבִיל עֲבֵרוֹת שֶׁבְּיָדָם שֶׁלֹּא יָבִינוּ שֶׁהֵם בַּעֲלֵי
עֲבֵרָה, וְהָרוֹאֶה חוֹזֵר אוֹמֵר שָׁמָּא בָּנָה בַיִת אוֹ נָטַע כֶּרֶם אוֹ אֵרַשׂ אִשָּׁה (סוטה מ"ד):

Verse 9

שרי צבאות. שֶׁמַּעֲמִידִין זַקְפִּין מִלְּפָנֵיהֶם וּמֵאֲחֲרֵיהֶם וְכַשּׁוֹלִין שֶׁל בַּרְזֶל בִּידֵיהֶם וְכָל מִי
שֶׁרוֹצֶה לַחֲזֹר הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ לְקַפֵּחַ אֶת שׁוֹקָיו; זַקְפִּין – בְּנֵי אָדָם עוֹמְדִין בְּקֹצֶה הַמַּעֲרָכָה
לְזַקֵּף אֶת הַנּוֹפְלִים וּלְחַזְּקָם בַּדְּבָרִים, שׁוּבוּ אֶל הַמִּלְחָמָה וְלֹא תָנוּסוּ, שֶׁתְּחִלַּת נְפִילָה נִיסָּה
(ספרי; סוטה מ"ד):

Verse 10

כי תקרב אל עיר. בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן "כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל
הֶעָרִים הָרְחֹקֹת וְגו'" (ספרי):

Verse 11

כל העם הנמצא בה. אֲפִלּוּ אַתָּה מוֹצֵא בָהּ מִשְׁבָּעָה אֻמּוֹת שֶׁנִּצְטַוִּיתָ לְהַחֲרִימָם, אַתָּה רַשַּׁאי
לְקַיְּמָם (שם):
למס ועבדוך. עַד שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם מִסִּים וְשִׁעְבּוּד (שם):

Verse 12

ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה. הַכָּתוּב מְבַשֶּׂרְךָ שֶׁאִם לֹא תַשְׁלִים עִמְּךָ סוֹפָהּ לְהִלָּחֵם
בְּךָ אִם תַּנִּיחֶנָּה וְתֵלֵךְ (שם)
וצרת עליה. אַף לְהַרְעִיבָהּ וּלְהַצְמִיאָהּ וְלַהֲמִיתָהּ מִיתַת תַּחֲלוּאִים (שם):

Verse 13

ונתנה ה' אלהיך בידך. אִם עָשִׂיתָ כָּל הָאָמוּר בָּעִנְיָן, סוֹף שֶׁה' נוֹתְנָהּ בְּיָדֶךָ (שם):

Verse 14

(שם) וְהטף. אַף טַף שֶׁל זְכָרִים, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם "וְהִכִּיתָ אֶת כָּל זְכוּרָהּ"? בַּגְּדוֹלִים:

Verse 15

Verse 16

Verse 17

(שם) כאשר צוך. לְרַבּוֹת אֶת הַגֵּרְגָּשִׁי:

Verse 18

(שם) למען אשר לא ילמדו. הָא אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה וּמִתְגַּיְּרִין אַתָּה רַשַּׁאי לְקַבְּלָם:

Verse 19

ימים. שְׁנַיִם:
רבים. שְׁלוֹשָׁה, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין צָרִיךְ עַל עֲיָרוֹת שֶׁל גּוֹיִם פָּחוֹת מִשְּׁלוֹשָׁה יָמִים קֹדֶם לַשַּׁבָּת, וְלִמֵּד שֶׁפּוֹתֵחַ בְּשָׁלוֹם שְׁנַיִם אוֹ שְׁלוֹשָׁה יָמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמואל ב א') וַיְשֻׁב דָּוִד בְּצִקְלָג יָמִים שְׁנָיִם (ספרי); וּבְמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר:
כי האדם עץ השדה. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דִּלְמָא, שֶׁמָּא הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לְהַכָּנֵס בְּתוֹךְ הַמָּצוֹר מִפָּנֶיךָ לְהִתְיַסֵּר בְּיִסּוּרֵי רָעָב וְצָמָא כְּאַנְשֵׁי הָעִיר? לָמָּה תַּשְׁחִיתֶנּוּ?:

Verse 20

עד רדתה. לְשׁוֹן רִדּוּי, שֶׁתְּהֵא כְּפוּפָה לְךָ:

Chapter 21

Verse 1

Verse 2

(סוטה מ"ד) ויצאו זקניך. מְיֻחָדִים שֶׁבִּזְקֵנֶיךָ, אֵלּוּ סַנְהֶדְרֵי גְּדוֹלָה:
ומדדו. מִמָּקוֹם שֶׁהֶחָלָל שׁוֹכֵב:
אל הערים אשר סביבת החלל. לְכָל צַד וְצַד לֵידַע אֵי זוֹ קְרוֹבָה:

Verse 3

Verse 4

אל נחל איתן. קָשֶׁה, שֶׁלֹּא נֶעֱבַד:
וערפו. קוֹצֵץ עָרְפָּהּ בְּקוֹפִיץ; אָמַר הַקָּבָ"ה תָּבֹא עֶגְלָה בַת שְׁנָתָהּ שֶׁלֹּא עָשְׂתָה פֵּרוֹת וְתֵעָרֵף בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה פֵּרוֹת, לְכַפֵּר עַל הֲרִיגָתוֹ שֶׁל זֶה שֶׁלֹּא הִנִּיחוּהוּ לַעֲשׂוֹת פֵּרוֹת (סוטה מ"ו):

Verse 5

Verse 6

Verse 7

ידינו לא שפכה. וְכִי עָלְתָה עַל לֵב שֶׁזְּקֵנֵי בֵית דִּין שׁוֹפְכֵי דָמִים הֵם? אֶלָּא לֹא רְאִינוּהוּ
: וּפְטָרְנוּהוּ בְּלֹא מְזוֹנוֹת וּבְלֹא לְוָיָה (סוטה מ"ה). הַכֹּהֲנִים אוֹמְרִים כפר לעמך ישראל

Verse 8

(שם) ונכפר להם הדם. הַכָּתוּב מְבַשְּׂרָם, שֶׁמְּשָׁעָשׁוּ כֵן יְכֻפַּר לָהֶם הֶעָוֹן:

Verse 9

ואתה תבער. מַגִּיד שֶׁאִם נִמְצָא הַהוֹרֵג אַחַר שֶׁנִּתְעָרְפָה הָעֶגְלָה הֲרֵי זֶה יֵהָרֵג וְהוּא הישר
בעיני ה' (סוטה מ"ז; כתובות ל"ז):

Verse 10

כי תצא למלחמה. בְּמִלְחֶמֶת הָרְשׁוּת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁבְּמִלְחֶמֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֵין לוֹמַר וְשָׁבִיתָ
שִׁבְיוֹ, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר (דברים כ') לֹא תְחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה:
ושבית שביו. לְרַבּוֹת כְּנַעֲנִים שֶׁבְּתוֹכָהּ וְאַע"פ שֶׁהֵם מִשְׁבָּעָה אֻמּוֹת (ספרי; סוטה ל"ה):

Verse 11

אשת. אַפִלּוּ אֵשֶׁת אִישׁ:
ולקחת לך לאשה. לֹא דִבְּרָה תּוֹרָה אֶלָּא כְּנֶגֶד יֵצֶר הָרַע, שֶׁאִם אֵין הַקָּבָּ"ה מַתִּירָהּ יִשָּׂאֶנָּה
בְּאִסּוּר, אֲבָל אִם נָשָׂאָהּ סוֹפוֹ לִהְיוֹת שׂוֹנְאָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו "כִּי תִהְיֶיךָ לְאִישׁ וְגו'",
וְסוֹפוֹ לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיוֹת הַלָּלוּ (תנחומא):

Verse 12

ועשתה את צפרניה. תְּגַדְּלֵם כְּדֵי שֶׁתְּתַנְוֵל (ספרי; יבמות מ"ח):

Verse 13

והסירה את שמלת שביה. לְפִי שֶׁהֵם נָאִים, שֶׁהַגּוֹיִם בְּנוֹתֵיהֶם מִתְקַשְּׁטוֹת בַּמִּלְחָמָה בִּשְׁבִיל
לְהַזְנוֹת אֲחֵרִים עִמָּהֶם (ספרי)
וישבה בביתך. בַּבַּיִת שֶׁמְּשַׁמֶּשׁ בּוֹ, נִכְנָס וְנִתְקָל בָּהּ, יוֹצֵא וְנִתְקָל בָּהּ, רוֹאֶה בְּבִכְיָתָהּ,
רוֹאֶה בְּנִוּולָהּ, כְּדֵי שֶׁתִּתְגַּנֶּה עָלָיו (ספרי)
ובכתה את אביה. כָּל כָּךְ לָמָּה? כְּדֵי שֶׁתְּהֵא בַּת יִשְׂרָאֵל שְׁמֵחָה וְזוֹ עֲצֵבָה, בַּת יִשְׂרָאֵל
מִתְקַשֶּׁטֶת וְזוֹ מִתְנַוֶּלֶת (שם):

Verse 14

והיה אם לא חפצת בה. הַכָּתוּב מְבַשֶּׂרֶךָ שֶׁסּוֹפְךָ לִשְׂנאֹתָהּ (שם):
לא תתעמר בה. לֹא תִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ, בִּלְשׁוֹן פַּרְסִי קוֹרִין לְעַבְדוּת וְשִׁמּוּשׁ "עִימְרָאָה", מִיסּוֹדוֹ
שֶׁל ר' מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן לָמַדְתִּי כֵּן:

Verse 15

Verse 16

Verse 17

פי שנים. כְּנֶגֶד שְׁנֵי אַחִים:
בכל אשר ימצא לו. מִכָּאן שֶׁאֵין הַבְּכוֹר נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בָּרְאוּי לָבֹא לְאַחַר מִיתַת הָאָב (ספרי; בכורות נ"א):

Verse 18

סורר. סָר מִן הַדֶּרֶךְ:
ומורה. מְסָרֵב בְּדִבְרֵי אָבִיו, לְשׁוֹן מַמְרִים (דברים ט'):
ויסרו אתו. מַתְרִין בּוֹ בְּפְנֵי שְׁלוֹשָׁה וּמַלְקִין אוֹתוֹ (ספרי; סנהדרין ע"א); בֵּן סוֹרֵר
ומוֹרֶה אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיִּגְנֹב וְיֹאכַל תַּרְטֵימַר בָּשָׂר וְיִשְׁתֶּה חֲצִי לֹג יַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר "זוֹלֵל
וְסֹבֵא", וְנֶאֱמַר (משלי כ"ג) "אַל תְּהִי בְּסֹבְאֵי יָיִן בְּזוֹלְלֵי בָשָׂר לָמוֹ"; וּבֵן סוֹרֵר וּמוֹרֶה
נֶהֱרָג עַל שֵׁם סוֹפוֹ, הִגִּיעָה תוֹרָה לְסוֹף דַּעְתּוֹ, סוֹף שֶׁמְּכַלֶּה מָמוֹן אָבִיו וּמְבַקֵּשׁ לְמוּדוֹ
וְאֵינוֹ מוֹצֵא, וְעוֹמֵד בְּפָרַשַׁת דְּרָכִים וּמְלַסְטֵם אֶת הַבְּרִיּוֹת, אָמְרָה תוֹרָה יָמוּת זַכַּאי וְאַל
יָמוּת חַיָּב (ספרי; סנהדרין ע"א):

Verse 19

Verse 20

Verse 21

וכל ישראל ישמעו ויראו. מִכָּאן שֶׁצְּרִיךְ הַכְרָזָה בְּבֵית דִּין; "פְּלוֹנִי נִסְקָל עַל שֶׁהָיָה בֶּן
סוֹרֵר וּמוֹרֶה":

Verse 22

וכי יהיה באיש חטא משפט מות. סְמִיכוּת הַפָּרָשִׁיוֹת מַגִּיד שֶׁאִם חָסִים עָלָיו אָבִיו וְאִמּוֹ,
סוֹף שֶׁיֵּצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה וְיַעֲבֹר עֲבֵרוֹת וְיִתְחַיֵּב מִיתָה בְּבֵית דִּין (עי' תנחומא)
ותלית אתו על עץ. רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, כָּל הַנִּסְקָלִין נִתְלִין, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים
תָּלוּי", וְהַמְבָרֵךְ ה' בְּסִקִילָה (סנהדרין מ"ה):

Verse 23

כי קללת אלהים תלוי. זִלְזוּלוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הוּא, שֶׁאָדָם עָשׂוּי בְּדְמוּת דְּיוֹקָנוֹ, וְיִשְׂרָאֵל הֵם
בָּנָיו; מָשָׁל לִשְׁנֵי אַחִים תְּאוֹמִים שֶׁהָיוּ דּוֹמִים זֶה לָזֶה, אֶחָד נַעֲשָׂה מֶלֶךְ וְאֶחָד נִתְפַּס
לְלִסְטִיּוּת וְנִתְלָה, כָּל הָרוֹאֶה אוֹתוֹ אוֹמֵר הַמֶּלֶךְ תָּלוּי. כָּל קְלָלָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן הֶקֵּל
וְזִלְזוּל, כְּמוֹ (מלכים א ב') "וְהוּא קִלְלַנִי קְלָלָה נִמְרֶצֶת":

Chapter 22

Verse 1

והתעלמת. כּוֹבֵשׁ עַיִן כְּאִלּוּ אֵינוֹ רוֹאֶהוּ:
לא תראה … והתעלמת. לֹא תִרְאֶה אוֹתוֹ שֶׁתִּתְעַלֵּם מִמֶּנּוּ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ
פְּעָמִים שֶׁאַתָּה מִתְעַלֵּם וְכוּ' (ספרי; בבא מציעא ל'):

Verse 2

עד דרש אחיך. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיִּדְרְשֵׁהוּ לוֹ קֹדֶם שֶׁיִּדְרְשֵׁהוּ? אֶלָּא דָּרְשֵׁהוּ שֶׁלֹּא יְהֵא
רַמַּאי (בבא מציעא כ"ז; עי' ספרי):
והשבתו לו. שֶׁתְּהֵא בּוֹ הַשָּׁבָה, שֶׁלֹּא יֹאכַל בְּבֵיתְךָ כְּדֵי דָּמָיו וְתִתְבָּעֵם מִמֶּנּוּ. מִכָּאן אָמְרוּ,
כָּל דָּבָר שֶׁעוֹשֶׂה וְאוֹכֵל יַעֲשֶׂה וְיֹאכַל וְשֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה וְאוֹכֵל יִמָּכֵר (בבא מציעא כ"ח):

Verse 3

לא תוכל להתעלם. לְכַבֵּשׁ עֵינְךָ כְּאִלּוּ אֵינְךָ רוֹאֶה אוֹתוֹ:

Verse 4

הקם תקים. זוֹ טְעִינָה – לְהַטְעִין מַשָּׂאוֹי שֶׁנָּפַל מֵעָלָיו:
עמו. עִם בְּעָלָיו, אֲבָל אִם הָלַךְ וְיָשַׁב לוֹ וְאָמַר לוֹ הוֹאִיל וְעָלֶיךָ מִצְוָה אִם רָצִיתָ לְטָעֹן
טְעֹן, פָּטוּר (שם ל"ב):

Verse 5

לא יהיה כלי גבר על אשה. שֶׁתְּהֵא דּוֹמָה לְאִישׁ, כְּדֵי שֶׁתֵּלֵךְ בֵּין הָאֲנָשִׁים, שֶׁאֵין זוֹ אֶלָּא
לְשֵׁם נְאוּף (עי' ספרי):
ולא ילבש גבר שמלת אשה. לֵילֵךְ לֵישֵׁב בֵּין הַנָּשִׁים. דָּ"אַ — שֶׁלֹּא יְשַׁיר שִׁעַר הָעֶרְוָה וְשֵׂעָר
שֶׁל בֵּית הַשֶּׁחִי (נזיר נ"ט):
כי תועבת. לֹא אָסְרָה תוֹרָה אֶלָּא לְבוּשׁ הַמֵּבִיא לִידֵי תוֹעֵבָה (עי' ספרי):

Verse 6

כי יקרא. פָּרָט לִמְזֻמָּן (חולין קל"ט):
לא תקח האם. בְּעוֹדָהּ עַל בָּנֶיהָ:

Verse 7

למען ייטב לך וגו'. אִם מִצְוָה קַלָּה שֶׁאֵין בָּהּ חֶסְרוֹן כִּיס אָמְרָה תוֹרָה "לְמַעַן יִיטַב לָךְ
וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים", קַל וָחֹמֶר לְמַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת חֲמוּרוֹת (שם קמ"ב):

Verse 8

כי תבנה בית חדש. אִם קִיַּמְתָּ מִצְוַת שִׁלּוּחַ הַקֵּן, סוֹפְךָ לִבְנוֹת בַּיִת חָדָשׁ, וּתְקַיֵּם מִצְוַת
מַעֲקֶה, שֶׁמִּצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה, וְתַגִּיעַ לְכֶרֶם וְשָׂדֶה וְלִבְגָדִים נָאִים, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת
הַלָּלוּ (תנחומא):
מעקה. גָּדֵר סָבִיב לַגַּג, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "תְּיָקָא", כְּגוֹן תִּיק שֶׁמְּשַׁמֵּר מַה שֶּׁבְּתוֹכוֹ:
כי יפל הנפל. רָאוּי זֶה לִפֹּל, וְאַעַ"פִּ כֵן לֹא תִתְגַּלְגֵּל מִיתָתוֹ עַל יָדֶךָ, שֶׁמְּגַלְגְּלִין זְכוּת
עַל יְדֵי זַכַּאי וְחוֹבָה עַל יְדֵי חַיָּב (ספרי):

Verse 9

כלאים. חִטָּה וּשְׂעוֹרָה וְחַרְצָן בְּמַפֹּלֶת יָד (ברכות כ"ב):
פן תקדש. כְּתַרְגּוּמוֹ "תִּסְתָּאַב", כָּל דָּבָר הַנִּתְעָב עַל הָאָדָם, בֵּין לְשֶׁבַח כְּגוֹן הֶקְדֵּשׁ, בֵּין
לְגִנַּאי כְּגוֹן אִסּוּר, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן קְדוּשׁ, כְּמוֹ "אַל תִּגַּשׁ בִּי כִּי קְדַשְׁתִּיךְ" (ישעיהו
ס"ה):
(המלאה. זֶה מִלּוּי וְתוֹסֶפֶת שֶׁהַזֶּרַע מוֹסִיף):

Verse 10

לא תחרש בשור ובחמור. הוּא הַדִּין לְכָל שְׁנֵי מִינִים שֶׁבָּעוֹלָם (בבא קמא נ"ד), הוּא
הַדִּין לְהַנְהִיגָם יַחַד קְשׁוּרִים זוּגִים בְּהוֹלָכַת שׁוּם מַשָּׂא (כלאים פ"ח מ"ב):

Verse 11

שעטנז. לְשׁוֹן עֵרוּב. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ — שׁוּעַ טָווּי וְנוּז (ספרי):

Verse 12

גדלים תעשה לך. אַף מִן הַכִּלְאַיִם, לְכָךְ סְמָכָן הַכָּתוּב (יבמות ד'):

Verse 13

ובא אליה ושנאה. סוֹפוֹ,

Verse 14

ושם לה עלילת דברים – עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה, עָבַר עַל לֹא תִּשָּׂנְא, סוֹפוֹ לָבוֹא לִידֵי לָשׁוֹן הָרָע (עי' ספרי):
את האשה הזאת. מִכָּאן שֶׁאֵין אוֹמֵר דָּבָר אֶלָּא בִּפְנֵי בַעַל דִּין (שם):

Verse 15

אבי הנערה ואמה. מִי שֶׁגִּדְּלוּ גִּדּוּלִים הָרָעִים יִתְבַּזּוּ עָלֶיהָ (עי' שם):

Verse 16

ואמר אבי הנערה. מְלַמֵּד שֶׁאֵין רְשׁוּת לָאִשָּׁה לְדַבֵּר בִּפְנֵי הָאִישׁ (שם):

Verse 17

ופרשו השמלה. הֲרֵי זֶה מָשָׁל, מְחֻוָּרִין הַדְּבָרִים כַּשִּׂמְלָה (שם; כתובות שם):

Verse 18

ויסרו אתו. מַלְקוּת (שם):

Verse 19

Verse 20

ואם אמת היה הדבר. בְּעֵדִים וְהַתְרָאָה, שֶׁזִּנְּתָה לְאַחַר אֵרוּסִין (כתובות מ"ד):

Verse 21

אל פתח בית אביה. רְאוּ גִּדּוּלִים שֶׁגִּדַּלְתֶּם (שם מ"ה):
אנשי עירה. בְּמַעֲמַד כָּל אַנְשֵׁי עִירָהּ (ספרי):
לזנות בית אביה. כְּמוֹ בְּבֵית אָבִיהָ:

Verse 22

ומתו גם שניהם. לְהוֹצִיא מַעֲשֵׂה חִדּוּדִים שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נֶהֱנֵית מֵהֶם (ספרי; סנהדרין ס"ו):
גם. לְרַבּוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם (ספרי); דָּבָר אַחֵר, גם שניהם לְרַבּוֹת אֶת הַוָּלָד, שֶׁאִם הָיְתָה מְעֻבֶּרֶת אֵין מַמְתִּינִין לָהּ עַד שֶׁתֵּלֵד (ערכין ז'):

Verse 23

ומצאה איש בעיר. לְפִיכָךְ שָׁכַב עִמָּהּ – פִּרְצָה קוֹרְאָה לַגַּנָּב, הָא אִלּוּ יָשְׁבָה בְּבֵיתָהּ, לֹא אֵרַע לָהּ (ספרי):

Verse 24

Verse 25

Verse 26

כי כאשר יקום וגו'. לְפִי פְּשׁוּטוֹ זֶהוּ מַשְׁמָעוֹ: כִּי אֱנוֹשָׁה הִיא וּבְטֶבַע עָמַד עָלֶיהָ, כְּאָדָם הָעוֹמֵד עַל חֲבֵרוֹ לְהָרְגוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בוֹ הֲרֵי זֶה בָּא לְלַמֵּד וְנִמְצָא לָמֵד וְכוּ' (סנהדרין ע"ג):

Chapter 23

Verse 1

לא יקח. אֵין לוֹ בָּהּ לְקוּחִין וְאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין בָּהּ (עי' קידושין ס"ז):
ולא יגלה כנף אביו. שׁוֹמֶרֶת יָבָם שֶׁל אָבִיו הָרְאוּיָה לְאָבִיו, וַהֲרֵי כְּבָר הֶזֵּהַר עָלֶיהָ מִשּׁוּם עֶרְוַת אֲחִי אָבִיךָ (ויקרא י"ח) אֶלָּא לַעֲבֹר עַל זוֹ בִּשְׁנֵי לָאוִין, וְלִסְמֹךְ לָהּ לֹא יָבֹא מַמְזֵר, לְלַמֵּד שֶׁאֵין מַמְזֵר אֶלָּא מֵחַיֵּבֵי כָּרֵתוֹת, וְקַל וָחֹמֶר מֵחַיָּבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין, שֶׁאֵין בָּעֲרִיוֹת מִיתַת בֵּית דִּין שֶׁאֵין בָּהּ כָּרֵת (יבמות מ"ט):

Verse 2

פצוע דכה. שֶׁנִּפְצְעוּ אוֹ שֶׁנִּדְכְּאוּ בֵּיצִים שֶׁלּוֹ:
וכרות שפכה. שֶׁנִּכְרַת הַגִּיד וְשׁוּב אֵינוֹ יוֹרֶה קִלּוּחַ זֶרַע אֶלָּא שׁוֹפֵךְ וְשׁוֹתֵת וְאֵינוֹ מוֹלִיד (ספרי; יבמות ע'):

Verse 3

לא יבא ממזר בקהל ה'. לֹא יִשָּׂא יִשְׂרְאֵלִית:

Verse 4

לא יבא עמוני. לֹא יִשָּׂא יִשְׂרְאֵלִית:

Verse 5

על דבר. עַל הָעֵצָה שֶׁיָּעֲצוּ אֶתְכֶם לְהַחֲטִיאֲכֶם:
בדרך. כְּשֶׁהֱיִיתֶם בְּטֵרוּף (ספרי):

Verse 6

Verse 7

לא תדרש שלמם. מִכָּל שֶׁנֶּאֱמַר עִמְּךָ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ יָכוֹל אַף זֶה כֵּן, תַּ"לּ לא תדרש שלמם (עי' ספרי):

Verse 8

לא תתעב אדמי. לְגַמְרֵי, וְאַע"פִּ שֶׁרָּאוּי לְךָ לְתַעֲבוֹ שֶׁיָּצָא בַּחֶרֶב לִקְרָאתֶךָ:
לא תתעב מצרי. מִכֹּל וָכֹל, אַף עַל פִּי שֶׁזָּרְקוּ זְכוּרֵיכֶם לַיְאוֹר. מַה טַּעַם? שֶׁהָיוּ לָכֶם אַכְסַנְיָא בִּשְׁעַת הַדְּחָק. לְפִיכָךְ —

Verse 9

בנים אשר יולדו להם דור שלישי וגו'. וּשְׁאָר אֻמּוֹת מֻתָּרִים מִיָּד, הָא לָמַדְתָּ שֶׁהַמַּחֲטִיא לָאָדָם קָשֶׁה לוֹ מִן הַהוֹרְגוֹ, שֶׁהַהוֹרְגוֹ הוֹרְגוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַמַּחֲטִיאוֹ מוֹצִיאוֹ מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וּמִן הָעוֹלָם הַבָּא, לְפִיכָךְ אֱדוֹם שֶׁקִּדְּמָם בַּחֶרֶב לֹא נִתְעַב, וְכֵן מִצְרַיִם שֶׁטִּבְּעוּם, וְאֵלּוּ שֶׁהֶחֱטִיאוּם נִתְעַבוּ (ספרי):

Verse 10

כי תצא וגו' … ונשמרת. שֶׁהַשָּׂטָן מְקַטְרֵג בִּשְׁעַת הַסַּכָּנָה (תלמוד ירושלמי שבת ב'):

Verse 11

מקרה לילה. דִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה (ספרי):
ויצא אל מחוץ למחנה. זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה:
לא יבא אל תוך המחנה. זוֹ מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה (שם), וְאֶסוּר לִכָּנֵס לְמַחֲנֵה לְוִיָּה, וְכָל שֶׁכֵּן לְמַחֲנֵה שְׁכִינָה (עי' פסחים ס"ח):

Verse 12

והיה לפנות ערב. סָמוּךְ לְהֶעֱרֵב שִׁמְשׁוֹ יִטְבֹּל, שֶׁאֵינוֹ טָהוֹר בְּלֹא הֶעֱרֵב הַשֶּׁמֶשׁ (עי' ספרי):

Verse 13

ויד תהיה לך. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּמוֹ אִישׁ עַל יָדוֹ (במדבר ב'):
מחוץ למחנה. חוּץ לָעָנָן:

Verse 14

על אזנך. לְבַד מִשֶּׁאָר כְּלֵי תַּשְׁמִישֶׁךָ:
אזנך. כְּמוֹ כְּלִי זַיִן:

Verse 15

ולא יראה בך. הַקָּבָּ"ה ערות דבר :

Verse 16

לא תסגיר עבד. כְּתַרְגּוּמוֹ; דָּ"אַ — אֲפִלּוּ עֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁבָּרַח מִחוּצָה לָאָרֶץ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (גיטין מ"ה):

Verse 17

Verse 18

לא תהיה קדשה. מֻפְקֶרֶת מְקֻדֶּשֶׁת וּמְזֻמֶּנֶת לְזָנוּת:
ולא יהיה קדש. מְזֻמָּן לְמִשְׁכָּב זָכוּר; וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "לָא תְהֵא אִתְּתָא מְבָנָת יִשְׂרָאֵל לְגֻבַר עֲבֵד", שֶׁאַף זוֹ מֻפְקֶרֶת לִבְעִילַת זְנוּת הִיא, מֵאַחַר שֶׁאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין לוֹ בָּהּ, שֶׁהֲרֵי הֶקְשׁוּ לַחֲמוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר "שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר" – עַם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר, וְלָא יְסַב גַּבְרָא מְבָנֵי יִשְׂרָאֵל אִתְּתָא אָמָה, שֶׁאַף הוּא נַעֲשָׂה קָדֵשׁ עַל יָדָהּ, שֶׁכָּל בְּעִילוֹתָיו בְּעִילוֹת זְנוּת, שֶׁאֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין לוֹ בָּהּ (עי' קידושין ס"ח):

Verse 19

אתנן זונה. נָתַן לָהּ טָלֶה בְּאֶתְנַנָּהּ פָּסוּל לְהַקְרָבָה:
ומחיר כלב. הֶחֱלִיף שֶׂה בְּכֶלֶב (ספרי; תמורה כ"ט):
גם שניהם. לְרַבּוֹת שְׁנוּיֵיהֶם, כְּגוֹן חִטִּים וַעֲשָׂאָן סֹלֶת (שם ל'):

Verse 20

לא תשיך. אַזְהָרָה לַלָּוֶה שֶׁלֹּא יִתֵּן רִבִּית לַמַּלְוֶה (עי' ספרי) (וְאַחַר כָּךְ אַזְהָרָה לַמַּלְוֶה אֶת כַּסְפְּךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנֶשֶׁךְ):

Verse 21

לנכרי תשיך. וְלֹא לְאָחִיךָ, לָאו הַבָּא מִכְּלַל עֲשֵׂה, עֲשֵׂה, לַעֲבֹר עָלָיו בִּשְׁנֵי לָאוִין וַעֲשֵׂה:

Verse 22

(ראש השנה ד') לא תאחר לשלמו. שְׁלוֹשָׁה רְגָלִים, וּלְמָדוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ מִן הַמִּקְרָא:

Verse 23

Verse 24

(שם ו') מוצא שפתיך תשמר. לִתֵּן עֲשֵׂה עַל לֹא תַעֲשֶׂה:

Verse 25

כי תבא בכרם רעך. בְּפוֹעֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר:
כנפשך. כַּמָּה שֶׁתִּרְצֶה:
שבעך. וְלֹא אֲכִילָה גַּסָּה (בבא מציעא פ"ז):
ואל כליך לא תתן. מִכָּאן שֶׁלֹּא דִבְּרָה תוֹרָה אֶלָּא בְּשָׁעַת הַבָּצִיר, בְּזְמַן שֶׁאַתָּה נוֹתֵן לְכֶלְיוֹ שֶׁל בַּעַל הַבַּיִת (ספרי; בבא מציעא פ"ט), אֲבָל אִם בָּא לַעֲדֹר וּלְקַשְׁקֵשׁ אֵינוֹ אוֹכֵל (שם פ"ז):

Verse 26

כי תבא בקמת רעך. אַף זוֹ בְּפוֹעֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

Chapter 24

Verse 1

(גיט' צ') כי מצא בה ערות דבר. מְצָוָה עָלָיו לְגָרְשָׁהּ, שֶׁלֹּא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו:

Verse 2

לאיש אחר. אֵין זֶה בֶּן זוּגוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן, הוּא הוֹצִיא רְשָׁעָה מִתּוֹךְ בֵּיתוֹ וְזֶה הִכְנִיסָהּ (שם):

Verse 3

ושנאה האיש האחרון. הַכָּתוּב מְבַשְּׂרוֹ שֶׁסּוֹפוֹ לִשְׂנאָתָהּ, וְאִם לָאו קוֹבַרְתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר או כי ימות (ספרי):

Verse 4

(ספרי; יבמות י"א) אחרי אשר הטמאה. לְרַבּוֹת סוֹטָה שֶׁנִּסְתְּרָה:

Verse 5

(ספרי; סוטה מ"ד) אשה חדשה. שֶׁהִיא חֲדָשָׁה לוֹ וַאֲפִלּוּ אַלְמָנָה, פְּרָט לְמַחֲזִיר גְּרוּשָׁתוֹ:
ולא יעבור עליו. דְּבַר הַצָּבָא:
לכל דבר שֶׁהוּא צֹרֶךְ הַצָּבָא, לֹא לְסַפֵּק מַיִם וּמָזוֹן וְלֹא לְתַקֵּן הַדְּרָכִים, אֲבָל הַחוֹזְרִים מֵעוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה עַל פִּי כֹהֵן, כְּגוֹן בָּנָה בַּיִת וְלֹא חֲנָכוֹ או אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ, מְסַפְּקִין מַיִם וּמָזוֹן וּמְתַקְּנִין אֶת הַדְּרָכִים (שם):
יהיה לביתו. אַף בְּשְׁבִיל בֵּיתוֹ, אִם בָּנָה בַּיִת וַחֲנָכוֹ וְאִם נָטַע כֶּרֶם וְחִלְּלוֹ אֵינוֹ זָז מִבֵּיתוֹ בְּשְׁבִיל צָרְכֵי הַמִּלְחָמָה:
יהיה. לְרַבּוֹת אֶת כַּרְמוֹ:
לביתו. זֶה בֵּיתוֹ:
ושמח. יְשַׂמֵּחַ אֶת אִשְׁתּוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ "וְיַחֲדֵי יָת אִתְּתֵהּ", וְהַמְתַרְגֵּם וְיֶחְדֵּי עִם אִתְּתֵהּ טוֹעֶה הוּא, שֶׁאֵין זֶה תַּרְגּוּם שֶׁל וְשִׂמַּח אֶלָּא שֶׁל וְשָׂמַח:

Verse 6

לא יחבל. אִם בָּא לְמַשְׁכְּנוֹ עַל חוֹבוֹ בְּבֵית דִּין, לֹא יְמַשְׁכְּנֶנּוּ בִּדְבָרִים שֶׁעוֹשִׂים בָּהֶן אֹכֶל
נֶפֶשׁ (ב"מ קי"ג):
רחים. הִיא הַתַּחְתּוֹנָה:
ורכב. הִיא הָעֶלְיוֹנָה:

Verse 7

כי ימצא. בְּעֵדִים וְהַתְרָאָה, וְכֵן כָּל "יִמָּצֵא" שֶׁבַּתּוֹרָה:
והתעמר בו. אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיִּשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ:

Verse 8

השמר בנגע הצרעת. שֶׁלֹּא תִתְלֹשׁ סִימָנֵי טֻמְאָה וְלֹא תָקֹץ אֶת הַבַּהֶרֶת (מכות כ"ב):
ככל אשר יורו אתכם. אִם לְהַסְגִּיר אִם לְהַחֲלִיט אִם לְטַהֵר:

Verse 9

זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. אִם בָּאתָ לְהִזָּהֵר שֶׁלֹּא תִלְקֶה בְּצָרַעַת אַל תְּסַפֵּר לָשׁוֹן
הָרָע, זְכֹר הֶעָשׂוּי לְמִרְיָם שֶׁדִּבְּרָה בְאָחִיהָ וְלָקְתָה בִּנְגָעִים (עי' ספרי):

Verse 10

כי תשה ברעך. תָּחֹב בַּחֲבֵרְךָ:
משאת מאומה. חוֹב שֶׁל כְּלוּם:

Verse 11

Verse 12

לא תשכב בעבטו. לֹא תִשְׁכַּב וַעֲבוֹטוֹ אֶצְלְךָ (ספרי; בבא מציעא קי"ד):

Verse 13

כבוא השמש. אִם כְּסוּת לַיְלָה הוּא, וְאִם כְּסוּת יוֹם — הַזְּרִיזֵהוּ בַּבֹּקֶר, וּכְתָב בְּוַאֲלֶה
הַמִּשְׁפָּטִים (כ"ב) "עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ" — כָּל הַיּוֹם תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ
תְּקַחֶנּוּ:
וברכך. וְאִם אֵינוֹ מְבָרֶכְךָ, מִכָּל מָקוֹם ולך תהיה צדקה (ספרי):

Verse 14

לא תעשק שכיר. וַהֲלֹא כְּבָר כָּתוּב? אֶלָּא לַעֲבֹר עַל הָאֶבְיוֹן בִּשְׁנֵי לָאוִין, "לֹא תַעֲשֹׁק שְׂכַר
שָׂכִיר" שֶׁהוּא עָנִי וְאֶבְיוֹן, וְעַל הֶעָשִׁיר כְּבָר הֻזְהַר (ויקרא י"ט) "לֹא תַעֲשֹׁק אֶת רֵעֶךָ"
(ב"מ ס"א):
אביון. הַתָּאֵב לְכָל דָּבָר:
מגרך. זֶה גֵּר צֶדֶק:
בשעריך. זֶה גֵּר תּוֹשָׁב הָאוֹכֵל נְבֵלוֹת:
אשר בארצך. לְרַבּוֹת שְׂכַר בְּהֵמָה וְכֵלִים (בבא מציעא קי"א):

Verse 15

ואליו הוא נשא את נפשו. אֶל הַשָּׂכָר הַזֶּה הוּא נוֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ לָמוּת, עָלָה בַכֶּבֶשׁ וְנִתְלָה
בְּאִילָן (ספרי; ב"מ קי"ב):
והיה בך חטא. מִכָּל מָקוֹם, אֶלָּא שֶׁמְּמַהֲרִין לְפָרַע עַל יְדֵי הַקּוֹרֵא (ספרי):

Verse 16

לא יומתו אבות על בנים. בְּעֲדוּת בָּנִים, וְאִם תֹּאמַר בַּעֲוֹן בָּנִים, כְּבָר נֶאֱמַר איש בחטאו יומתו (ספרי; סנהדרין כ"ז):
איש בחטאו יומתו. אֲבָל מִי שֶׁאֵינוֹ אִישׁ מֵת בַּעֲוֹן אָבִיו, וְהַקְּטַנִּים מֵתִים בַּעֲוֹן אֲבוֹתָם בִּידֵי שָׁמַיִם (ספרי):

Verse 17

לא תטה משפט גר יתום. וְעַל הֶעָשִׁיר כְּבָר הֻזְהַר (דברים ט"ז) "לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט", וְשָׁנָה בָּעֲנִי לַעֲבֹר עָלָיו בִּשְׁנֵי לָאוִין, לְפִי שֶׁנָּקֵל לְהַטּוֹת מִשְׁפַּט עָנִי יוֹתֵר מִשֶּׁל עָשִׁיר, לְכָךְ הִזְהִיר וְשָׁנָה עָלָיו (ספרי):
ולא תחבל. שֶׁלֹּא בְשָׁעַת הַלְוָאָה:

Verse 18

וזכרת. עַל מְנָת כֵּן פְּדִיתִיךָ, לִשְׁמֹר חֻקּוֹתַי אֲפִלּוּ יֵשׁ חֶסְרוֹן כִּיס בַּדָּבָר:

Verse 19

ושכחת עמר. וְלֹא גָדִישׁ, מִכָּאן אָמְרוּ, עֹמֶר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ סָאתַיִם וּשְׁכָחוֹ אֵינוֹ שְׁכֵחָה (פאה ו' מ"ב):
בשדה. לְרַבּוֹת שִׁכְחַת קֶמַח שֶׁשָּׁכַח מִקְצָתָהּ מִלְּקֹצֵר:
לא תשוב לקחתו. מִכָּאן אָמְרוּ, שֶׁלְּאַחֲרָיו שְׁכֵחָה, שֶׁאֵינוֹ שְׁכֵחָה, שֶׁאֵינוֹ בְּבַל תָּשׁוּב (פאה מ"ד; בבא מציעא י"א):
למען יברכך. וְאַע"פ שֶׁבָּאת לְיָדוֹ שֶׁלֹּא בְמִתְכַּוֵּן, קַ"וָ לָעוּשָׂה בְמִתְכַּוֵּן. אֱמֹר מֵעַתָּה נָפְלָה סֶלַע מִיָּדוֹ וּמְצָאָהּ עָנִי וְנִתְפָּרְנֵס בָּהּ — הֲרֵי הוּא מִתְבָּרֵךְ עָלֶיהָ (ספרי):

Verse 20

לא תפאר. לֹא תִטֹּל תִּפְאַרְתּוֹ מִמֶּנּוּ (חולין קל"א), מִכָּאן שֶׁמַּנִּיחִין פֵּאָה לָאִילָן:
אחריך. זוֹ שְׁכֵחָה:

Verse 21

לא תעולל. אִם מָצָאתָ בּוֹ עוֹלֵלוֹת, לֹא תְקֻחֶנָּה. וְאֵי זוֹ הִיא עוֹלֵלוֹת? כָּל שֶׁאֵין לָהּ לֹא כֶּתֶף וְלֹא נָטֶף. יֵשׁ לָהּ אֶחָד מֵהֶם — הֲרֵי הִיא לְבַעַל הַבַּיִת (ספרא); וְרָאִיתִי בְּתַלְמוּד יְרוּשַׁלְמִי אֵי זוֹ הִיא כֶּתֶף? פְּסִיגִין זֶה עַל גַּב זֶה, נָטֶף — אֵלּוּ הַתְּלוּיוֹת בַּשְּׁדָרָה וְיוֹרְדוֹת:

Chapter 25

Verse 1

כי יהיה ריב. סוֹפָם לִהְיוֹת נִגָּשִׁים אֶל הַמִּשְׁפָּט. אֱמֹר מֵעַתָּה אֵין שָׁלוֹם יוֹצֵא מִתּוֹךְ מְרִיבָה, מִי גָּרַם לְלוֹט לִפְרֹשׁ מִן הַצַּדִּיק? הֱוֵי אוֹמֵר זוֹ מְרִיבָה:
והרשיעו את הרשע. יָכוֹל כָּל הַמִּתְחַיְּבִין בַּדִּין לוֹקִין, תַּלְמוּד לוֹמַר — והיה אם בן הכות הרשע. פְּעָמִים לוֹקֶה וּפְעָמִים אֵינוֹ לוֹקֶה. וּמִי הוּא הַלּוֹקֶה? לְמַד מִן הָעִנְיָן, "לֹא תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ" — לָאו שֶׁלֹּא נִתַּק לַעֲשֵׂה (עי' ספרי; מכות י"ג):

Verse 2

והפילו השפט. מְלַמֵּד שֶׁאֵין מַלְקִין אוֹתוֹ לֹא עוֹמֵד וְלֹא יוֹשֵׁב אֶלָּא מֻטֶּה (מכות כ"ב):
לפניו כדי רשעתו. וּלְאַחֲרָיו כְּדֵי שְׁתַּיִם, מִכָּאן אָמְרוּ מַלְקִין אוֹתוֹ שְׁתֵּי יָדוֹת מִלְּאַחֲרָיו וּשְׁלִישׁ מִלְּפָנָיו (ספרי; מכות כ"ב):
במספר. וְאֵינוֹ נָקוּד בַּמִּסְפָּר, לְמֵד שֶׁהִיא דִבּוּקָה, לוֹמַר בְּמִסְפַּר אַרְבָּעִים וְלֹא אַרְבָּעִים שְׁלֵמִים, אֶלָּא מִנְיָן שֶׁהוּא סוֹכֵם וּמַשְׁלִים לְאַרְבָּעִים וְהֵם אַרְבָּעִים חָסֵר אַחַת (שם):

Verse 3

לא יסיף. מִכָּאן אַזְהָרָה לַמַּכֶּה אֶת חֲבֵרוֹ (עי' כתובות ל"ג):
ונקלה אחיך. כָּל הַיּוֹם קוֹרְאוֹ רָשָׁע, וּמִשֶּׁלָּקָה קְרָאוֹ אָחִיךָ:

Verse 4

לא תחסם שור. דִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהֹוֶה, וְהוּא הַדִּין לְכָל בְּהֵמָה חַיָּה וְעוֹף הָעוֹשִׂים בְּמְלָאכָה
שֶׁהִיא בְּדָבָר מַאֲכָל; אִם כֵּן מָה נֶאֱמַר שׁוֹר? לְהוֹצִיא אֶת הָאָדָם (ספרי; בבא מציעא פ"ח):
בדישו. יָכוֹל יַחְסֶמֶנּוּ מִבַּחוּץ? תַּלְמוּד לוֹמַר "לֹא תַחְסֹם שׁוֹר" — מִכָּל מָקוֹם; וְלָמָּה נֶאֱמַר
דָּישׁ? לוֹמַר לְךָ מַה דָּישׁ מְיֻחָד דָּבָר שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלַאכְתּוֹ וְגִדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, אַף כָּל כַּיּוֹצֵא
בוֹ, יָצָא חוֹלֵב וְהַמְגַבֵּן וְהַמְחַבֵּץ שֶׁאֵין גִּדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, יָצָא הַלָּשׁ וְהַמְקַטֵּף שֶׁנִּגְמְרָה
מְלַאכְתּוֹ לְחַלָּה, יָצָא הַבּוֹדֵל בִּתְמָרִים וּבְגִרְגְּרוֹת שֶׁנִּגְמְרָה מְלַאכְתָּן לַמַּעֲשֵׂר (ספרי; ב"מ
פ"ט):

Verse 5

כי ישבו אחים יחדו. שֶׁהָיְתָה לָהֶם יְשִׁיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, פְּרָט לְאֵשֶׁת אָחִיו שֶׁלֹּא הָיָה
בְּעוֹלָמוֹ (ספרי; יבמות י"ז):
יחדו. הַמְיֻחָדִים בַּנֶּחָלָה, פְּרָט לְאָחִיו מִן הָאֵם (שם):
ובן אין לו. עַיֵּן עָלָיו, בֵּן אוֹ בַת אוֹ בֶן הַבֵּן אוֹ בַת הַבֵּן אוֹ בֶן הַבַּת אוֹ בַת הַבַּת
(עי' יבמות כ"ב):

Verse 6

והיה הבכור. גְּדוֹל הָאַחִים הוּא מְיַבֵּם אוֹתָהּ (ספרי; יבמות כ"ד):
אשר תלד. פְּרָט לְאֵילוֹנִית שֶׁאֵינָהּ יוֹלֶדֶת:
יקום על שם אחיו. זֶה שֶׁיְּבֵם אֶת אִשְׁתּוֹ יְטֹל נַחֲלַת הַמֵּת בְּנִכְסֵי אָבִיו:
ולא ימחה שמו. פְּרָט לְאֵשֶׁת סָרִיס שֶׁשְּׁמוֹ מָחוּי (יבמות כ"ד):

Verse 7

השערה. כְּתַרְגּוּמוֹ — לְתֻרַע בֵּית דִּינָא:

Verse 8

ועמד. בַּעֲמִידָה (ספרי):
ואמר. בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְאַף הִיא דְּבָרֶיהָ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (יבמות ק"ו; ספרי):

Verse 9

וירקה בפניו. עַל גַּבֵּי קַרְקַע (שם):
אשר לא יבנה. מִכָּאן לְמִי שֶׁחָלַץ שֶׁלֹּא יַחֲזֹר וְיַיבֵּם, דְּלָא כְתִיב "אֲשֶׁר לֹא בָנָה", אֶלָּא
"אֲשֶׁר לֹא יִבְנֶה", כֵּיוָן שֶׁלֹּא בָנָה — שׁוּב לֹא יִבְנֶה (יבמות י'; עי' ספרי):

Verse 10

ונקרא שמו וגו'. מִצְוָה עַל כָּל הָעוֹמְדִים שָׁם לוֹמַר "חֲלוּץ הַנַּעַל" (ספרי; יבמות ק"ו):

Verse 11

כי ינצו אנשים. סוֹפוֹ לָבוֹא לִידֵי מַכּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר מיד מכהו, אֵין שָׁלוֹם יוֹצֵא מִתּוֹךְ
יְדֵי מַצּוּת (ספרי):

Verse 12

וקצתה את כפה. מָמוֹן דְּמֵי בָּשְׁתּוֹ, הַכֹּל לְפִי הַמְבַיֵּשׁ וְהַמִּתְבַּיֵּשׁ; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא יָדָהּ מַמָּשׁ?
נֶאֱמַר כָּאן "לֹא תָחוֹס", וְנֶאֱמַר לְהַלָּן בְּעֵדִים זוֹמְמִים (דברים י"ט) "לֹא תָחוֹס", מַה
לְּהַלָּן מָמוֹן אַף כָּאן מָמוֹן (ספרי; עי' בבא קמא כ"ח):

Verse 13

אבן ואבן. מִשְׁקָלוֹת:
גדולה וקטנה. גְּדוֹלָה שֶׁמַּכְחֶשֶׁת אֶת הַקְּטַנָּה, שֶׁלֹּא יְהֵי נוֹטֵל בַּגְּדוֹלָה וּמַחֲזִיר בַּקְּטַנָּה (ספרי):

Verse 14

לא יהיה לך. אִם עָשִׂיתָ כֵּן, לֹא יִהְיֶה לְךָ כְּלוּם (עי' שם):

Verse 15

אבן שלמה וצדק יהיה לך. אִם עָשִׂיתָ כֵּן, יִהְיֶה לְךָ הַרְבֵּה:

Verse 16

Verse 17

זכור את אשר עשה לך. אִם שְׁקַרְתָּ בְּמִדּוֹת וּבְמִשְׁקָלוֹת הֱוֵי דוֹאֵג מִגֵּרוּי הָאוֹיֵב, שֶׁנֶּאֱמַר "מֹאזְנֵי מִרְמָה תּוֹעֲבַת ה'", וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ "בָּא זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן" (משלי י"א) (תנחומא):

Verse 18

אשר קרך בדרך. לְשׁוֹן מִקְרֶה; דָּבָר אַחֵר — לְשׁוֹן קֶרִי וְטֻמְאָה שֶׁהָיָה מְטַמְּאָן בְּמִשְׁכַּב זְכוּר; וּבָא זֶה וְהִתְחִיל וְהֶרְאָה מָקוֹם לַאֲחֵרִים; מָשָׁל לְאַמְבָּטִי רוֹתַחַת שֶׁאֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לִירֵד בְּתוֹכָהּ, בָּא בָּן בְּלִיַּעַל אֶחָד קָפַץ וְיָרַד לְתוֹכָהּ, אַע"פִ שֶׁנִּכְוָה הַקָּרָה אוֹתָהּ בִּפְנֵי אֲחֵרִים (תנחומא):
וזנב בך. מַכַּת זָנָב, חוֹתֵךְ מִילוֹת וְזוֹרֵק כְּלַפֵּי מַעְלָה (תנחומא):
כל הנחשלים אחריך. חַסְרֵי כֹּחַ מֻחֲמַת חֻטְאָם, שֶׁהָיָה הֶעָנָן פּוֹלְטָן (תנחומא):
ואתה עיף ויגע. עָיֵף בַּצָּמָא, דִּכְתִיב "וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם" (שמות י"ז) וּכְתִיב אַחֲרָיו ""וַיָּבֹא עֲמָלֵק":
ויגע. בַּדֶּרֶךְ:
ולא ירא. עֲמָלֵק אלהים מִלְּהָרַע לְךָ:

Verse 19

תמחה את זכר עמלק. מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעוֹלֵל וְעַד יוֹנֵק מִשּׁוֹר וְעַד שֶׂה (שמואל א ט"ו), שֶׁלֹּא יְהֵא שֵׁם עֲמָלֵק נִזְכָּר אֲפִלּוּ עַל הַבְּהֵמָה, לוֹמַר בְּהֵמָה זוֹ מִשֶּׁל עֲמָלֵק הָיְתָה (פסיק' זוטר'):

Chapter 26

Verse 1

והיה כי תבוא … וירשתה וישבת בה. מַגִּיד שֶׁלֹּא נִתְחַיְּבוּ בְּבִכּוּרִים עַד שֶׁכָּבְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ וְחִלְּקוּהָ (עי' קידושין ל"ז ע"ב):

Verse 2

מראשית. וְלֹא כָּל רֹאשִׁית, שֶׁאֵין כָּל הַפֵּרוֹת חַיָּבִים בְּבִכּוּרִים אֶלָּא שִׁבְעַת הַמִּינִין בִּלְבַד, נֶאֱמַר כָּאן "אֶרֶץ" וְנֶאֱמַר לְהַלָּן (דברים ח') "אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגו'", מַה לְּהַלָּן מִשִּׁבְעַת הַמִּינִים שֶׁנִּשְׁתַּבְּחָה בָהֶן אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אַף כָּאן שֶׁבַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵן שִׁבְעַת מִינִין (ספרי; מנחות פ"ד):
זית שמן. זַיִת אֱגוּרִי, שֶׁשַּׁמְנוֹ אָגוּר בְּתוֹכוֹ (ספרי; ברכות ל"ט):
ודבש. הוּא דְּבַשׁ תְּמָרִים (ספרי):

מראשית. אָדָם יוֹרֵד לְתוֹךְ שֶׁהוּא וְרוֹאֶה תְּאֵנָה שֶׁבִּכְרָה, כּוֹרֵךְ עָלֶיהָ גְּמִי לְסִימָן וְאוֹמֵר "הֲרֵי זוֹ בְּכוּרִים" (ספרי; בכורים ג'):

Verse 3

אשר יהיה בימים ההם. אֵין לְךָ אֶלָּא כֹּהֵן שֶׁבְּיָמֶיךָ כְּמוֹ שֶׁהוּא (ראש השנה כ"ה):
ואמרת אליו. שֶׁאֵינְךָ כְּפוּי טוֹבָה:
הגדתי היום. פַּעַם אַחַת בַּשָּׁנָה וְלֹא שְׁתֵּי פְּעָמִים (ספרי):

Verse 4

ולקח הכהן הטנא מידך. לְהָנִיף אוֹתוֹ, כֹּהֵן מַנִּיחַ יָדוֹ תַּחַת יַד הַבָּעָלִים וּמֵנִיף (סוכה מ"ז):

Verse 5

וענית. לְשׁוֹן הֲרָמַת קוֹל (סוטה ל"ב):
ארמי אבד אבי. מַזְכִּיר חַסְדֵי הַמָּקוֹם, אֲרַמִּי אִבֵּד אָבִי — לָבָן בִּקֵּשׁ לַעֲקֹר אֶת הַכֹּל כְּשֶׁרָדַף אַחַר יַעֲקֹב, וּבִשְׁבִיל שֶׁחָשַׁב לַעֲשׂוֹת חָשַׁב לוֹ הַמָּקוֹם כְּאִלּוּ עָשָׂה, שֶׁאֻמּוֹת הָעוֹלָם חוֹשֵׁב לָהֶם הַקָּבָּ"ה מַחֲשָׁבָה כְּמַעֲשֶׂה (עי' ספרי):
וירד מצרימה. וְעוֹד אֲחֵרִים בָּאוּ עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, שֶׁאַחֲרֵי זֹאת יָרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם:
במתי מעט. בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ (ספרי):

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

אל המקום הזה. זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ:
ויתן לנו את הארץ. כְּמַשְׁמָעוֹ:

Verse 10

והנחתו. מַגִּיד שֶׁנּוֹטְלוֹ אַחַר הֲנָפַת הַכֹּהֵן וְאוֹחֲזוֹ בְּיָדוֹ כְּשֶׁהוּא קוֹרֵא וְחוֹזֵר וּמֵנִיף (ספרי; סוכה מ"ז):

Verse 11

ושמחת בכל הטוב. מִכָּאן אָמְרוּ אֵין קוֹרִין מִקְרָא בְּכוּרִים אֶלָּא בְּזִמַּן שִׂמְחָה, מֵעֲצֶרֶת וְעַד הֶחָג, שֶׁאָדָם מְלַקֵּט תְּבוּאָתוֹ וּפֵרוֹתָיו וְיֵינוֹ וְשַׁמְנוֹ, אֲבָל מֵהֶחָג וָאֵילָךְ מֵבִיא וְאֵינוֹ קוֹרֵא (פסחים ל"ו):
אתה והלוי. אַף הַלֵּוִי חַיָּב בְּבִכּוּרִים אִם נָטְעוּ בְּתוֹךְ עָרֵיהֶם:
והגר אשר בקרבך. מֵבִיא וְאֵינוֹ קוֹרֵא, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לוֹמַר לַאֲבוֹתֵינוּ (תלמוד ירושלמי מ"ש פ"ה ה"ה):

Verse 12

כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישת. כְּשֶׁתִּגְמֹר לְהַפְרִישׁ מַעַשְׂרוֹת שֶׁל שָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית; קָבַע זְמַן הַבְעוּר וְהַוִּדּוּי בְּעֶרֶב הַפֶּסַח שֶׁל שָׁנָה הָרְבִיעִית, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ד) "מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא וְגוֹ'", נֶאֱמַר כָּאן "מִקֵּץ", וְנֶאֱמַר לְהַלָּן "מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים" לְעִנְיַן הַקְהֵל (דברים ל"א) מַה לְּהַלָּן רֶגֶל אַף כָּאן רֶגֶל, אִי מַה לְּהַלָּן חַג הַסֻּכּוֹת אַף כָּאן

חַג הַסֻּכּוֹת, תַּלְמוּד לוֹמַר כִּי תַכֹּלָה לעשר מַעֲשְׂרוֹת שֶׁל שָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית, רֶגֶל שֶׁהַמַּעֲשְׂרוֹת
כָּלִין בּוֹ וְזֶהוּ פֶּסַח, שֶׁהַרְבֵּה אִילָנוֹת יֵשׁ שֶׁנִּלְקָטִין אַחַר הַסֻּכּוֹת; נִמְצְאוּ מַעְשְׂרוֹת שֶׁל
שְׁלִישִׁית כָּלִין בְּפֶסַח שֶׁל רְבִיעִית, וְכָל מִי שֶׁשָּׁהָה מַעֲשְׂרוֹתָיו הִצְרִיכוֹ הַכָּתוּב לְבַעֲרוֹ מִן
הַבַּיִת (שם ה"ו):
שנת המעשר. שָׁנָה שֶׁאֵין נוֹהֵג בָּהּ אֶלָּא מַעֲשֵׂר אֶחָד מִשְּׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת שֶׁנָּהֲגוּ בְּשְׁתֵּי שָׁנִים
שֶׁלְּפָנֶיהָ, שֶׁשָּׁנָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁמִטָּה נוֹהֵג בָּהּ מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ח) "כִּי
תְּרוּמַת מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר", וּמַעֲשֵׂר שֵׁנִי, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ד) "וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה'
אֱלֹהֶיךָ … מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ", הֲרֵי שְׁנֵי מַעְשְׂרוֹת, וּבָא וְלִמֶּדְךָ כָּאן בַּשָּׁנָה
הַשְּׁלִישִׁית שֶׁאֵין נוֹהֵג מֵאוֹתָן שְׁנֵי מַעְשְׂרוֹת אֶלָּא הָאֶחָד, וְאֵי זֶה? זֶה מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן, וְתַחַת
מַעֲשֵׂר שֵׁנִי יִתֵּן מַעֲשַׂר עָנִי, שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן ונתתה ללוי אֶת אֲשֶׁר לוֹ — הֲרֵי מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן,
לגר ליתום ולאלמנה — זֶה מַעֲשַׂר עָנִי (עי' ספרי):
ואכלו בשעריך ושבעו. תֵּן לָהֶם כְּדֵי שָׂבְעָן, מִכָּאן אָמְרוּ אֵין פּוֹחֲתִין לָעָנִי בַּגֹּרֶן פָּחוֹת
מֵחֲצִי קַב חִטִּים וְכוּ' (ספרי; תלמוד ירושלמי פאה פ"ח ה"ח):

Verse 13

ואמרת לפני ה' אלהיך. הִתְוַדֵּה שֶׁנָּתַתָּ מַעֲשְׂרוֹתֶיךָ:
בערתי הקדש מן הבית. זֶה מַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְנֶטַע רְבָעִי (ספרי; מע"ש ה"י) וְלִמֶּדְךָ שֶׁאִם שְׂהָה
מַעֲשְׂרוֹתָיו שֶׁל שְׁתֵּי שָׁנִים וְלֹא הֶעֱלָם לִירוּשָׁלַיִם שֶׁצָּרִיךְ לְהַעֲלוֹתָם עַכְשָׁו:
וגם נתתיו ללוי. מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן: וגם. לְרַבּוֹת תְּרוּמָה וּבְכוּרִים:
ולגר ליתום ולאלמנה. זֶה מַעֲשַׂר עָנִי (שם)
ככל מצותך. נְתַתִּים כְּסִדְרָם, לֹא הִקְדַּמְתִּי תְרוּמָה לְבִכּוּרִים וְלֹא מַעֲשֵׂר לִתְרוּמָה וְלֹא שֵׁנִי
לָרִאשׁוֹן, שֶׁהַתְּרוּמָה קְרוּיָה רֵאשִׁית, שֶׁהִיא רִאשׁוֹנָה מִשֶּׁנַּעֲשָׂה דָּגָן, וּכְתִיב (שמות כ"ב)
"מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר" — לֹא תְשַׁנֶּה אֶת הַסֵּדֶר (ספרי):
לא עברתי ממצותיך. לֹא הִפְרַשְׁתִּי מִמִּין עַל שֶׁאֵינוֹ מִינוֹ וּמִן הֶחָדָשׁ עַל הַיָּשָׁן (שם):
ולא שכחתי. מִלְּבָרֵךְ עַל הַפְרָשַׁת מַעֲשְׂרוֹת (ברכות מ'):

Verse 14

לא אכלתי באוני ממנו. מִכָּאן שֶׁאָסוּר לְאוֹנֵן (עי' ביכורים פ"ב משנה ב'):
ולא בערתי ממנו בטמא. בֵּין שֶׁאֲנִי טָמֵא וְהוּא טָהוֹר, בֵּין שֶׁאֲנִי טָהוֹר וְהוּא טָמֵא
(ספרי); וְהֵיכָן הֻזְהַר עַל כָּךְ? "לֹא תוּכַל לֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ" (דברים י"ב) זוֹ אֲכִילַת
טֻמְאָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בִּפְסוּלֵי הַמֻּקְדָּשִׁים (שם ט"ו) "בִּשְׁעָרֶיךָ תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר וְגו'",
אֲבָל זֶה לֹא תוּכַל לֶאֱכֹל דֶּרֶךְ אֲכִילַת שְׁעָרֶיךָ הָאָמוּר בְּמָקוֹם אַחֵר (יבמות ע"ג):
ולא נתתי ממנו למת. לַעֲשׂוֹת לוֹ אָרוֹן וְתַכְרִיכִין:
שמעתי בקול ה' אלהי. הֲבִיאוֹתִיו לְבֵית הַבְּחִירָה:
עשיתי ככל אשר צויתני. שָׂמַחְתִּי וְשִׂמַּחְתִּי בּוֹ (ספרי; מעש"ש פ"ה י"ב):

Verse 15

השקיפה ממעון קדשך. עָשִׂינוּ מַה שֶּׁגָּזַרְתָּ עָלֵינוּ, עֲשֵׂה אַתָּה מַה שֶּׁעָלֶיךָ לַעֲשׂוֹת (ספרי),
שֶׁאָמַרְתָּ (ויקרא כ"ו) "אִם בְּחֻקֹּתַי תֵּלֵכוּ … וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם":
אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו. לָתֵת לָנוּ וְקַיָּמְתָּ — ארץ זבת חלב ודבש

Verse 16

היום הזה ה' אלהיך מצוך. בְּכָל יוֹם יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ חֲדָשִׁים כְּאִלּוּ בוֹ בַּיּוֹם נִצְטַוִּיתָ
עֲלֵיהֶם (תנחומא)
ושמרת ועשית אותם. בַּת קוֹל מְבָרַכְתּוֹ — הֱבֵאתָ בְכוּרִים הַיּוֹם, תִּזְכֶּה לְשָׁנָה הַבָּאָה (שם):

Verse 17

האמרת … האמירך. אֵין לָהֶם עֵד מוֹכִיחַ בַּמִּקְרָא, וְלִי נִרְאֶה שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה וְהַבְדָּלָה —
הִבְדַּלְתָּ לְךָ מֵאֱלֹהֵי הַנֵּכָר לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְהוּא הִפְרִישְׁךָ אֵלָיו מֵעַמֵּי הָאָרֶץ לִהְיוֹת לוֹ
לְעַם סְגֻלָּה, וּמָצָאתִי לָהֶם עֵד וְהוּא לְשׁוֹן תִּפְאֶרֶת כְּמוֹ (תהלים צ"ד) "וְיִתְאַמְּרוּ כָּל פֹּעֲלֵי
אָוֶן":

Verse 18

כאשר דבר לך. וְהָיִיתָם לִי סְגֻלָּה:

Verse 19

ולהיותך עם קדש … כאשר דבר. וְהָיִיתֶם לִי קְדֹשִׁים (שמות כ', כ"ו):

Chapter 27

Verse 1

שמר את כל המצוה. לְשׁוֹן הוֹוֶה, גרדנ"ט בְּלַעַז:

Verse 2

והקמת לך. בַּיְרְדֵן, וְאַתֶּ"כְ תּוֹצִיא מִשָּׁם אֲחֵרוֹת וְתִבְנֶה מֵהֶן מִזְבֵּחַ בְּהַר עֵיבָל; נִמְצֵאת אַתָּה אוֹמֵר שְׁלוֹשָׁה מִינֵי אֲבָנִים הָיוּ — שְׁתֵּים עָשְׂרֵה בַּיַּרְדֵּן וּכְנֶגְדָּן בַּגִּלְגָּל וּכְנֶגְדָּן בְּהַר עֵיבָל, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל"ה):

Verse 3

Verse 4

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

באר היטב. בְּשִׁבְעִים לָשׁוֹן (שם ל"ב):

Verse 9

הסכת. כְּתַרְגּוּמוֹ:
היום הזה נהיית לעם. בְּכָל יוֹם יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ הַיּוֹם בָּאתָ עִמּוֹ בַּבְּרִית (ברכות ס"ג):

Verse 10

Verse 11

Verse 12

לברך את העם. כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל"ב): שִׁשָּׁה שְׁבָטִים עָלוּ לְרֹאשׁ הַר גְּרִיזִים וְשִׁשָּׁה לְרֹאשׁ הַר עֵיבָל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהָאָרוֹן לְמַטָּה בָּאֶמְצַע, הָפְכוּ לְוִיִּם פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר גְּרִיזִים וּפָתְחוּ בַּבְּרָכָה, "בָּרוּךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יֵעָשֶׂה פֶּסֶל וּמַסֵּכָה וְגוֹ'", וְאֵלּוּ וָאֵלּוּ עוֹנִין אָמֵן. חָזְרוּ וְהָפְכוּ פְּנֵיהֶם כְּלַפֵּי הַר עֵיבָל וּפָתְחוּ בַּקְּלָלָה וְאוֹמְרִים "אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶּסֶל וְגוֹ'", וְכֵן כֻּלָּם עַד "אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים":

Verse 13

Verse 14

Verse 15

Verse 16

מקלה אביו. מְזַלְזֵל, לְשׁוֹן "וְנִקְלָה אָחִיךָ" (דברים כ"ה):

Verse 17

מסיג גבול. מַחֲזִירוֹ לַאֲחוֹרָיו וְגוֹנֵב אֶת הַקַּרְקַע, לְשׁוֹן "וְהֶסֵּג אָחוֹר" (ישעיהו נ"ט):

Verse 18

משגה עור. הַסּוּמָא בַּדָּבָר וּמַשִּׁיאוֹ עֵצָה רָעָה:

Verse 19

Verse 20

Verse 21

Verse 22

Verse 23

Verse 24

מכה רעהו בסתר. עַל לָשׁוֹן הָרָע הוּא אוֹמֵר; רָאִיתִי בִיסוֹדוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן — י"א אֲרוּרִים יֵשׁ כָּאן כְּנֶגֶד י"א שְׁבָטִים, וּכְנֶגֶד שִׁמְעוֹן לֹא כָתַב אָרוּר, לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בְלִבּוֹ לְבָרְכוֹ לְפָנֵי מוֹתוֹ כְּשֶׁבֵּרֵךְ שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, לְכָךְ לֹא רָצָה לְקַלְלוֹ:

Verse 25

Verse 26

אשר לא יקים. כָּאן כָּלַל אֶת כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ וְקִבְּלוּהָ עֲלֵיהֶם בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה:

Chapter 28

Verse 1

Verse 2

Verse 3

Verse 4

שגר אלפיך. וַלְדוֹת בְּקָרְךָ, שֶׁהַבְּהֵמָה מְשַׁגֶּרֶת מִמֵּעֶיהָ:
ועשתרות צאנך. כְּתַרְגּוּמוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם עַשְׁתָּרוֹת? שֶׁמַּעֲשִׁירוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן וּמַחֲזִיקוֹת אוֹתָם כְּעַשְׁתָּרוֹת הַלָּלוּ שֶׁהֵן סְלָעִים חֲזָקִים:

Verse 5

ברוך טנאך. פֵּרוּשׁ דָּ"אַ — טַנְאֲךָ דָּבָר לַח שֶׁאַתָּה מְסַנֵּן בְּסַלִּים:
ומשארתך. דָּבָר יָבֵשׁ שֶׁנִּשְׁאַר בַּכְּלִי וְאֵינוֹ זָב:

Verse 6

ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך. שֶׁתְּהֵי יְצִיאָתְךָ מִן הָעוֹלָם בְּלֹא חֵטְא כְּבִיאָתְךָ לָעוֹלָם (ב"מ ק"ז):

Verse 7

ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. כֵּן דֶּרֶךְ הַנִּבְהָלִים לִבְרֹחַ, מִתְפַּזְּרִין לְכָל צַד:

Verse 8

Verse 9

Verse 10

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

Verse 15

Verse 16

Verse 17

Verse 18

Verse 19

Verse 20

המארה. חֲסָרוֹן, כְּמוֹ "צָרַעַת מַמְאֶרֶת" (ויקרא י"ג):
המהומה. שִׁגּוּשׁ, קוֹל בֶּהָלוֹת:

Verse 21

Verse 22

בשחפת. שֶׁבָּשְׁרוֹ נִשְׁחָף וְנָפוּחַ:
ובקדחת. לְשׁוֹן "כִּי אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי" (דברים ל"ב), וְהוּא אֵשׁ שֶׁל חוֹלִים, מלו"וי
בְּלַעַז, שֶׁהִיא חַמָּה מְאֹד:
ובדלקת. חַמָּה יוֹתֵר מִקַּדַּחַת, וּמִינֵי חֳלָאִים הֵם:
ובחרחר. חֹלִי הַמְחַמֵּמוֹ תּוֹךְ הַגּוּף וְצָמֵא תָּמִיד לַמַּיִם, וּבְלַעַז אישטרד"ימנט, לְשׁוֹן
"וְעַצְמִי חָרָה מִנִּי חֹרֶב" (איוב ל') "נָחַר מַפֵּחַ מֵאֵשׁ" (ירמיהו ו'):
ובחרב. יָבִיא עָלֶיךָ גְּיָסוֹת:
ובשדפון וביקרון. מַכַּת תְּבוּאָה שֶׁבַּשָּׁדוֹת:
שדפון. רוּחַ קָדִים, אשלי"דה בְּלַעַז:
יקרון. יֹבֶשׁ, וּפְנֵי הַתְּבוּאָה מַכְסִיפִין וְנֶהְפָּכִין לְיֶרֶקוֹן, קמ"א (נ"א — קרו"א) בְּלַעַז:
עד אבדך. תַּרְגּוּם "עַד דְּתֵיבָד", כְּלוֹמַר עַד אֲבַד אוֹתְךָ — שֶׁתִּכְלֶה מֵאֶלֶיךָ:

Verse 23

והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. קְלָלוֹת הַלָּלוּ מֹשֶׁה מִפִּי עַצְמוֹ אֲמָרָן, וְשֶׁבְּהַר סִינַי מִפִּי
ה"קָּבָ אֲמָרָן, כְּמַשְׁמָעָן, וְכֵן נֶאֱמַר (ויקרא כ"ו) "וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ לִי … וְאִם תֵּלְכוּ עִמִּי
קֶרִי", וְכָאן הוּא אוֹמֵר "בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ … יַדְבֵּק ה' בְּךָ … יַכְּכָה ה'", הַקֵּל מֹשֶׁה
בְּקִלְלוֹתָיו לְאָמְרָן בְּלָשׁוֹן יָחִיד. וְגַם כֵּן בְּקָלָה זוֹ הַקֵּל, שֶׁבָּרְאשׁוֹנוֹת הוּא אוֹמֵר "אֶת
שְׁמֵיכֶם כַּבַּרְזֶל וְאֶת אַרְצְכֶם כַּנְּחֹשֶׁה" — שֶׁלֹּא יִהְיוּ הַשָּׁמַיִם מַזְעִין כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין הַבַּרְזֶל מַזִּיעַ
וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה חֹרֶב בָּעוֹלָם וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה מַזַּעַת כְּדֶרֶךְ שֶׁהַנְּחֹשֶׁת מַזִּיעַ וְהִיא מַרְקֶבֶת פֵּרוֹתֶיהָ,
וְכָאן הוּא אוֹמֵר "שָׁמֶיךָ נְחֹשֶׁת וְאַרְצְךָ בַּרְזֶל" — שֶׁיִּהְיוּ שָׁמַיִם מַזִּיעִין, אַעַ"פִּ שֶׁלֹּא יָרִיקוּ

מָטָר, מִכָּל מָקוֹם לֹא יִהְיֶה חֹרֶב שֶׁל אֲבַדּוֹן בָּעוֹלָם, וְהָאָרֶץ לֹא תִהְיֶה מַזִּיעָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין
הַבַּרְזֶל מַזִּיעַ, וְאֵין הַפֵּרוֹת מַרְקִיבִין, וּמִכָּל מָקוֹם קְלָלָה הִיא, בֵּין שֶׁהִיא כַּנִּחֶשֶׁת בֵּין
שֶׁהִיא כַּבַּרְזֶל לֹא תוֹצִיא פֵּרוֹת, וְכֵן הַשָּׁמַיִם לֹא יָרִיקוּ מָטָר (ספרא ויקרא כ"ו)

Verse 24

מטר ארצך אבק ועפר. "זִיקָא דְּבָתַר מִטְרָא", מָטָר יוֹרֵד וְלֹא כָּל צָרְכּוֹ, וְאֵין בּוֹ כְּדֵי
לְהַרְבִּיץ אֶת הֶעָפָר, וְהָרוּחַ בָּאָה וּמַעֲלָה אֶת הָאָבָק וּמְכַסֶּה אֶת עֵשֶׂב הַזְּרָעִים שֶׁהֵם לַחִים מִן
הַמַּיִם וְנִדְבָּק בָּהֶם, וְנַעֲשֶׂה טִיט וּמִתְיַבֵּשׁ וּמַרְקִיבִין (תענית ג')

Verse 25

לזעוה. לְאֵימָה וּלְזִיעַ, שֶׁיְּזוּעוּ כָּל שׁוֹמְעֵי מַכּוֹתֶיךָ מִמְּךָ וְיֹאמְרוּ "אוֹי לָנוּ שֶׁלֹּא יָבֹא
עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּא עַל אֵלּוּ":

Verse 26

Verse 27

בשחין מצרים. רַע הָיָה מְאֹד, לַח מִבַּפְנִים וְיָבֵשׁ מִבַּחוּץ, כִּדְאִיתָא בִּבְכוֹרוֹת (דף מ"א)
גרב. שְׁחִין לַח:
חרס. שְׁחִין יָבֵשׁ כַּחֶרֶס:

Verse 28

ובתמהון לבב. אֹטֶם הַלֵּב, אשטור"דישון בְּלַעַז:

Verse 29

עשוק. בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיֶה עִרְעוּר:

Verse 30

ישגלנה. לְשׁוֹן שֵׁגַל, פִּלֶגֶשׁ, וְהַכָּתוּב כִּנָּהוּ לְשָׁבָח ישכבנה, וְתִקְּוּן סוֹפְרִים הוּא זֶה
תחללנו. בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית לֶאֱכֹל פִּרְיוֹ (מגילה כ"ה)

Verse 31

Verse 32

וכלות אליהם. מְצַפּוֹת אֲלֵיהֶם שֶׁיָּשׁוּבוּ וְאֵינָם שָׁבִים; כָּל תּוֹחֶלֶת שֶׁאֵינָהּ בָּאָה קְרוּיָה
כִּלְיוֹן עֵינַיִם:

Verse 33

Verse 34

Verse 35

Verse 36

Verse 37

לשמה. כְּמוֹ תְּמָהוֹן, אש"ו אשטורדישו"ן, כָּל הָרוֹאֶה אוֹתְךָ יִשּׁם עָלֶיךָ:
למשל. כְּשֶׁתָּבוֹא מַכָּה רָעָה עַל אָדָם יֹאמְרוּ זוֹ דוֹמָה לְמַכַּת פְּלוֹנִי:
ולשנינה. לְשׁוֹן "וְשִׁנַּנְתָּם" (דברים ו'), יְדַבְּרוּ בְךָ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ "וּלְשׁוֹעֵי", לְשׁוֹן סִפּוּר וְאִשְׁתָּעִי:

Verse 38

יחסלנו. יְכַלֶּנּוּ, וְעַל שֵׁם כָּךְ נִקְרָא חָסִיל, שֶׁמְּכַלֶּה אֶת הַכֹּל:

Verse 39

Verse 40

ישל. יַשִּׁיר פֵּרוֹתָיו, לְשׁוֹן וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל (דברים י"ט):

Verse 41

Verse 42

יירש הצלצל. יַעֲשֶׂנּוּ הָאַרְבֶּה רָשׁ מִן הַפְּרִי:
יירש. יַעֲנִי:
צלצל. מִין אַרְבֶּה. וְאִי אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ יְיָרֵשׁ לְשׁוֹן יְרֻשָּׁה, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב "יִירַשׁ", וְלֹא לְשׁוֹן הוֹרָשָׁה וְגֵרוּשִׁין, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב "יוֹרִישׁ":

Verse 43

Verse 44

Verse 45

Verse 46

Verse 47

מרב כל. בְּעוֹד שֶׁהָיָה לְךָ כָּל טוּב:

Verse 48

Verse 49

כאשר ידאה הנשר. פִּתְאֹם וְדָרְכּוֹ מַצְלַחַת וְיִקְלוּ סוּסָיו:

לא תשמע לשנו. לֹא תַכִּיר לְשׁוֹנוֹ, וְכֵן "תִּשְׁמַע חֲלוֹם לְפִתֹּר אֹתוֹ" (בראשית מ"א), וְכֵן "כִּי שֹׁמֵעַ יוֹסֵף" (שם מ"ב), אינטינד"רי":

Verse 50

Verse 51

Verse 52

עד רדת חמתיך. לְשׁוֹן רִדּוּי וְכִבּוּשׁ:

Verse 53

ואכלת … בשר בניך … במצור. מֵחֲמַת שֶׁיִּהְיוּ צָרִים עַל הָעִיר וְיִהְיֶה שָׁם מָצוֹק, עֻקַּת רָעָבוֹן:

Verse 54

הרך בך והענג. הוּא הָרַךְ הוּא הֶעָנֹג — לְשׁוֹן פִּנּוּק, וּמֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁפִּנְּיהֶם אֶתֶד; אַע"פִּ שֶׁהוּא מְפֻנָּק וְדַעְתּוֹ קָצָה בְּדָבָר מָאוֹס, יִמְתַּק לוֹ לְרַעֲבוֹנוֹ בְּשַׂר בָּנָיו וּבְנוֹתָיו, עַד כִּי תרע עינו בְּבָנָיו הַנּוֹתָרִים מתת לאחד מהם מבשר בניו אֲחֵיהֶם אשר יאכל. דָּ"אַ — הרך בך, הָרַחֲמָנִי וְרַךְ הַלֵּבָב מֵרֹב רַעֲבָנוּת יִתְאַכְזְרוּ וְלֹא יִתְּנוּ מִבְּשַׂר בְּנֵיהֶם הַשְּׁחוּטִים לִבְנֵיהֶם הַנּוֹתָרִים:

Verse 55

Verse 56

תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה. הַגְּדוֹלִים:

Verse 57

ובשליתה. בָּנֶיהָ הַקְּטַנִּים — בְּכֻלָּן תְּהֵא עֵינָהּ צָרָה כְּשֶׁתֹּאכַל אֶת הָאֶחָד מִלְּתֵּן לַאֲשֶׁר אֶצְלָהּ מִן הַבָּשָׂר:

Verse 58

Verse 59

והפלא ה' את מכתך. מֻפְלָאוֹת וּמֻבְדָּלוֹת מִשְּׁאָר מַכּוֹת:
ונאמנות. לְיַסֵּרְךָ, לְקַיֵּם שְׁלִיחוּתָן:

Verse 60

אשר יגרת מפניהם. מִפְּנֵי הַמַּכּוֹת. כְּשֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל רוֹאִין מַכּוֹת מְשֻׁנּוֹת הַבָּאוֹת עַל מִצְרַיִם, הָיוּ יְרֵאִים מֵהֶם שֶׁלֹּא יָבֹאוּ גַּם עֲלֵיהֶם. תֵּדַע שֶׁכֵּן כָּתוּב "אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע וְגוֹ' כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ" (שמות ט"ו) — אֵין מְיָרְאִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא בְּדָבָר שֶׁהוּא יָגוֹר מִמֶּנּוּ:

Verse 61

יעלם. לְשׁוֹן עֶלְיָה:

Verse 62

ונשארתם במתי מעט תחת וגו'. מֵעָטִין חֵלֶף מְרֻבִּים:

Verse 63

כן ישיש ה'. אֶת אוֹיְבֵיכֶם עליכם להאביד וגו :
ונסחתם. לְשׁוֹן עֲקִירָה וְכֵן (משלי ט"ו) "בֵּית גֵּאִים יִסַּח ה'":

Verse 64

ועבדתם שם אלהים אחרים. כְּתַרְגּוּמוֹ — לֹא עֲבוֹדַת אֱלֹהוּת מַמָּשׁ אֶלָּא מַעֲלִים מַס וְגֶלְגְּלוּת לְכוּמְרֵי עֲ"ז:

Verse 65

לא תרגיע. לֹא תָנוּחַ, כְּמוֹ "וְזֹאת הַמַּרְגֵּעָה" (ישעיהו כ"ח):
לב רגז. לֵב חָרֵד, כְּתַרְגּוּמוֹ "דָּחֵל", כְּמוֹ (ישעיהו י"ד) "שְׁאוֹל מִתַּחַת רָגְזָה לָךְ" (שמות ט"ו) "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן", (שמואל ב כ"ב) "מוֹסְדוֹת הַשָּׁמַיִם יִרְגָּזוּ":
וכליון עינים. מְצַפֶּה לִישׁוּעָה וְלֹא תָבֹא:

Verse 66

חייך תלאים לך. עַל הַסָּפֵק, כָּל סָפֵק קָרוּי תָּלוּי, שֶׁמָּא אֱמוּת הַיּוֹם בַּעֲרֶב הַבָּאָה עָלֵינוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ זֶה הַלּוֹקֵחַ תְּבוּאָה מִן הַשּׁוּק:
ולא תאמין בחייך. זֶה הַסּוֹמֵךְ עַל הַפַּלְטֵר (עי' מנחות ק"ג):

Verse 67

בבקר תאמר מי יתן ערב. וְיִהְיֶה הָעֶרֶב שֶׁל אֶמֶשׁ:
ובערב תאמר מי יתן בקר. שֶׁל שַׁחֲרִית, שֶׁהַצָּרוֹת מִתְחַדְּשׁוֹת תָּמִיד וְכָל שָׁעָה מְרֻבָּה קִלְלָתָהּ מִשֶּׁלְפָנֶיהָ (עי' סוטה מ"ט):

Verse 68

באניות. בִּסְפִינוֹת — בַּשְּׁבָיָה:
והתמכרתם שם לאיביך. אַתֶּם מְבַקְּשִׁים לִהְיוֹת נִמְכָּרִים לָהֶם לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת:
ואין קנה. כִּי יִגְזְרוּ עָלַיִךְ הָרֶג וְכִלָּיוֹן:
והתמכרתם. בְּלַעַז איפוروונדרי"ץ וו"ש, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ "וְהִתְמַכַּרְתֶּם" בִּלְשׁוֹן וְנִמְכַּרְתֶּם עַל יְדֵי מוֹכְרִים אֲחֵרִים מִפְּנֵי שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו "וְאֵין קוֹנֶה":

Verse 69

לכרת את בני ישראל. שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַתּוֹרָה בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה:
מלבד הברית. קְלָלוֹת שֶׁבְּתוֹרַת כֹּהֲנִים שֶׁנֶּאֶמְרוּ בְּסִינַי:

Chapter 29

Verse 1

Verse 2

Verse 3

ולא נתן ה' לכם לב לדעת. לְהַכִּיר אֶת חֻסְדֵי הַקָּבָ"ה וְלִדְבֵק בּוֹ:
עד היום הזה. שֶׁמַּעְתִּי שֶׁאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁנָּתַן מֹשֶׁה סֵפֶר הַתּוֹרָה לִבְנֵי לֵוִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ל"א) "וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי", בָּאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מֹשֶׁה וְאָמְרוּ לוֹ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, אַף אָנוּ עָמַדְנוּ בְּסִינַי וְקִבַּלְנוּ אֶת הַתּוֹרָה וְנִתְּנָה לָנוּ, וּמָה אַתָּה מַשְׁלִיט אֶת בְּנֵי שִׁבְטְךָ עָלֵינָה וְיֹאמְרוּ לָנוּ יוֹם מָחָר לֹא לָכֶם נִתְּנָה, לָנוּ נִתְּנָה, וְשָׁמַח מֹשֶׁה עַל הַדָּבָר, וְעַל זֹאת אָמַר לָהֶם "הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעָם וְגוֹ'", הַיּוֹם הַזֶּה הֵבַנְתִּי שֶׁאַתֶּם דְּבֵקִים וַחֲפֵצִים בַּמָּקוֹם:

Verse 4

Verse 5

Verse 6

ותבאו אל המקום הזה. עַתָּה אַתֶּם רוֹאִים עַצְמְכֶם בְּגֻדָּלָה וְכָבוֹד, אַל תְּבַעֲטוּ בַּמָּקוֹם וְאַל יָרוּם לְבַבְכֶם ושמרתם את דברי הברית הזאת; דָּ"אֵ — ולא נתן ה' לכם לב לדעת שֶׁאֵין אָדָם עוֹמֵד עַל סוֹף דַּעְתּוֹ שֶׁל רַבּוֹ וְחָכְמַת מִשְׁנָתוֹ עַד אַרְבָּעִים שָׁנָה, וּלְפִיכָךְ לֹא הִקְפִּיד עֲלֵיכֶם הַמָּקוֹם עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אֲבָל מִכָּאן וָאֵילָךְ יַקְפִּיד, וּלְפִיכָךְ ושמרתם את דברי הברית הזאת וְגוֹ' (עבודה זרה ה'):

Verse 7

Verse 8

Verse 9

אתם נצבים. מְלַמֵּד שֶׁכִּנָּסָם מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּבָ"ה בְּיוֹם מוֹתוֹ לְהַכְנִיסָם בַּבְּרִית:
ראשיכם שבטיכם. רָאשֵׁיכֶם לְשִׁבְטֵיכֶם:
זקניכם ושטריכם. הֶחָשׁוּב חָשׁוּב קוֹדֶם, וְאַחַר כָּךְ כל איש ישראל :

Verse 10

מחטב עציך. מְלַמֵּד שֶׁבָּאוּ כְנֶעָנִיִּים לְהִתְגַּיֵּר בִּימֵי מֹשֶׁה כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּאוּ גִּבְעוֹנִים בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ, וְזֶהוּ הָאָמוּר בַּגִּבְעוֹנִים (יהושע ט') "וַיַּעֲשׂוּ גַּם הֵמָּה בְּעָרְמָה", וּנְתָנָם מֹשֶׁה חוֹטְבֵי עֵצִים וְשׁוֹאֲבֵי מַיִם (עי' תנחומא):

Verse 11

לעברך. לִהְיוֹתְךָ עוֹבֵר בַּבְּרִית, וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ כְּמוֹ לְהַעֲבִירְךָ, אֶלָּא כְּמוֹ לַעֲשׂוֹתְכֶם אֹתָם לעברך בברית. דֶּרֶךְ הַעֲבָרָה כָּךְ: הָיוּ כוֹרְתֵי בְּרִיתוֹת עוֹשִׂין מְחִצָּה מִכָּאן וּמְחִצָּה מִכָּאן וְעוֹבְרִים בֵּינֹתַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "הָעֵגֶל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִשְׁנַיִם וַיַּעַבְרוּ בֵּין בְּתָרָיו" (ירמיהו ל"ד):

Verse 12

למען הקים אתך היום לו לעם. כָּל כָּךְ הוּא נִכְנָס לִטְרֹחַ לְמַעַן קַיֵּם אוֹתְךָ לְפָנָיו לְעָם והוא יהיה לך לאלהים. לְפִי שֶׁדִּבֵּר לְךָ וְנִשְׁבַּע לַאֲבוֹתֶיךָ שֶׁלֹּא לְהַחֲלִיף אֶת זַרְעָם בְּאֻמָּה אַחֶרֶת, לְכָךְ הוּא אוֹסֵר אֶתְכֶם בַּשְּׁבוּעוֹת הַלָּלוּ שֶׁלֹּא תַקְנִיטוּהוּ, אַחֵר שֶׁהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לְהִבָּדֵל מִכֶּם. עַד כָּאן פֵּרַשְׁתִּי פְּשׁוּטָהּ שֶׁל פָּרָשָׁה. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת אַתֶּם נִצָּבִים לַקְּלָלוֹת? לְפִי שֶׁשָּׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל מֵאָה קְלָלוֹת חָסֵר שְׁתַּיִם חוּץ מִמ"ט שֶׁבְּתוֹרַת כֹּהֲנִים,

הוֹרִיקוּ פְּנֵיהֶם וְאָמְרוּ מִי יוּכַל לַעֲמֹד בָּאֵלּוּ? הִתְחִיל מֹשֶׁה לְפַיְסָם — אתם נצבים היום,
הַרְבֵּה הִכְעַסְתֶּם לַמָּקוֹם וְלֹא עָשָׂה אִתְּכֶם כְּלָיָה וַהֲרֵי אַתֶּם קַיָּמִים לְפָנָיו:
היום. כַּיּוֹם הַזֶּה שֶׁהוּא קַיָּם וְהוּא מַאֲפִיל וּמֵאִיר, כָּךְ הֵאִיר לָכֶם וְכָךְ עָתִיד לְהָאִיר לָכֶם,
וְהַקְּלָלוֹת וְהַיִּסּוּרִין מְקַיְּמִין אֶתְכֶם וּמַצִּיבִין אֶתְכֶם לְפָנָיו; וְאַף הַפָּרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה מִזּוֹ
פִּיּוֹסִין הֵם, אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה; דָּבָר אַחֵר — אתם נצבים, לְפִי שֶׁהָיוּ יְשֻׁרָאֵל
יוֹצְאִין מִפַּרְנָס לְפַרְנָס — מִמֹּשֶׁה לִיהוֹשֻׁעַ — לְפִיכָךְ עָשָׂה אוֹתָם מַצֵּבָה כְּדֵי לְזָרְזָם; וְכֵן עָשָׂה
יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כ"ד) וְכֵן שְׁמוּאֵל (שמואל א י"ב) "הִתְיַצְּבוּ וְאִשָּׁפְטָה אִתְּכֶם", כְּשֶׁיָּצְאוּ
מִיָּדוֹ וְנִכְנְסוּ לְיָדוֹ שֶׁל שָׁאוּל (עי' תנחומא):

Verse 13

Verse 14

ואת אשר איננו פה. וְאַף עִם דּוֹרוֹת הָעֲתִידִים לִהְיוֹת:

Verse 15

כי אתם ידעתם וגו'. לְפִי שֶׁרְאִיתֶם הָאֻמּוֹת, וְשָׁמָא הִשִּׂיא לֵב אֶחָד מִכֶּם אוֹתוֹ לָלֶכֶת
אֲחֲרֵיהֶם, פן יש בכם וגו', לְפִיכָךְ אֲנִי צָרִיךְ לְהַשְׁבִּיעֲכֶם:

Verse 16

ותראו את שקוציהם. עַל שֵׁם שֶׁהֵם מְאוּסִים כַּשִּׁקְצִים:
גלליהם. שֶׁמְּסֹרָחִים וּמְאוּסִין כַּגָּלָל:
עץ ואבן. אוֹתָן שֶׁל עֵצִים וְשֶׁל אֲבָנִים רְאִיתֶם בַּגָּלוּי, לְפִי שֶׁאֵין הַגּוֹי יָרֵא שָׁמָא יִגָּנְבוּ,
אֲבָל שֶׁל כֶּסֶף וְזָהָב עמהם, בְּחַדְרֵי מַשְׁכִּיתָם הֵם, לְפִי שֶׁהֵם יְרֵאִים שָׁמָא יִגָּנְבוּ (תנחומא):

Verse 17

פן יש בכם. שָׁמָא יש בכם :
אשר לבבו פנה היום. מִקַּבֵּל עָלָיו הַבְּרִית:
שרש פרה ראש ולענה. שֹׁרֶשׁ מְגַדֵּל עֵשֶׂב מַר כַּגִּידִין שֶׁהֵם מָרִים, כְּלוֹמַר — מַפְרֶה וּמַרְבֶּה
רֶשַׁע בְּקִרְבְּכֶם:

Verse 18

והתברך בלבבו. לְשׁוֹן בְּרָכָה, יַחֲשֹׁב בְּלִבּוֹ בִּרְכַּת שָׁלוֹם לְעַצְמוֹ לֵאמֹר, לֹא יְבוֹאוּנִי קְלָלוֹת
הַלָּלוּ, אַךְ שלום יהיה לי :
והתברך. בנדי"רא שו"יא בְּלַעַז, כְּמוֹ וְהִתְגַּלַּח, וְהִתְפַּלֵּל:
בשררות לבי אלך. בְּמַרְאִית לִבִּי, כְּמוֹ (במדבר כ"ד) "אֲשׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב", כְּלוֹמַר, מַה
שֶּׁלִּבִּי רוֹאֶה לַעֲשׂוֹת:
למען ספות הרוה. לְפִי שֶׁאוֹסִיף לוֹ פֻּרְעָנוּת עַל מַה שֶּׁעָשָׂה עַד הֵנָּה בְּשׁוֹגֵג, וְהָיִיתִי
מַעֲבִיר עֲלֵיהֶם, וְגוֹרֵם עַתָּה שֶׁאֲצָרְפֵם עִם הַמִּזִּיד וְאֶפְרַע מִמֶּנּוּ הַכֹּל, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס
"בְּדִיל לְאוֹסָפָא לַהּ חֲטָאֵי שָׁלוּתָא עַל זְדָנוּתָא" — שֶׁאוֹסִיף לוֹ אֲנִי הַשְׁגָּגוֹת עַל הַזְּדוֹנוֹת
הרוה. שׁוֹגֵג, שֶׁהוּא עוֹשֶׂה כְּאָדָם שִׁכּוֹר שֶׁהוּא עוֹשֶׂה שֶׁלֹּא מְדַעַת
הצמאה. שֶׁהוּא עוֹשֶׂה מְדַעַת וּבְתַאֲוָה:

Verse 19

יעשן אף ה'. עַל יְדֵי כַּעַס הַגּוּף מִתְחַמֵּם וְהֶעָשָׁן יוֹצֵא מִן הָאַף, וְכֵן (שמואל ב כ״ב:ט׳)
"עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ", וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין זוֹ לְפָנֵי הַמָּקוֹם, הַכָּתוּב מַשְׁמִיעַ אֶת הָאֹזֶן כְּדֶרֶךְ
שֶׁהִיא רְגִילָה וְיכוֹלָה לִשְׁמֹעַ כְּפִי דֶּרֶךְ הָאָרֶץ:
וקנאתו. לְשׁוֹן חֲמָה, אנפרטמי"נט, אֶחְזַת לְבִישַׁת נְקָמָה וְאֵינוֹ מַעֲבִיר עַל הַמִּדָּה:

Verse 20

הכתובה בספר התורה הזה. וּלְמַעְלָה הוּא אוֹמֵר "גַּם כָּל חֳלִי וְכָל מַכָּה … בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה
הַזֹּאת"? הַזֹּאת — לְשׁוֹן נְקֵבָה מוּסָב אֶל הַתּוֹרָה, הַזֶּה — לְשׁוֹן זָכָר מוּסָב אֶל הַסֵּפֶר, וְעַל

יְדֵי פְּסוּק הַטְּעָמִים הֵן נֶחֱלָקִין לְשָׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת, בְּפָרָשַׁת הַקְּלָלוֹת הַטִּפְחָא נְתוּנָה תַּחַת בְּסֵפֶר, וְהַתּוֹרָה הַזֹּאת דְּבוּקִים זֶה לָזֶה, לְכָךְ אָמַר הַזֹּאת, וְכָאן הַטִּפְחָא נְתוּנָה תַּחַת הַתּוֹרָה, נִמְצָא סֵפֶר הַתּוֹרָה דְּבוּקִים זֶה לָזֶה, לְפִיכָךְ לְשׁוֹן זָכָר נוֹפֵל אַחֲרָיו, שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַסֵּפֶר:

Verse 21

Verse 22

Verse 23

Verse 24

Verse 25

לֹא יִדְעוּם. לֹא יָדְעוּ בָּהֶם גְּבוּרַת אֱלֹהוּת:
וְלֹא חֵלֶק לָהֶם. לֹא נָתָנָם לְחֶלְקָם; וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וְלָא אוֹטִיבָא לְהוֹן", לֹא הֵטִיבוּ לָהֶם שׁוּם טוֹבָה; וְלָשׁוֹן לֹא חָלַק — אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם לֹא חָלַק לָהֶם שׁוּם נֶחֱלָה וְשׁוּם חֵלֶק:

Verse 26

Verse 27

וַיִּתֹּשֵׁם ה'. כְּתַרְגּוּמוֹ "וְטַלְטְלִינוּן", וְכֵן "הִנְנִי נֹתְשָׁם מֵעַל אַדְמָתָם" (ירמיהו י"ב):

Verse 28

הִנָּסְתֹרֹת לה' אֱלֹהֵינוּ. וְאִם תֹּאמְרוּ מַה בְּיָדֵנוּ לַעֲשׂוֹת? אַתָּה מַעֲנִישׁ אֶת הָרַבִּים עַל הִרְהוּרֵי הַיָּחִיד, שֶׁנֶּאֱמַר "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ וְגוֹ'", וְאַחַר כָּךְ "וְרָאוּ אֶת מַכּוֹת הָאָרֶץ הַהִוא", וַהֲלֹא אֵין אָדָם יוֹדֵעַ טְמוּנוֹתָיו שֶׁל חֲבֵרוֹ אֵין אֲנִי מַעֲנִישׁ אֶתְכֶם עַל הַנִּסְתָּרוֹת, שֶׁהֵן לַה' אֱלֹהֵינוּ, וְהוּא יִפָּרַע מֵאוֹתוֹ יָחִיד, אֲבָל "הַנִּגְלוֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ" לְבָעֵר הָרָע מִקִּרְבֵּנוּ, וְאִם לֹא עָשָׂה דִּין בָּהֶם יֵעָנְשׁוּ הָרַבִּים. נָקוּד עַל לָנוּ וּלְבָנֵינוּ לִדְרֹשׁ שֶׁאַף עַל הַנִּגְלוֹת לֹא עָנַשׁ אֶת הָרַבִּים עַד שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, מִשֶּׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַשְּׁבוּעָה בְּהַר גְּרִזִים וּבְהַר עֵיבָל וְנַעֲשׂוּ עֲרֵבִים זֶה לָזֶה (סוטה ל"ז; עי' סנהדרין מ"ג):

Chapter 30

Verse 1

Verse 2

Verse 3

ושב ה' אלהיך את שבותך. הָיָה לוֹ לִכְתֹּב "וְהֵשִׁיב" אֶת שְׁבוּתְךָ, רַבּוֹתֵינוּ לָמְדוּ מִכָּאן כְּבָיְכוֹל שֶׁהַשְּׁכִינָה שְׁרוּיָה עִם יִשְׂרָאֵל בְּצָרַת גָּלוּתָם, וּכְשֶׁנִּגְאָלִין הַכְתִּיב גְּאֻלָּה לְעַצְמוֹ — שֶׁהוּא יָשׁוּב עִמָּהֶם. וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר שֶׁגָּדוֹל יוֹם קִבּוּץ גָּלֻיּוֹת וּבְקֹשִׁי, כְּאִלּוּ הוּא עַצְמוֹ צָרִיךְ לִהְיוֹת אוֹחֵז בְּיָדָיו מַמָּשׁ אִישׁ אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ"ז) "וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ לְאַחַד אֶחָד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", וְאַף בְּגָלֻיּוֹת שְׁאָר הָאֻמּוֹת מָצִינוּ כֵּן (ירמיהו מ"ח) וְשַׁבְתִּי שְׁבוּת מוֹאָב"":

Verse 4

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

Verse 10

Verse 11

לא נפלאת הוא ממך. לֹא מְכֻסָּה הִיא מִמְּךָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ז) "כִּי יִפָּלֵא" — אֲרֵי יִתְכַּסֵּי, (איכה א') "וַתֵּרֶד פְּלָאִים" — וַתֵּרֶד בְּמַטְמוֹנִיוֹת, מְכֻסָּה, חֲבוּשָׁה בְּטָמוּן:

Verse 12

לא בשמים הוא. שֶׁאִלּוּ הָיְתָה בַּשָּׁמַיִם, הָיִיתָ צָרִיךְ לַעֲלוֹת אַתֶּרְיָהּ לְלָמְדָהּ:

Verse 13

Verse 14

כי קרוב אליך. הַתּוֹרָה נִתְּנָה לָכֶם בִּכְתָב וּבְעַל פֶּה:

Verse 15

את החיים ואת הטוב. זֶה תָּלוּי בָּזֶה — אִם תַּעֲשֶׂה טוֹב הֲרֵי לְךָ חַיִּים, וְאִם תַּעֲשֶׂה רַע הֲרֵי לְךָ הַמָּוֶת, וְהַכָּתוּב מְפָרֵשׁ וְהוֹלֵךְ הֵיאַךְ:

Verse 16

אשר אנכי מצוך היום לאהבה. הֲרֵי הַטּוֹב, וּבוֹ תָּלוּי וְחַיִּית וְרָבִית, הֲרֵי הַחַיִּים

Verse 17

ואם יפנה לבבך. הֲרֵי הָרָע:

Verse 18

כי אבד תאבדון. הֲרֵי הַמָּוֶת:

Verse 19

העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ. שֶׁהֵם קַיָּמִים לְעוֹלָם, וְכַאֲשֶׁר תִּקְרֶה אֶתְכֶם הָרָעָה יְהִיוּ עֵדִים שֶׁאֲנִי הִתְרֵיתִי בָכֶם בְּכָל זֹאת; דָּבָר אַחֵר — העדתי בכם היום את השמים וגו', אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמֵּשׁ אֶתְכֶם, שֶׁמָּא שִׁנּוּ אֶת מִדָּתָם? שֶׁמָּא לֹא עָלָה גַּלְגַּל חַמָּה מִן הַמִּזְרָח וְהֵאִיר לְכָל הָעוֹלָם כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת א') "וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ"? הִסְתַּכְּלוּ בָּאָרֶץ שֶׁבָּרָאתִי לְשַׁמֵּשׁ אֶתְכֶם, שֶׁמָּא שִׁנְּתָה מִדָּתָהּ? שֶׁמָּא זַרְעָתֶם אוֹתָהּ וְלֹא צָמְחָה אוֹ שֶׁמָּא זְרַעְתֶּם חִטִּים וְהֶעֱלָתָה שְׂעוֹרִים? וּמָה אִלּוּ שֶׁנַּעֲשׂוּ לֹא לְשָׁכָר וְלֹא לְהֶפְסֵד, אִם זוֹכִין אֵין מְקַבְּלִין שָׂכָר וְאִם חוֹטְאִין אֵין מְקַבְּלִין פֻּרְעָנוּת, לֹא שִׁנּוּ אֶת מִדָּתָם, אַתֶּם שֶׁאִם זְכִיתֶם תְּקַבְּלוּ שָׂכָר וְאִם חֲטָאתֶם תְּקַבְּלוּ פֻּרְעָנוּת, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (ספרי דברים ל"ב):
ובחרת בחיים. אֲנִי מוֹרֶה לָכֶם שֶׁתִּבָּחֲרוּ בְּחֵלֶק הַחַיִּים, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לִבְנוֹ, בְּחַר לְךָ חֵלֶק יָפֶה בְּנֻחָלָתִי, וּמַעֲמִידוֹ עַל חֵלֶק הַיָּפֶה וְאוֹמֵר לוֹ אֶת זֶה בְּרֹר לְךָ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהילים ט"ז) "ה' מְנָת חֶלְקִי וְכוֹסִי אַתָּה תּוֹמִיךְ גּוֹרָלִי" — הִנַּחְתָּ יָדִי עַל גּוֹרָל הַטּוֹב לוֹמַר אֶת זֶה קַח לְךָ:

Chapter 31

Verse 1

וילך משה. וגו':

Verse 2

וילך משה וגו', אנכי היום. הַיּוֹם מָלְאוּ יָמַי וּשְׁנוֹתַי, בְּיוֹם זֶה נוֹלַדְתִּי וּבְיוֹם זֶה אָמוּת (סוטה י"ג):
לא אוכל עוד לצאת ולבוא. יָכוֹל שֶׁתָּשְׁשׁ כֹּחוֹ, תַּלְמוּד לוֹמַר "לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא נָס לֵחֹה", אֶלָּא מַהוּ לא אוכל? אֵינִי רַשַּׁאי, שֶׁנִּטְלָה מִמֶּנִּי הָרְשׁוּת וְנִתְּנָה לִיהוֹשֻׁעַ. דָּ"אַ — לצאת ולבוא. בְּדִבְרֵי תוֹרָה, מְלַמֵּד שֶׁנִּסְתַּמּוּ מִמֶּנּוּ מָסוֹרוֹת וּמַעְיְנוֹת הַחָכְמָה (סוטה י"ג):
וה' אמר אלי. זֶהוּ פֵּרוּשׁ לֹא אוכל עוד לצאת ולבוא — לְפִי שֶׁה' אמר אלי :

Verse 3

Verse 4

Verse 5

Verse 6

לא ירפך. לֹא יִתֵּן לְךָ רְפָיוֹן לִהְיוֹת נֶעֱזָב מִמֶּנּוּ:

Verse 7

כי אתה תבוא את העם הזה. "אֲרֵי אַתְּ תֵּעוּל עִם עַמָּא הָדֵין": מֹשֶׁה אָמַר לוֹ לִיהוֹשֻׁעַ
זְקֵנִים שֶׁבַּדּוֹר יִהְיוּ עִמְּךָ, הַכֹּל לְפִי דַעְתָּן וַעֲצָתָן, אֲבָל הַקָּבָּ"ה אָמַר לִיהוֹשֻׁעַ "כִּי אַתָּה
תָּבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם" — תָּבִיא עַל כָּרְחָם, הַכֹּל תָּלוּי בְּךָ, טֹל
מַקֵּל וְהַךְ עַל קָדְקָדָן, דַּבָּר אֶחָד לְדוֹר וְלֹא שְׁנֵי דַבָּרִים לְדוֹר (סנהדרין ח'):

Verse 8

Verse 9

(עי' ספרי דברים ל"ד) וכתב משה, ויתנה. כְּשֶׁנִּגְמְרָה כֻּלָּהּ נְתָנָהּ לִבְנֵי שִׁבְטוֹ:

Verse 10

מקץ שבע שנים. בְּשָׁנָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁמִטָּה — בַּשְּׁמִינִית, וְלָמָּה קוֹרֵא אוֹתָהּ שנת השמטה?
שֶׁעֲדַיִן שְׁבִיעִית נוֹהֶגֶת בָּהּ, בַּקְּצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית הַיּוֹצֵא לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית:

Verse 11

תקרא את התורה הזאת. הַמֶּלֶךְ הָיָה קוֹרֵא מִתְּחִלַּת "אֵלֶּה הַדְּבָרִים", כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה
(דף מ"א) עַל בִּימָה שֶׁל עֵץ שֶׁהָיוּ עוֹשִׂין בָּעֲזָרָה:

Verse 12

האנשים. לִלְמֹד:
והנשים. לִשְׁמֹעַ:
והטף. לָמָּה בָּא? לָתֵת שָׂכָר לְמְבִיאֵיהֶם (חגיגה ג'):

Verse 13

Verse 14

ואצונו. וַאֲזַרְזֵנּוּ:

Verse 15

Verse 16

נכר הארץ. גּוֹיֵי הָאָרֶץ:

Verse 17

והסתרתי פני. כְּמוֹ שֶׁאֵינִי רוֹאֶה בְּצָרָתָם:

Verse 18

Verse 19

את השירה הזאת. "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם" עַד "וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ":

Verse 20

ונאצוני. וְהִכְעִיסוּנִי, וְכֵן כָּל נִאוּץ לְשׁוֹן כַּעַס:

Verse 21

וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שֶׁהִתְרִיתִי בוֹ בְּתוֹכָהּ עַל כָּל הַמּוֹצָאוֹת אוֹתוֹ:
כי לא תשכח מפי זרעו. הֲרֵי זוֹ הַבְטָחָה לְיִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין תּוֹרָה מִשְׁתַּכַּחַת מִזַּרְעָם לְגַמְרֵי:

Verse 22

Verse 23

ויצו את יהושע בן נון. מוּסָב לְמַעְלָה כְּכַלֵּי שְׁכִינָה, כְּמוֹ שֶׁמִּפֹּרָשׁ "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם":

Verse 24

Verse 25

Verse 26

לקח. כְּמוֹ זָכוֹר (שמות כ') שָׁמוֹר (דברים ה'), הָלוֹךְ (ירמיהו ב')
מצד ארון ברית ה'. נֶחְלְקוּ בוֹ חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּבָבָא בָּתְרָא (דף י"ד), יֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים
דַּף הָיָה בּוֹלֵט מִן הָאָרוֹן מִבַּחוּץ וְשָׁם הָיָה מֻנָּח, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִצַּד הַלּוּחוֹת הָיָה מֻנָּח
בְּתוֹךְ הָאָרוֹן:

Verse 27

Verse 28

הקהילו אלי. וְלֹא תָקְעוּ אוֹתוֹ הַיּוֹם בַּחֲצוֹצְרוֹת לְהַקְהִיל אֶת הַקָּהָל, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר
י') "וְעֵשׂה לְךָ", וְלֹא הִשְׁלִיט יְהוֹשֻׁעַ עֲלֵיהֶם, וְאַף בְּחַיָּיו נִגְנַז — בְּיוֹם מוֹתוֹ — לְקַיֵּם
מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (קהלת ח') "וְאֵין שִׁלְטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת" (תנחומא ויחי ובהעלותך)
ואעידה בם את השמים ואת הארץ. וְאִם תֹּאמַר הֲרֵי כְּבָר הֵעִיד לְמַעְלָה — "הַעִדֹתִי בָּכֶם
הַיּוֹם וְגוֹ'"? הָתָם לְיִשְׂרָאֵל אָמַר, אֲבָל לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ לֹא אָמַר, וְעַכְשָׁו בָּא לוֹמַר "הַאֲזִינוּ
הַשָּׁמַיִם וְגוֹ'"(דברים ל"ב):

Verse 29

אחרי מותי כי השחת תשחיתון. וַהֲרֵי כָּל יְמוֹת יְהוֹשֻׁעַ לֹא הִשְׁחִיתוּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעַבְדוּ
הָעָם אֶת ה' כֹּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ" (שופטים ב')? מִכָּאן שֶׁתַּלְמִידוֹ שֶׁל אָדָם חָבִיב עָלָיו כְּגוּפוֹ,
כָּל זְמַן שֶׁיְּהוֹשֻׁעַ חַי הָיָה נִרְאֶה לְמֹשֶׁה כְּאִלּוּ הוּא חַי:

Chapter 32

Verse 1

האזינו השמים. שֶׁאֲנִי מַתְרֶה בָּהֶם בְּיִשְׂרָאֵל וְתִהְיוּ עֵדִים בַּדָּבָר, שֶׁכָּךְ אָמַרְתִּי לָהֶם שֶׁאַתֶּם
תִּהְיוּ עֵדִים, וְכֵן ותשמע הארץ. וְלָמָּה הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ? אָמַר מֹשֶׁה: אֲנִי בָּשָׂר וָדָם,
לְמָחָר אֲנִי מֵת, אִם יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל לֹא קִבַּלְנוּ עָלֵינוּ הַבְּרִית, מִי בָּא וּמַכְחִישָׁם? לְפִיכָךְ
הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ — עֵדִים שֶׁהֵן קַיָּמִים לְעוֹלָם. וְעוֹד, שֶׁאִם יִזְכּוּ יָבֹאוּ הָעֵדִים
וְיִתְּנוּ שְׂכָרָם, הַגֶּפֶן תִּתֵּן פִּרְיָהּ וְהָאָרֶץ תִּתֵּן יְבוּלָהּ וְהַשָּׁמַיִם יִתְּנוּ טַלָּם, וְאִם יִתְחַיְּבוּ

תִּהְיֶה בָהֶם יַד הָעֵדִים תְּחִלָּה — "וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת
יְבוּלָהּ" (דברים י"ז), וְאַחַר כָּךְ "וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה" (שם י"א) עַל יְדֵי הָאֻמּוֹת:

Verse 2

יערף כמטר לקחי. זוֹ הִיא הָעֵדוּת שֶׁתָּעִידוּ — שֶׁאֲנִי אוֹמֵר בִּפְנֵיכֶם תּוֹרָה שֶׁנָּתַתִּי לְיִשְׂרָאֵל
שֶׁהִיא חַיִּים לָעוֹלָם כְּמָטָר זֶה שֶׁהוּא חַיִּים לָעוֹלָם (עי' ספרי); כַּאֲשֶׁר יַעַרְפוּ הַשָּׁמַיִם טַל
וּמָטָר:
":יערף. לְשׁוֹן יַטִּיף, וְכֵן (תהילים ס"ה) "יִרְעֲפוּן דָּשֶׁן", (דברים ל"ג) "יַעַרְפוּ טָל
תזל כטל. שֶׁהַכֹּל שְׁמֵחִים בּוֹ, לְפִי שֶׁהַמָּטָר יֵשׁ בּוֹ עֲצָבִים לַבְּרִיּוֹת, כְּגוֹן הוֹלְכֵי דְרָכִים
וּמִי שֶׁהָיָה בורו מָלֵא יַיִן (ספרי)
כשעירם. לְשׁוֹן רוּחַ סְעָרָה, כְּתַרְגּוּמוֹ "כְּרוּחֵי מִטְרָא", מָה הָרוּחוֹת הַלָּלוּ מַזִּיקִים אֶת
הָעֲשָׂבִים וּמְגַדְּלִין אוֹתָם, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה מְגַדְּלִין אֶת לוֹמְדֵיהֶן
וכרביבים. טִפֵּי מָטָר. נִרְאֶה לִי עַל שֵׁם שֶׁיּוֹרֶה כְּחֵץ נִקָּרָא רְבִיב, כְּמָה דְּאַתְּ אוֹמֵר "רֹבֶה
קֶשֶׁת" (בראשית כ"א)
דשא. ארברי"ץ, עֲטִיפַת הָאָרֶץ מְכֻסָּה בָּרֶק:
עשב. קֶלַח אֶחָד קָרוּי עֵשֶׂב, וְכָל מִין וָמִין לְעַצְמוֹ קָרוּי עֵשֶׂב:

Verse 3

כי שם ה' אקרא. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר, כְּמוֹ (ויקרא כ"ג) "כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ",
כְּשֶׁאֶקְרָא וְאַזְכִּיר שֵׁם ה', אַתֶּם הבו גדל לאלהינו וּבָרְכוּ שְׁמוֹ, מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁעוֹנִין בָּרוּךְ
שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ אַחַר בְּרָכָה שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ (עי' ספרי; מכילתא שמות י"ג; ברכות כ"א;
תענית ט"ז)

Verse 4

הצור תמים פעלו. אַע"פִּ שֶׁהוּא חָזָק, כְּשֶׁמֵּבִיא פֻּרְעָנוּת עַל עוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ, לֹא בְּשֶׁטַּף הוּא
מֵבִיא כִּי אִם בְּדִין, כִּי תמים פעלו
אל אמונה. לְשׁוֹן צַדִּיקִים צִדְקָתָם לָעוֹלָם הַבָּא, וְאַע"פִּ שֶׁמְּאַחֵר אֶת תַּגְמוּלָם, סוֹפוֹ לְאַמֵּן
אֶת דְּבָרָיו
ואין עול. אַף לָרְשָׁעִים מְשַׁלֵּם שְׂכַר צִדְקָתָם בָּעוֹלָם הַזֶּה (עי' ספרי)
צדיק וישר הוא. הַכֹּל מַצְדִּיקִים עֲלֵיהֶם אֶת דִּינוֹ, וְכָךְ רָאוּי וְיָשָׁר לָהֶם, צדיק מִפִּי
הַבְּרִיּוֹת וישר הוא וְרָאוּי לְהַצְדִּיקוֹ

Verse 5

שחת לו וגו'. כְּתַרְגּוּמוֹ, "חַבִּילוּ לְהוֹן לָא לֵהּ":
בניו מומם. בָּנָיו הָיוּ וְהִשְׁחִיתוּ שֶׁהִשְׁחִיתוּ הִיא מוּמָם
בניו מומם. מוּמָם שֶׁל בָּנָיו הָיָה וְלֹא מוּמוֹ
דור עקש. עָקֹם וּמְעֻקָּל, כְּמוֹ "וְאֵת כָּל הַיְשָׁרָה יְעַקֵּשׁוּ" (מיכה ג'). וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה "חֻלְדָּה
שֶׁשִּׁנֶּיהָ עֲקֻמּוֹת וַעֲקוּשׁוֹת":
ופתלתל. אנטורט"יליי"ש, כַּפְתִּיל הַזֶּה שֶׁגּוֹדְלִין אוֹתוֹ וּמַקִּיפִין אוֹתוֹ סְבִיבוֹת הַגְּדִיל;
פְּתַלְתֹּל מִן הַתֵּבוֹת הַכְּפוּלוֹת כְּמוֹ "יְרַקְרַק" "אֲדַמְדָּם" (ויקרא י"ג) "סְחַרְחַר" (תהילים
ל"ח), "סְגַלְגַּל" (תרגום יונתן מלכים א ז')

Verse 6

הלה' תגמלו זאת. לְשׁוֹן תֵּמָהּ, וְכִי לְפָנָיו אַתֶּם מַעֲצִיבִין שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְפָרַע מִכֶּם וְשֶׁהֵיטִיב
לָכֶם בְּכָל הַטּוֹבוֹת?
עם נבל. שֶׁשָּׁכְחוּ אֶת הֶעָשׂוּי לָהֶם
ולא חכם. לְהָבִין אֶת הַנּוֹלָדוֹת, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב וּלְהָרַע
הלוא הוא אביך קנך. שֶׁקְּנָאֲךָ, שֶׁקִּנְּנָךְ בְּקֶן הַסְּלָעִים וּבְאֶרֶץ חֲזָקָה, שֶׁתְּקֻנָּךְ בְּכָל מִינֵי
תַּקָּנָה
הוא עשך. אֱמֶת בָּאֻמּוֹת:
ויכוננך. אַחֲרֵי כֵּן בְּכָל מִינֵי בָּסִיס וְכֵן — מִכֶּם כֹּהֲנִים, מִכֶּם נְבִיאִים וּמִכֶּם מְלָכִים, כְּרַךְ
שֶׁהַכֹּל בּוֹ (ספרי; חולין נ"ו)

Verse 7

זכר ימות עולם. מֶה עָשָׂה בָּרִאשׁוֹנִים שֶׁהִכְעִיסוּ לְפָנָיו:
בינו שנות דר ודר. דּוֹר אֱנוֹשׁ שֶׁהֵצִיף עֲלֵיהֶם מֵי אוֹקְיָנוּס וְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁטְּפָם. דָּ"אַ —
לֹא נִתַּתֶּם לְבַבְכֶם עַל שֶׁעָבַר, בינו שנות דר ודר — לְהַכִּיר לְהַבָּא, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב לָכֶם
וּלְהַנְחִיל לָכֶם יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ וְהָעוֹלָם הַבָּא (עי' ספרי):
שאל אביך. אֵלּוּ הַנְּבִיאִים שֶׁנִּקְרָאִים אָבוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב') בְּאֵלְיָהוּ "אָבִי
אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל" (ספרי):
זקניך. אֵלּוּ הַחֲכָמִים:
ויאמרו לך. הָרִאשׁוֹנוֹת:

Verse 8

בהנחל עליון גוים. כְּשֶׁהִנְחִיל הַקָּבָ"ה לְמַכְעִיסָיו אֶת חֵלֶק נַחֲלָתָן הֵצִיפָן וּשְׁטָפָם:
בהפרידו בני אדם. כְּשֶׁהֵפִיץ דּוֹר הַפַּלָּגָה הָיָה בְּיָדוֹ לְהַעֲבִירָם מִן הָעוֹלָם, לֹא עָשָׂה כֵּן
אֶלָּא יצב גבלת עמים, קַיְּמָם וְלֹא אִבְּדָם:
למספר בני ישראל. בְּשֶׁבִּיל מִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁעֲתִידִין לָצֵאת מִבְּנֵי שֵׁם, וּלְמִסְפַּר שִׁבְעִים
נֶפֶשׁ שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיָּרְדוּ לְמִצְרַיִם הִצִּיב גבלת עמים — שִׁבְעִים לָשׁוֹן:

Verse 9

כי חלק ה' עמו. לָמָּה כָּל זֹאת? לְפִי שֶׁהָיָה חֶלְקוֹ כָּבוּשׁ בֵּינֵיהֶם וְעָתִיד לָצֵאת, וּמִי הוּא
עַמּוֹ? חֶלְקוֹ? עמו. וּמִי הוּא עַמּוֹ?
יעקב חבל נחלתו. וְהוּא הַשְּׁלִישִׁי בָּאָבוֹת, הַמְשֻׁלָּשׁ בְּשָׁלוֹשׁ זְכֻיּוֹת, זְכוּת אֲבִי אָבִיו וּזְכוּת
אָבִיו וּזְכוּתוֹ, הֲרֵי ג', כַּחֶבֶל הַזֶּה שֶׁהוּא עָשׂוּי בְּג' גְּדִילִים, וְהוּא וּבָנָיו הָיוּ לוֹ
לְנַחֲלָה, וְלֹא יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם, וְלֹא עֵשָׂו בְּנוֹ שֶׁל יִצְחָק (עי' ספרי):

Verse 10

ימצאהו בארץ מדבר. אוֹתָם מָצָא לוֹ נֶאֱמָנִים בְּאֶרֶץ הַמִּדְבָּר, שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם תּוֹרָתוֹ
וּמַלְכוּתוֹ וְעֵלּוֹ, מַה שֶּׁלֹּא עָשׂוּ יִשְׁמָעֵאל וְעֵשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג) "וְזָרַח מִשֵּׁעִיר לָמוֹ
הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן":
ובתהו ילל ישמן. אֶרֶץ צִיָּה וּשְׁמָמָה, מָקוֹם יְלָלַת תַּנִּינִים וּבְנוֹת יַעֲנָה, אַף שָׁם נִמְשְׁכוּ
אַחַר הָאֱמוּנָה, וְלֹא אָמְרוּ לְמשֶׁה הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּרוֹת מָקוֹם צִיָּה וְשַׁמָּמוֹן? כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר
(ירמיהו ב'), "לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר":
יסבבנהו. שָׁם סִבְּבָם וְהִקִּיפָם בַּעֲנָנִים וְסִבְּבָם בִּדְגָלִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת וְסִבְּבָן בְּתַחְתִּית הָהָר
שֶׁכָּפָהוּ עֲלֵיהֶם כְּגִיגִית (עי' ספרי):
יבוננהו. שָׁם בְּתוֹרָה וּבִינָה:
יצרנהו. מִנָּשׁ שָׁרָף וְעַקָּרָב וּמִן הָאֵמוֹת:
כאישון עינו. הוּא הַשָּׁחֹר שֶׁבָּעַיִן שֶׁהַמָּאוֹר יוֹצֵא הֵימֶנּוּ. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם יְמָצָאֵהוּ —
"יַסְפִּיקֵהוּ כָּל צָרְכּוֹ בַּמִּדְבָּר", כְּמוֹ (במדבר י"א) "מָצָא לָהֶם", (יהושע י"ז) "לֹא יִמָּצֵא
לָנוּ הָהָר":
יסבבנהו. "אַשְׁרֵינוּ חָחוֹר לִשְׁכִּנְתֵּיהּ", אֹהֶל מוֹעֵד בָּאֶמְצַע וְאַרְבָּעָה דְגָלִים לְאַרְבַּע
רוּחוֹת:

Verse 11

כנשר יעיר קנו. נֶהֱגָם בְּרַחֲמִים וּבְחֶמְלָה, כַּנֶּשֶׁר הַזֶּה רַחֲמָנִי עַל בָּנָיו, וְאֵינוֹ נִכְנָס
לְקַנּוֹ פִּתְאֹם עַד שֶׁהוּא מְקַשְׁקֵשׁ וּמְטָרֵף עַל בָּנָיו בְּכְנָפָיו בֵּין אִילָן לְאִילָן, בֵּין שׁוֹכָה
לַחֲבָרְתָּהּ, כְּדֵי שֶׁיְּעוֹרְרוּ בָּנָיו וְיהֵא בָהֶם כֹּחַ לְקַבְּלוֹ (ספרי):
יעיר קנו. יְעוֹרֵר בָּנָיו:
על גוזליו ירחף. אֵינוֹ מַכְבִּיד עַצְמוֹ עֲלֵיהֶם אֶלָּא מְחוֹפֵף — נוֹגֵעַ וְאֵינוֹ נוֹגֵעַ (תלמוד
ירושלמי חגיגה ב') — אַף הַקָּבָ"ה, "שַׁדַּי לֹא מְצָאנֻהוּ שַׂגִּיא כֹּחַ" (איוב ל"ז) כְּשֶׁבָּא לִתֵּן
תּוֹרָה לֹא נִגְלָה עֲלֵיהֶם מֵרוֹב אַחַת אֶלָּא מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "ה' מִסִּינַי בָּא וְזָרַח
מִשֵּׁעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן" (דברים ל"ג), "אֱלוֹהַּ מִתֵּימָן יָבוֹא" (חבקוק ג') — זוֹ
רוּחַ רְבִיעִית (ספרי):
יפרש כנפיו יקחהו. כְּשֶׁבָּא לִטֹּל מֵהֶם לְמָקוֹם אֵינוֹ נוֹטְלָן בְּרַגְלָיו כְּשֶׁאָר עוֹפוֹת, לְפִי
שֶׁשְּׁאָר עוֹפוֹת יְרֵאִים מִן הַנֶּשֶׁר שֶׁהוּא מַגְבִּיהַּ לָעוּף וּפוֹרֵחַ עֲלֵיהֶם, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן בְּרַגְלָיו,
מִפְּנֵי הַנֶּשֶׁר, אֲבָל הַנֶּשֶׁר אֵינוֹ יָרֵא אֶלָּא מִן הַחֵץ, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן עַל כְּנָפָיו, אוֹמֵר מוּטָב
שֶׁיִּכָּנֵס הַחֵץ בִּי וְלֹא יִכָּנֵס בָּבָנַי, אַף הַקָּבָ"ה (שמות י"ט) "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים"
— כְּשֶׁנָּסְעוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וְהִשִּׂיגוּם עַל הַיָּם הָיוּ זוֹרְקִים בָּהֶם חִצִּים וְאַבְנֵי בָּלִיסְטְרָאוֹת,
מִיָּד "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְגוֹ' וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְגוֹ'" (שמות י"ד):

Verse 12

ה' בדד ינחנו. נִהֲגָם בַּמִּדְבָּר בָּדָד וּבָטַח׃
ואין עמו אל נכר. לֹא הָיָה כֹּחַ בְּאֶחָד מִכָּל אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם לְהַרְאוֹת כֹּחוֹ וּלְהַלָּחֵם עִמָּהֶם.
וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ עַל הֶעָתִיד וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס, וַאֲנִי אוֹמֵר דִּבְרֵי תוֹכָחָה הֵם לְהַעִיד
הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וּתְהֵא הַשִּׁירָה לָהֶם לְעֵד שֶׁסּוֹפָן לִבְגֹּד וְלֹא יִזְכְּרוּ לֹא הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁעָשָׂה לָהֶם
וְלֹא הַנּוֹלָדוֹת שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲשׂוֹת לָהֶם, לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְיַשֵּׁב הַדָּבָר לְכָאן וּלְכָאן. וְכָל
הָעִנְיָן מוֹסָב עַל זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר, כֵּן עָשָׂה לָהֶם וְכֵן עָתִיד לַעֲשׂוֹת,
כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לְזִכָּר׃

Verse 13

ירכבהו על במתי ארץ. כָּל הַמִּקְרָא כְּתַרְגּוּמוֹ׃
ירכבהו וגו'. עַל שֵׁם שֶׁאָרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהַּ מִכָּל הָאֲרָצוֹת׃
ויאכל תנובת שדי. אֵלּוּ פֵּרוֹת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁקְּלִים לָנוּב וּלְהִתְבַּשֵּׁל מִכָּל פֵּרוֹת הָאֲרָצוֹת׃
וינקהו דבש מסלע. מַעֲשֶׂה בְּאֶחָד שֶׁאָמַר לִבְנוֹ בְּסִיכְנִי הָבֵא לִי קְצִיעוֹת מִן הֶחָבִית, הָלַךְ
וּמָצָא הַדְּבַשׁ צָף עַל פִּיהָ, אָמַר לוֹ זוֹ שֶׁל דְּבַשׁ הִיא אָמַר לוֹ הַשְׁקֵם יָדְךָ לְתוֹכָהּ וְאַתָּה מַעֲלֶה
קְצִיעוֹת מִתּוֹכָהּ (ספרי)׃
במתי ארץ. לְשׁוֹן גְּבָהּ׃
שדי. לְשׁוֹן שָׂדֶה׃
מחלמיש צור. תָּקְפּוֹ וְחָזְקוֹ שֶׁל סֶלַע, כְּשֶׁאֵינוֹ דָּבוּק לַתֵּיבָה שֶׁלְּאֵחָרָיו נָקוּד חֲלָמִישׁ
וּכְשֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד חֲלָמִישׁ׃
ושמן מחלמיש צור. אֵלּוּ זֵיתִים שֶׁל גּוּשׁ חָלָב (ספרי)׃

Verse 14

חמאת בקר וחלב צאן. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ד') "עֲשָׂרָה בָקָר בְּרִאִים
וְעֶשְׂרִים בָּקָר רְעִי וּמֵאָה צֹאן":
עם חלב כרים. זֶה הָיָה בִּימֵי עֻזִּיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ו') "וְאֹכְלִים כָּרִים מִצֹּאן":
חלב כליות חטה. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ה') "וַיְהִי לֶחֶם שְׁלֹמֹה וְגוֹ'":
ודם ענב תשתה חמר. בִּימֵי עֻזִּיָּה שֶׁהָיוּ "מְזַרְקֵי יַיִן" (עמוס ו')׃
חמאת בקר. הוּא שֶׁמָּן הַנִּקְלָט מֵעַל גַּבֵּי הֶחָלָב׃
וחלב צאן. חָלָב שֶׁל צֹאן, וּכְשֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד חֲלֵב, כְּמוֹ "בַּחֲלֵב אִמּוֹ" (שמות כ"ג)
כרים׃
ואילים. כְּמַשְׁמָעוֹ׃
בני בשן. שְׁמֵנִים הָיוּ׃
כליות חטה. חִטִּים שְׁמֵנִים כְּחֵלֶב כְּלָיוֹת וְגַפְּיוֹן כְּכוּלְיָא׃
ודם ענב. תִּהְיֶה שׂוֹתֶה יַיִן טוֹב וְטוֹעֵם יַיִן חָשׁוּב׃
חמר. יַיִן בְּלְשׁוֹן אֲרַמִּי "חֲמַר", אֵין זֶה שֵׁם דָּבָר אֶלָּא לְשׁוֹן מְשֻׁבָּח בְּטַעַם, וו"נוש
בְּלַעַז. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ שְׁנֵי מִקְרָאוֹת הַלָּלוּ אַחַר תַּרְגּוּם שֶׁל אֶנְקְלוֹס "אַשְׁרִינוּן עַל תָּקְפֵּי
אַרְעָא וְגוֹ'"׃

Verse 15

עבית. לְשׁוֹן עֹבִי׃
כשית. כְּמוֹ כָּסִיתָ, לְשׁוֹן "כִּי כִסָּה פָנָיו בְּחֶלְבּוֹ" (איוב ט"ו), כְּאָדָם שֶׁשָּׂמוּ מִבְּפָנִים
וּכְסָלָיו נִכְפָּלִים מִבַּחוּץ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם) "וַיַּעַשׂ פִּימָה עֲלֵי כָסֶל"׃
כשית. יֵשׁ לָשׁוֹן קַל בִּלְשׁוֹן כִּסּוּי, כְּמוֹ "וְכֹסֶה קָלוֹן עָרוּם" (משלי י"ב), וְאִם כָּתַב
כְּשִׁיתָ, דָּגוּשׁ, הָיָה נִשְׁמָע כִּסִּיתָ אֶת אֲחֵרִים, כְּמוֹ "כִּי כִסָּה פָנָיו" (איוב ט"ו)׃
וינבל צור ישעתו. גִּנָּהוּ וּבִזָּהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ח') "אֲחוֹרֵיהֶם אֶל הֵיכַל ה'
וְגוֹ'", אֵין לְךָ נִבּוּל גָּדוֹל מִזֶּה (ספרי)׃

Verse 16

יקנאהו. הִבְעִירוּ חֲמָתוֹ וְקִנְאָתוֹ׃
בתועבת. בְּמַעֲשִׂים תְּעוּבִים, כְּגוֹן מִשְׁכַּב זְכוּר וּכְשָׁפִים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם תּוֹעֵבָה׃

Verse 17

לא אלה. כְּתַרְגּוּמוֹ "דְּלֵית בְּהוֹן צְרוֹךְ", אֶלָּא הָיָה בָהֶם צְרוֹךְ לֹא הָיְתָה קְנָאָה כְּפוּלָה כְּמוֹ
עַכְשָׁו (ספרי):
חדשים מקרב באו. אֲפִלּוּ הָאֱמוּת לֹא הָיוּ רְגִילִים בָּהֶם — גּוֹי שֶׁהָיָה רוֹאֶה אוֹתָם, הָיָה
אוֹמֵר זֶה צֶלֶם יְהוּדִי:
לא שערום אבתיכם. לֹא יָרְאוּ מֵהֶם — לֹא עָמְדָה שַׁעֲרָתָם מִפְּנֵיהֶם, דֶּרֶךְ שַׁעֲרוֹת הָאָדָם לַעֲמֹד
מֻחֲמַת יִרְאָה, כָּךְ נִדְרַשׁ בְּסִפְרֵי. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד שערום לְשׁוֹן (ישעיה יג, כא) "וּשְׂעִירִים
יְרַקְּדוּ שָׁם", שְׂעִירִים הֵם שֵׁדִים, לֹא עָשׂוּ אֲבוֹתֵיכֶם שְׂעִירִים הַלָּלוּ:

Verse 18

תשי. תִּשְׁכַּח. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּשֶׁבָּא לְהֵיטִיב לָכֶם אַתֶּם מַכְעִיסִין לְפָנָיו וּמַתְּישִׁים כֹּחוֹ
מִלְּהֵיטִיב לָכֶם (ספרי):
אל מחללך. מוֹצִיאֵךְ מֵרֶחֶם, לְשׁוֹן (תהלים כט) "יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת", (תהלים מ"ח) "חִיל
כַּיּוֹלֵדָה":

Verse 19

Verse 20

מה אחריתם. מַה תַּעֲלֶה בָהֶם בְּסוֹפָם:
כי דור תהפכת המה. מְהַפְּכִין רְצוֹנִי לְכַעַס:
לא אמן בם. אֵין גְּדוּלַּי נִכָּרִים בָּהֶם, כִּי הוֹרִיתִים דֶּרֶךְ טוֹבָה וְסָרוּ מִמֶּנָּה:
אמן. לְשׁוֹן "וַיְהִי אֹמֵן" (אסתר ב'), נורריטור"ה בְּלַעַז; דָּ"אֵ — אמן לְשׁוֹן אֱמוּנָה,
כְּתַרְגּוּמוֹ, אָמְרוּ בְּסִינַי נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע וּלְשָׁעָה קַלָּה בִּטְּלוּ הַבְטָחָתָם וְעָשׂוּ הָעֵגֶל (ספרי):

Verse 21

קנאוני. הִבְעִירוּ חֲמָתִי:
בלא אל. בְּדָבָר שֶׁאֵינוֹ אֱלוֹהַּ:
בלא עם. בְּאֻמָּה שֶׁאֵין לָהּ שֵׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ"ג) הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה,
בְּעֻשָּׁו הוּא אוֹמֵר (עובדיה א') בָּזוּי אַתָּה מְאֹד:
בגוי נבל אכעיסם. אֶלָּא הַמִּינִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהילים י"ד) אָמַר נָבָל בְּלִבּוֹ אֵין
אֱלֹהִים (ספרי; יבמות ס"ג):

Verse 22

קדחה. בָּעֲרָה:
ותיקד. בָּכֶם עַד הַיְסוֹד:
ותאכל ארץ ויבלה. אַרְצְכֶם וִיבוּלָהּ (ספרי)
ותלהט. יְרוּשָׁלַיִם הַמְיֻסָּדֶת עַל הֶהָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קכ"ה) יְרוּשָׁלַיִם הָרִים סָבִיב לָהּ:

Verse 23

אספה עלימו רעות. אַחְבִּיר רָעָה עַל רָעָה, לְשׁוֹן "סְפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה" (ישעיהו כ"ט),
"סְפוֹת הָרָוָה" (דברים כ"ט), "עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם" (ירמיהו ז'). דָּ"אַ — אספה
אֲכַלְּה, כְּמוֹ "פֶּן תִּסָּפֶה" (בראשית י"ט)
חצי אכלה בם. כָּל חִצַּי אַשְׁלִים בָּהֶם, וּקְלָלָה זוֹ לְפִי הַפֻּרְעָנוּת לִבְרָכָה הִיא — חִצַּי כָּלִים
וְהֵם אֵינָם כָּלִים (ספרי; סוטה ט'):

Verse 24

מזי רעב. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "נְפִיחֵי כָפָן", וְאֵין לִי עֵד מוֹכִיחַ עָלָיו, וּמִשְּׁמוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה
הַדַּרְשָׁן מְטוּלוּשָׁא שָׁמַעְתִּי שְׂעִירֵי רָעָב — אָדָם כָּחוּשׁ מְגַדֵּל שֵׂעָר עַל בְּשָׂרוֹ
מזי. לְשׁוֹן אֲרַמִּי שֵׂעָר — מִזָּיָא, "דַּהֲוָה מְהַפֵּךְ בְּמִזָּיָא" (מגילה י"ח)
ולחמי רשף. הַשֵּׁדִים נִלְחָמוּ בָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר "וּבְנֵי רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוּף" (איוב ה'), וְהֵם
שֵׁדִים:
וקטב מריריי. וּכְרִיתוּת שֵׁד שֶׁמּוֹ מְרִירִי, קטב כְּרִיתָה, כְּמוֹ "אֱהִי קָטְבֵךְ שְׁאוֹל" (הושע
י"ג):

ושן בהמת. מַעֲשֶׂה הָיָה וְהָיוּ הָרְחֵלִים נוֹשְׁכִין וּמְמִיתִין (ספרי):
חמת זחלי עפר. אֶרֶס נָחָשִׁים הַמְהַלְכִים עַל גְּחוֹנָם עַל הֶעָפָר כַּמַּיִם הַזּוֹחֲלִים עַל הָאָרֶץ;
זְחִילָה לְשׁוֹן מְרוּצַת הַמַּיִם עַל הֶעָפָר וְכֵן כָּל מְרוּצַת דָּבָר הַמְשַׁפְשֵׁף עַל הֶעָפָר וְהוֹלֵךְ:

Verse 25

מחוץ תשכל חרב. מִחוּץ לָעִיר תְּשַׁכְּלֵם חֶרֶב גְּיָסוֹת.
ומחדרים אימה. כְּשֶׁבּוֹרֵחַ וְנִמְלָט חַדְרֵי לִבּוֹ נְקוּפִים עָלָיו מֵחֲמַת אֵימָה, וְהוּא מֵת וְהוֹלֵךְ
בָּהּ (ספרי); דָּ"אֲ, ומחדרים אימה — בַּבַּיִת תִּהְיֶה אֵימַת דֶּבֶר, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט')
"כִּי עָלָה מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ", וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס; דָּ"אֲ, מחוץ תשכל חרב — עַל מַה שֶׁעָשׂוּ
בַּחוּצוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וּמִסְפַּר חוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם שַׂמְתֶּם מִזְבְּחוֹת לַבֹּשֶׁת" (שם י"א); ומחדרים
אימה, עַל מַה שֶׁעָשׂוּ בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר זְקֵנֵי בֵית יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂים בַּחֹשֶׁךְ אִישׁ
בְּחַדְרֵי מַשְׂכִּיתוֹ" (יחזקאל ח'):

Verse 26

אמרתי אפאיהם. אָמַרְתִּי בְלִבִּי אַפְאֵה אוֹתָם, וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ אפאיהם אַשְׁיתֵם פֵּאָה, לְהַשְׁלִיכָם
מֵעָלַי הָפְקֵר, וְדֶגְמָתוֹ מָצִינוּ בְּעֶזְרָא (נחמיה ט') "וַתִּתֵּן לָהֶם מַמְלָכוֹת וַעֲמָמִים וַתַּחְלְקֵם
לְפֵאָה" — לְהֶפְקֵר, וְכֵן חִבְּרוֹ מְנַחֵם. וְיֵשׁ פּוֹתְרִים אוֹתוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ "אֲחוּל רוּגְזִי
עֲלֵיהוֹן", וְלֹא יִתָּכֵן, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב אַפְאֵיהֶם, אַתָּה לְשׁוֹן יְסוֹד, כְּמוֹ
"אַאֲזֶרְךָ" (ישעיהו מ"ה), "אַאֲמִצְכֶם בְּמוֹ פִי" (איוב ט"ו), וְהָאָלֶ"ף הַתְּיכוֹנָה אֵינָהּ
רְאוּיָה בּוֹ כְּלָל. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם אַתָּר לְשׁוֹן הַבָּרַיְתָא הַשָּׁנוּיָה בְּסִפְרֵי הַחוֹלֶקֶת תֵּבָה זוֹ
לְשָׁלוֹשׁ תֵּבוֹת, אָמַרְתִּי אַף אֵי הֵם — אָמַרְתִּי בְאַפַּי אֶתֵּנֵם כְּאִלּוּ אֵינָם שֶׁיֹּאמְרוּ רוֹאֵיהֶם
עֲלֵיהֶם אַיֵּה הֵם:

Verse 27

לולי כעס אויב אגור. אִם לֹא שֶׁכַּעַס הָאוֹיֵב כָּנוּס עֲלֵיהֶם לְהַשְׁחִית, וְאִם יוּכַל לָהֶם
וְיַשְׁחִיתֵם יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בּוֹ וּבֶאלֹהָיו וְלֹא יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בִּי, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר פֶּן יִנְכְּרוּ
צָרֵימוֹ — וְנַכְּרוּ הַדָּבָר לְתִלּוּת גְּבוּרָתָם בְּנָכְרִי שֶׁאֵין הַגְּדֻלָּה שֶׁלּוֹ — פֶּן יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה
וגו' :

Verse 28

כי אותו גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה. שֶׁאֲלוּ הָיוּ חֲכָמִים יִשְׂכִּילוּ זֹאת אֵיכָה
ירדף וגו' :

Verse 29

יבינו לאחריתם. יִתְּנוּ לֵב לְהִתְבּוֹנֵן לְסוֹף פֻּרְעָנוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

Verse 30

איכה ירדף אחד. מֻמָּנוּ אלף מִיִּשְׂרָאֵל:
אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם. מְכָרָם וּמְסָרָם בְּיָדֵנוּ, דליב"ר בְּלַעַז:

Verse 31

כי לא כצורנו צורם. כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לָאוֹיְבִים לְהָבִין שֶׁהַשֵּׁם הִסְגִּירָם וְלֹא לָהֶם
וְלֵאלֹהֵיהֶם הַנִּצָּחוֹן, שֶׁהֲרֵי עַד הֵנָּה לֹא יָכְלוּ כְּלוּם אֱלֹהֵיהֶם כְּנֶגֶד צוּרֵנוּ, כִּי לֹא כְסַלְעֵנוּ
סַלְעָם; כָּל צוּר שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן סֶלַע:
ואיבינו פלילים. וְעַכְשָׁו אוֹיְבֵינוּ שׁוֹפְטִים אוֹתָנוּ, הֲרֵי שֶׁצּוּרֵנוּ מְכָרָנוּ לָהֶם:

Verse 32

כי מגפן סדם גפנם. מוּטָב לְמַעְלָה — אָמַרְתִּי בְּלִבִּי אַפְאֵיהֶם וְאַשְׁבִּית זִכְרָם לְפִי שֶׁמַּעֲשֵׂיהֶם
מַעֲשֵׂי סְדוֹם וַעֲמוֹרָה:
שדמת. שְׂדֵה תְבוּאָה, כְּמוֹ "וּשְׂדֵמוֹת לֹא עָשָׂה אֹכֶל" (חבקוק ג'), "בְּשַׂדְמוֹת קִדְרוֹן",
(מלכים ב כ"ג):
ענבי רוש. עֵשֶׂב מַר:

אשכלת מררת למו. מַשְׁקֶה מַר רָאוּי לָהֶם, לְפִי מַעֲשֵׂיהֶם פֵּרָעֹנוּתָם, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס
:""וְתוּשְׁלָמַת עוֹבָדֵיהוֹן כְּמָרוּתְהוֹן

Verse 33

חמת תנינם יינם. כְּתַרְגּוּמוֹ "הָא כְמָרַת תַּנִּינַיָּא כֹּס פּוּרְעָנוּתְהוֹן", הִנֵּה כְמְרִירַת נְחָשִׁים
כּוֹס מַשְׁתֵּה פֵּרָעֹנוּתָם:
וראש פתנים. כּוֹסָם שֶׁהוּא אכזר לַנָּשׁוּךְ, אוֹיֵב אַכְזָרִי בָּא וְיִפָּרַע מֵהֶם:

Verse 34

הלא הוא כמס עמדי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כִּסְבוּרִים הֵם שֶׁשָּׂכַחְתִּי מַעֲשֵׂיהֶם, כֵּלָם גְּנוּזִים וּשְׁמוּרִים
לְפָנָי:
: הלא הוא. פְּרִי גַּפְנָם וּתְבוּאַת שָׂדְמוֹתָם — כמס עמדי

Verse 35

לי נקם ושלם. עִמִּי נָכוֹן וּמְזֻמָּן פֵּרָעֹנוּת נָקָם, וְישַׁלֵּם לָהֶם כְּמַעֲשֵׂיהֶם, הַנָּקָם יְשַׁלֵּם לָהֶם
גְּמוּלָם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים ושלם שֵׁם דָּבָר, כְּמוֹ וְשִׁלּוּם וְהוּא מִגְזֶרֶת "וְהַדֵּבֶר אֵין בָּהֶם"
(ירמיהו ה') — כְּמוֹ וְהַדְּבוּר. וְאֵימָתַי אֲשַׁלֵּם לָהֶם
?
לעת תמוט רגלם. כְּשֶׁתִּתֵּם זְכוּת אֲבוֹתָם שֶׁהֵן סְמוּכִים עָלָיו:
כי קרוב יום אידם. מְשֻׁאֶרֶת לְהָבִיא עֲלֵיהֶם יוֹם אֵידָם קָרוֹב וּמְזֻמָּן לְפָנַי לְהָבִיא עַל
יְדֵי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה:
וחש עתדת למו. וּמַהֵר יָבוֹאוּ הָעֲתִידוֹת לָהֶם:
וחש. כְּמוֹ "יְמַהֵר יָחִישָׁה" (ישעיהו ה'); עַד כָּאן הֵעִיד עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה דִּבְרֵי תּוֹכָחָה לִהְיוֹת
הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד, כְּשֶׁתָּבֹא עֲלֵיהֶם הַפֻּרְעָנוּת יֵדְעוּ שֶׁאֲנִי הוֹדַעְתִּים מֵרֹאשׁ, מִכָּאן וָאֵילָךְ
הֵעִיד עֲלֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת שֶׁיָּבוֹאוּ עֲלֵיהֶם כְּכָלוֹת הַפֻּרְעָנוּת, כְּכֹל אֲשֶׁר אָמַר לְמַעְלָה,
:"'"וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ וְגוֹ' הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וְגוֹ' וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְגוֹ

Verse 36

כי ידין ה' עמו. כְּשֶׁיִּשְׁפֹּט אוֹתוֹ בְּיִסּוּרִין הַלָּלוּ הָאֲמוּרוֹת עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ "כִּי בָם יָדִין
עַמִּים" (איוב ל"ו) — יְיַסֵּר עַמִּים. כִּי זֶה אֵינוֹ מְשֻׁמָּשׁ בִּלְשׁוֹן דִּהָא, לָתֵת טַעַם לַדְּבָרִים
שֶׁל מַעְלָה, אֶלָּא לְשׁוֹן תְּחִלַּת דִּבּוּר, כְּמוֹ (ויקרא כ"ה) "כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ", כְּשֶׁיָּבֹאוּ
עֲלֵיהֶם מִשְׁפָּטִים הַלָּלוּ וְיִתְנַחֵם הַקָּבָ"ה עַל עֲבָדָיו לָשׁוּב וּלְרַחֵם עֲלֵיהֶם:
יתנחם. לְשׁוֹן הִפּוּךְ הַמַּחֲשָׁבָה לְהֵיטִיב אוֹ לְהָרַע:
כי יראה כי אזלת יד. כְּשֶׁיִּרְאֶה כִּי יַד הָאוֹיֵב הוֹלֶכֶת וְחוֹזֶקֶת מְאֹד עֲלֵיהֶם, ואפס בָּהֶם
: עצור ועזוב
עצור. נוֹשֵׂעַ עַל יְדֵי עוֹצֵר וּמוֹשֵׁל שֶׁיַּעֲצֹר בָּהֶם:
עזוב. עַל יְדֵי עוֹזֵב; עוֹצֵר הוּא הַמּוֹשֵׁל הָעוֹצֵר בָּעָם שֶׁלֹּא יֵלְכוּ מְפֻזָּרִים בְּצֵאתָם לַצָּבָא עַל
הָאוֹיֵב, בְּלַעַז מיינטינ"דור; עצור, הוּא הַנּוֹשָׁע בְּמַעֲצוֹר הַמּוֹשֵׁל; עזוב, מְחֻזָּק, כְּמוֹ
(נחום ג') "וַיַּעְזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה"; "אֵיךְ לֹא עֻזְּבָה עִיר תְּהִלָּה" (ירמיהו מ"ט),
:אינפורצדו"ר

Verse 37

:ואמר. הַקָּבָ"ה עֲלֵיהֶם אי אלהימו שֶׁעָבְדוּ
צור חסיו בו. הַסֶּלַע שֶׁהָיוּ מִתְכַּסִּין בּוֹ מִפְּנֵי הַחַמָּה וְהַצִּנָּה, כְּלוֹמַר שֶׁהָיוּ בְּטוּחִין בּוֹ
לְהָגֵן עֲלֵיהֶם מִן הָרָעָה:

Verse 38

אשר חלב זבחימו. הָיוּ אוֹתָן אֱלֹהוֹת אוֹכְלִים, שֶׁהָיוּ מַקְרִיבִים לִפְנֵיהֶם, וְשׁוֹתִין יַיִן
: נסיכם
:יהי עליכם סתרה. אוֹתוֹ הַצּוּר יִהְיֶה לָכֶם מַחֲסֶה וּמִסְתּוֹר

Verse 39

ראו עתה. הָבִינוּ מִן הַפֻּרְעָנוּת שֶׁהֵבִיא עֲלֵיכֶם וְאֵין לָכֶם מוֹשִׁיעַ, וּמִן הַתְּשׁוּעָה שֶׁאוֹשִׁיעֲכֶם
:וְאֵין מוֹשֶׁה בְּיָדִי

אני אני הוא. אֲנִי לְהַשְׁפִּיל וַאֲנִי לְהָרִים:
ואין אלהים עמדי. עוֹמֵד כְּנֶגְדִּי לְמָחוֹת:
עמדי. דֶּגְמָתִי וְכָמוֹנִי:
ואין מידי מציל. הַפּוֹשְׁעִים בִּי:

Verse 40

כי אשא אל שמים ידי. כִּי בַּחֲרוֹן אַפִּי אֶשָּׂא יָדִי אֶל עַצְמִי בִּשְׁבוּעָה:
ואמרתי חי אנכי. לְשׁוֹן שְׁבוּעָה הוּא, אֲנִי נִשְׁבָּע חִי אנכי :

Verse 41

אם שנותי ברק חרבי. אִם אֲשַׁנֵּן אֶת לַהַב חַרְבִּי לְמַעַן הֱיוֹת לָהּ בָּרָק, שפלנ"דור
ותאחז במשפט ידי. לְהַנִּיחַ מִדַּת רַחֲמִים מֵאוֹיְבַי שֶׁהֵרַעוּ לָכֶם "אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה
עָזְרוּ לְרָעָה" (זכריה א טו), וְתֹאחֵז יָדִי אֶת מִדַּת הַמִּשְׁפָּט לְהַחֲזִיק בָּהּ וְלִנְקֹם נָקָם
אשיב נקם וגו'. לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ בָּאגָּדָה מִתּוֹךְ לְשׁוֹן הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר ותאחז במשפט ידי —
לֹא כְּמִדַּת בָּשָׂר וָדָם מִדַּת הַקָּבָּ"ה, מִדַּת בָּשָׂר וָדָם זוֹרֵק חֵץ וְאֵינוֹ יָכוֹל לַהֲשִׁיבוֹ, וְהַקָּבָּ"ה
זוֹרֵק חִצָּיו וְיֵשׁ בְּיָדוֹ לַהֲשִׁיבָם כְּאִלּוּ אוֹחֲזָן בְּיָדוֹ, שֶׁהֲרֵי בָּרָק הוּא חִצּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן ברק
חרבי ותאחז במשפט ידי, וְהַמִּשְׁפָּט הַזֶּה לְשׁוֹן פֻּרְעָנוּת הוּא, בְּלַעַז יושטיצ"א:

Verse 42

אשכיר חצי מדם. הָאוֹיֵב:
וחרבי תאכל בָּשָׂר:
מדם חלל ושביה. זֹאת תִּהְיֶה לָהֶם מֵעָוֹן דַּם חַלְלֵי יִשְׂרָאֵל וְשִׁבְיָה שֶׁשָּׁבוּ מֵהֶם
מראש פרעות אויב. מִפֶּשַׁע תְּחִלַּת פִּרְצוֹת הָאוֹיֵב, כִּי כְּשֶׁהַקָּבָּ"ה נִפְרָע מִן הָאֻמּוֹת פּוֹקֵד
עֲלֵיהֶם עֲוֹנָם וַעֲוֹנוֹת אֲבוֹתֵיהֶם מֵרֹאשִׁית פִּרְצָה שֶׁפָּרְצוּ בְּיִשְׂרָאֵל:

Verse 43

הרנינו גוים עמו. לְאוֹתוֹ הַזְּמַן יְשַׁבְּחוּ הָאֻמּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, רְאוּ מַה שִּׁבְחָהּ שֶׁל אֻמָּה זוֹ,
שֶׁבָּקְקוּ בְּהַקָּבָּ"ה בְּכָל הַתְּלָאוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְלֹא עָזָבוּהוּ, יוֹדְעִים הָיוּ בְּטוּבוֹ וּבְשִׁבְחוֹ
כי דם עבדיו יקום. שְׁפִיכוּת דְּמֵיהֶם, כְּמַשְׁמָעוֹ:
ונקם ישיב לצריו. עַל הַגֶּזֶל וְעַל הֶחָמָס, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ד') "מִצְרַיִם לִשְׁמָמָה
תִּהְיֶה וֶאֱדוֹם לְמִדְבַּר שְׁמָמָה תִּהְיֶה מֵחֲמַס בְּנֵי יְהוּדָה", וְאוֹמֵר (עובדיה י') "מֵחֲמַס אָחִיךָ
יַעֲקֹב וְגו'" (עי' ספרי):
וכפר אדמתו עמו. וְיַפֵּיס אַדְמָתוֹ וְעַמּוֹ עַל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְשֶׁעָשָׂה לָהֶם הָאוֹיֵב
וכפר. לְשׁוֹן רְצוּי וּפְיוּס, כְּמוֹ (בראשית לב, כא) "אֲכַפְּרָה פָנָיו" — אַנְחִינֵיהּ
לְרוּגְזֵיהּ:
וכפר אדמתו ומה היא אַדְמָתוֹ? עמו. כְּשֶׁעַמּוֹ מִתְנַחֲמִים אַרְצוֹ מִתְנַחֶמֶת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר
"רָצִיתָ ה' אַרְצֶךָ", בַּמֶּה רָצִיתָ אַרְצֶךָ? "שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב" (תהילים פ"ה).
בְּפָנִים אֲחֵרִים הִיא נִדְרֶשֶׁת בְּסִפְרֵי וְנָחְלְקוּ בָהּ רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי נְחֶמְיָה, רַבִּי יְהוּדָה
דּוֹרֵשׁ כֶּלֶה כְּנֶגֶד יִשְׂרָאֵל, וְרַבִּי נְחֶמְיָה דּוֹרֵשׁ אֶת כֻּלָּה כְּנֶגֶד הָאֻמּוֹת, רַבִּי יְהוּדָה דּוֹרֵשׁ
כְּלַפֵּי יִשְׂרָאֵל — (כו) אמרתי אפאיהם כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, עַד (כז) ולא ה' פעל כל זאת.
(כח) כי גוי אבד עצות המה. אָבְדוּ תּוֹרָתִי שֶׁהִיא לָהֶם עֵצָה נְכוֹנָה, ואין בהם תבונה
לְהִתְבּוֹנֵן (ל) איכה ירדף אחד מִן הָאֻמּוֹת אלף מֵהֶם, אם לא כי צורם מכרם. (לא) כי
לא כצורנו צורם הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי עַד תַּכְלִית. וְרַ' נְחֶמְיָה דּוֹרֵשׁ כְּכַלֵּפֵי הָאֻמּוֹת, כי
גוי אבד עצות המה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי תְּחִלָּה עַד ואיבינו פלילים :
(לב) כי מגפן סדם גפנם. שֶׁל אֻמּוֹת:
ומשדמת עמרה וגו'. וְלֹא יָשִׁימוּ לִבָּם לִתְלוֹת הַגְּדֻלָּה בִּי:
ענבמו ענבי רוש. הוּא שֶׁאָמַר לולי כעס אויב אגור עַל יִשְׂרָאֵל לְהַרְעִילָם וּלְהַמְרִירָם,
לְפִיכָךְ אשכלת מררת למו לְהַלְעִיט אוֹתָם עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ לְבָנַי:
(לג) חמת תנינם יינם. מוּכָן לְהַשְׁקוֹתָם עַל מַה שֶּׁעוֹשִׂין לָהֶם:
(לד) כמס עמדי. אותו הַכּוֹס, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ע"ה) "כִּי כוֹס בְּיַד ה' וְגו'":
(לה) לעת תמוט רגלם. כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "תִּרְמֶסְנָה רֶגֶל" (ישעיהו כ"ו):
(לו) כי ידין ה' עמו. בְּלָשׁוֹן זֶה מְשַׁמֵּשׁ כי ידין בִּלְשׁוֹן דְּהָא, וְאֵין יָדִין לְשׁוֹן
: 'יִסּוּרִין אֶלָּא כמו כִּי יָרִיב אֶת רִיבָם מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם. כי יראה כי אזלת יד וגו
(לז) ואמר אי אלהימו. הָאוֹיֵב יֹאמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל? כְּמוֹ שֶׁאָמַר טִיטוּס הָרָשָׁע
כְּשֶׁגִּדֵּר אֶת הַפָּרֹכֶת (גיטין נ"ו), כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז'): וְתֵרֶא אֹיֶבְתִּי וּתְכַסֶּהָ בוּשָׁה
הָאוֹמְרָה אֲלַי אַיּוֹ ה' אֱלֹהָיִךְ":

(לט) ראו עתה כי אני וגו'. אָז יְגַלֶּה הַקָּבָ"ה יְשׁוּעָתוֹ וְיֹאמַר ראו עתה כי אני אני הוא, מֵאֲתִי בָּאת עֲלֵיהֶם הָרָעָה וּמֵאֲתִי תָּבֹא עֲלֵיהֶם הַטּוֹבָה:
ואין מידי מציל. שֶׁיְּצִיל אֶתְכֶם מִן הָרָעָה אֲשֶׁר אָבִיא עֲלֵיכֶם:
(מ) כי אשא אל שמים ידי. כְּמוֹ נָשָׂאתִי — תָּמִיד אֲנִי מַשֶּׂרֶת מְקוֹם שְׁכִינָתִי בַּשָּׁמַיִם, כְּתַרְגּוּמוֹ, אֲפִלּוּ חַלָּשׁ לְמַעְלָה וְגִבּוֹר לְמַטָּה אֵימַת עֶלְיוֹן עַל הַתַּחְתּוֹן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁגִּבּוֹר לְמַעְלָה וְחַלָּשׁ מִלְּמַטָּה:
ידי. מְקוֹם שְׁכִינָתִי, כְּמוֹ "אִישׁ עַל יָדוֹ" (במדבר ב'), וְהָיָה בְיָדִי לְהַפְרַע מִכֶּם, אֲבָל אָמַרְתִּי שֶׁחַי אָנֹכִי לְעוֹלָם, אֵינִי מְמַהֵר לִפְרַע לְפִי שֶׁיֵּשׁ לִי שָׁהוּת בַּדָּבָר, אֲנִי חַי לְעוֹלָם וּבְדוֹרוֹת אֲחֵרוֹנִים אֲנִי נִפְרָע מֵהֶם וְהַיְכֹלֶת בְּיָדִי לְפָרַע מִן הַמֵּתִים וּמִן הַחַיִּים; מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁהוּא הוֹלֵךְ לָמוּת מְמַהֵר נִקְמָתוֹ לְהַפָּרַע בְּחַיָּיו כִּי שֶׁמָּא יָמוּת הוּא אוֹ אוֹיְבוֹ וְנִמְצָא שֶׁלֹּא רָאָה נִקְמָתוֹ מְמֻנּוּ אֲבָל אֲנִי חַי לְעוֹלָם, וְאִם יָמוּתוּ הֵם וְאֵינִי נִפְרָע בְּחַיֵּיהֶם, אֶפָּרַע בְּמוֹתָם:
(מא) אם שנותי ברק חרבי. הַרְבֵּה אִם יֵשׁ שֶׁאֵינָם תְּלוּיִן, כְּשֶׁאֲשַׁנֵּן ברק חרבי ותאחז במשפט ידי, כֻּלּוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה:

Verse 44

הוא והושע בן נון. שַׁבָּת שֶׁל דְּיוּקִי הָיְתָה, נִטְלָה רְשׁוּת מֹזֶה וְנִתְּנָה לָזֶה, הֶעֱמִיד לוֹ מֹשֶׁה מְתֻרְגְּמָן לְיהוֹשֻׁעַ שֶׁיְּהֵא דוֹרֵשׁ בְּחַיָּיו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל בְּחַיֵּי רַבְּךָ לֹא הָיָה לְךָ לְהָרִים רֹאשׁ; וְלָמָּה קוֹרְאֵהוּ כָּאן הוֹשֵׁעַ? לוֹמַר שֶׁלֹּא זָחָה דַּעְתּוֹ עָלָיו שֶׁאַע"פ שֶׁנִּתְּנָה לוֹ גְּדֻלָּה הִשְׁפִּיל עַצְמוֹ כַּאֲשֶׁר מִתְּחִלָּתוֹ (עי' ספרי):

Verse 45

Verse 46

שימו לבבכם. צָרִיךְ אָדָם שֶׁיְּהוּ עֵינָיו וְלִבּוֹ וְאָזְנָיו מְכֻוָּנִים לִדְבָרֵי תוֹרָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "בֶּן אָדָם רְאֵה בְעֵינֶיךָ וּבְאָזְנֶיךָ שְׁמַע וְשִׂים לִבְּךָ" (יחזקאל מ'); וַהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר וּמָה תַּבְנִית הַבַּיִת שֶׁהוּא נִרְאֶה לָעֵינַיִם וְנִמְדָּד בְּקָנֶה צָרִיךְ אָדָם שֶׁיְּהוּ עֵינָיו וְאָזְנָיו וְלִבּוֹ מְכֻוָּנִין, לְהָבִין דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁהֵן כַּהֲרִירִין תְּלוּיִין בִּשְׂעָרָה עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (ספרי):

Verse 47

כי לא דבר רק הוא מכם. לֹא לְחִנָּם אַתֶּם יְגֵעִים בָּהּ, כִּי הַרְבֵּה שָׂכָר תָּלוּי בָּהּ, כי הוא חייכם; דָּ"אַ — אֵין לְךָ דָּבָר רֵיקָן בַּתּוֹרָה שֶׁאִם תִּדְרְשֶׁנּוּ שֶׁאֵין בּוֹ מַתַּן שָׂכָר, תֵּדַע לְךָ שֶׁכֵּן אָמְרוּ חֲכָמִים "וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע" (בראשית ל"ו) "וְתִמְנַע הָיְתָה פִּילֶגֶשׁ וְגוֹ'", לְפִי שֶׁאָמְרָה אֵינִי כְדַאי לִהְיוֹת לוֹ אִשָּׁה הַלְוַאי וְאֶהְיֶה פִּילַגְשׁוֹ, וְכָל כָּךְ לָמָּה? לְהוֹדִיעַ שִׁבְחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁהָיוּ שִׁלְטוֹנִים וּמְלָכִים מִתְאַוִּים לְדַבֵּק בְּזַרְעוֹ (ספרי):

Verse 48

וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. בִּשְׁלוֹשָׁה מְקוֹמוֹת נֶאֱמַר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, נֶאֱמַר בְּנֹחַ "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְגוֹ'" (בראשית ז') — בְּמַרְאִית אוֹרוֹ שֶׁל יוֹם, לְפִי שֶׁהָיוּ בְנֵי דוֹרוֹ אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בּוֹ, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ לִכָּנֵס בַּתֵּבָה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא אָנוּ נוֹטְלִין כַּשִּׁילִין וְקַרְדֻּמּוֹת וּמְבַקְּעִין אֶת הַתֵּבָה, אָמַר הַקָּבָ"ה הֲרֵינִי מַכְנִיסוֹ בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכָל מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ כֹּחַ לְמְחוֹת יָבֹא וְיִמְחֶה; בְּמִצְרַיִם נֶאֱמַר "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיא ה'" (שמות י"ב), לְפִי שֶׁהָיוּ מִצְרִיִּים אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בָּהֶם, זְיָן וְהוֹרְגִין אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתָם לָצֵאת, וְלֹא עוֹד אֶלָּא אָנוּ נוֹטְלִין סְיָפוֹת וּכְלֵי בָּהֶם, אָמַר הַקָּבָ"ה הֲרֵינִי מוֹצִיאָן בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכָל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כֹּחַ לְמְחוֹת יָבֹא וְיִמְחֶה; אַף כָּאן בְּמִיתָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה נֶאֱמַר "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", לְפִי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים בְּכָךְ וְכָךְ אִם אָנוּ מַרְגִּישִׁין בּוֹ — אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ, אָדָם שֶׁהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְקָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם וְהוֹרִיד לָנוּ אֶת הַמָּן וְהֵגִיז לָנוּ אֶת הַשְּׂלָו וְהֶעֱלָה לָנוּ אֶת הַבְּאֵר וְנָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, אֵין אָנוּ מַנִּיחִין אוֹתוֹ, אָמַר הַקָּבָ"ה הֲרֵינִי מַכְנִיסוֹ בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכוּ' (ספרי):

Verse 49

Verse 50

כאשר מת אהרן אחיך. בְּאוֹתָהּ מִיתָה שֶׁרָאִיתָ וְחָמַדְתָּ אוֹתָהּ, שֶׁהִפְשִׁיט מֹשֶׁה אֶת אַהֲרֹן בֶּגֶד רִאשׁוֹן וְהִלְבִּישׁוֹ לְאֶלְעָזָר וְכֵן שֵׁנִי וְכֵן שְׁלִישִׁי וְרָאָה בְּנוֹ בְּכְבוֹדוֹ, אָמַר לוֹ מֹשֶׁה, אַהֲרֹן אָחִי עֲלֵה לַמִּטָּה וְעָלָה, פָּשַׁט יָדְךָ וּפָשַׁט, פָּשַׁט רַגְלֶךָ וּפָשַׁט, עֲצֹם עֵינֶיךָ וְעָצַם, קִמְּץ פִּיךָ וְקָמַץ, וְהָלַךְ לוֹ. אָמַר מֹשֶׁה — אַשְׁרֵי מִי שֶׁמֵּת בְּמִיתָה זוֹ (ספרי):

Verse 51

על אשר מעלתם בי. גְּרַמְתֶּם לִמְעֹל בִּי:
"וְדִבַּרְתֶּם אֶל הַסֶּלַע" — על אשר לא קדשתם אותי. גְּרַמְתֶּם לִי שֶׁלֹּא אֶתְקַדֵּשׁ, אָמַרְתִּי לָכֶם (במדבר כ') וְהֵם הִכּוּהוּ וְהֶצְרִכוּ לְהַכּוֹתוֹ פַּעֲמַיִם, וְאִלּוּ דִּבְּרוּ עִמּוֹ וְנָתַן מֵימָיו בְּלֹא הַכָּאָה, הָיָה מִתְקַדֵּשׁ שֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים וּמַה הַסֶּלַע שֶׁאֵינוֹ לְשָׁכָר וְלֹא לְפֻרְעָנוּת, אִם זָכָה אֵין לוֹ מַתָּן שָׂכָר וְאִם חָטָא אֵינוֹ לוֹקֶה, כָּךְ מְקֻיָּם מִצְוַת בּוֹרְאוֹ, אָנוּ לֹא כָּל שֶׁכֵּן:

Verse 52

כי מנגד. מֵרָחוֹק:
תראה וגו'. אִם לֹא תִרְאֶנָּה עַכְשָׁו, לֹא תִרְאֶנָּה עוֹד בְּחַיֶּיךָ, עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר לְךָ עֲלֵה וּרְאֵה:
ושמה לא תבוא. וְיָדַעְתִּי כִּי חֲבִיבָה הִיא לְךָ, עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר לְךָ עֲלֵה וּרְאֵה:

Chapter 33

Verse 1

וזאת הברכה … לפני מותו. סָמוּךְ לְמִיתָתוֹ, שֶׁאִם לֹא עַכְשָׁו אֵימָתַי (שם):

Verse 2

ויאמר ה' מסיני בא. פָּתַח תְּחִלָּה בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל מָקוֹם וְאַחַ"כ פָּתַח בְּצָרְכֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּבַשְּׁבָח שֶׁפָּתַח בּוֹ יֵשׁ בּוֹ הַזְכָּרַת זְכוּת לְיִשְׂרָאֵל, וְכָל זֶה דֶּרֶךְ רִצּוּי הוּא, כְּלוֹמַר כְּדַאי הֵם אֵלּוּ שֶׁתָּחוּל עֲלֵיהֶם בְּרָכָה (ספרי):
מסיני בא. יָצָא לְקָרָאתָם כְּשֶׁבָּאוּ לְהִתְיַצֵּב בְּתַחְתִּית הָהָר כְּתָתָן הֵיוֹצֵא לְהַקְבִּיל פְּנֵי כַלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר "לִקְרַאת הָאֱלֹהִים" (שמות י"ט), לְמָדְנוּ שֶׁיָּצָא כְּנֶגְדָּם:
וזרח משעיר למו. שֶׁפָּתַח לִבְנֵי עֵשָׂו שֶׁיְּקַבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה וְלֹא רָצוּ (ספרי):
הופיע מהר פארן. שֶׁהָלַךְ שָׁם וּפָתַח לִבְנֵי יִשְׁמָעֵאל שֶׁיְּקַבְּלוּהָ וְלֹא רָצוּ (ספרי):
ואתה. לְיִשְׂרָאֵל:
מרבבת קדש — וְעִמּוֹ מְקֻצָּת רִבְבוֹת מַלְאֲכֵי קֹדֶשׁ וְלֹא כֻלָּם וְלֹא רֻבָּם, וְלֹא כְּדֶרֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁמַּרְאֶה כָּל כְּבוֹד עָשְׂרוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ בְּיוֹם חֻפָּתוֹ (שם):
אש דת. שֶׁהָיְתָה כְתוּבָה מֵאָז לְפָנָיו בְּאֵשׁ שְׁחֹרָה עַל גַּב אֵשׁ לְבָנָה, נָתַן לָהֶם בַּלּוּחוֹת כְּתָב יַד יְמִינוֹ (עי' תנחומא בראשית א'); דָּ"אַ — אש דת כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁנִּתְּנָה לָהֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ:

Verse 3

אף חבב עמים. גַּם חִבָּה יְתֵרָה חָבַב אֶת הַשְּׁבָטִים; כָּל אֶחָד וְאֶחָד קָרוּי עַם, שֶׁהֲרֵי בִנְיָמִין לְבַדּוֹ הָיָה עָתִיד לְהִוָּלֵד כְּשֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֲקֹב (בראשית ל"ה), "גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ":
כל קדשיו בידך. נַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים גְּנוּזוֹת אִתּוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כ"ה) "וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ" (ספרי):
והם תכו לרגלך. וְהֵם רְאוּיִם לְכָךְ, שֶׁהֲרֵי תְּוֹכוּ עַצְמָן לְתוֹךְ תַּחְתִּית הָהָר לְרַגְלֶךָ בְּסִינַי:
תכו. לְשׁוֹן פֶּעֱלוּ, הֻתַּוְּכוּ לְתוֹךְ מַרְגְּלוֹתֶיךָ:
ישא מדברתיך. נָשְׂאוּ עֲלֵיהֶם עֹל תּוֹרָתְךָ (ספרי):
מדברתיך. הַמ"ם בּוֹ קָרוֹב לְיסוֹד, כְּמוֹ (במדבר ז'), "וַיִּשְׁמַע אֶל הַקּוֹל מִדַּבֵּר אֵלָיו", "וָאֶשְׁמַע אֶת מְדַבֵּר אֵלָי" (יחזקאל ב') כְּמוֹ מִתְדַּבֵּר אֵלַי, אַף זֶה מדברתיך — מַה שֶּׁהָיִיתָ מְדַבֵּר לְהַשְׁמִיעֵנִי לֵאמֹר לָהֶם, טי"ש פורפלירש בְּלַעַז. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם שֶׁהָיוּ נוֹסְעִים עַל

פִּי דִּבֶּרְיךָ, וְהַמ"ם בּוֹ שְׁמוּשׁ, מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן מִן. דָּבָר אַחֵר — אַף חבב עמים, אַף בִּשְׁעַת
חִבָּתָן שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁהֵרְאֵיתָ לָאֻמּוֹת פָּנִים שׁוֹחֲקוֹת וּמָסַרְתָּ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּיָדָם, כל
קדושיו בידך, כָּל צַדִּיקֵיהֶם וְטוֹבֵיהֶם דָּבְקוּ בְּךָ וְלֹא מָשׁוּ מֵאַחֲרֶיךָ וְאַתָּה שׁוֹמְרָם:
והם תכו לרגלך. וְהֵם מִתְמַצְּעִים וּמִתְכַּנְּסִים לְתַחַת צִלְּךָ.
ישא מדברתיך. מְקַבְּלִים גְּזֵרוֹתֶיךָ וְדָתוֹתֶיךָ בְּשִׁמְחָה, וְאֵלֶּה דִּבְרֵיהֶם:

Verse 4

תורה. אֲשֶׁר צוה לנו משה מורשה הִיא לִקְהִלַּת יַעֲקֹב, אֲחַזְנוּהָ וְלֹא נַעַזְבֶנָּה:

Verse 5

ויהי. הַקָּבָ"ה:
בישרון מלך. תָּמִיד עֹל מַלְכוּתוֹ עֲלֵיהֶם:
בהתאסף. בְּכָל הִתְאַסֵּף רָאשֵׁי חֻשְּׁבוֹן אֶסְיָפָתָם:
ראשי. כְּמוֹ (שמות ל') "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ", רְאוּיִין אֵלּוּ שֶׁאֲבָרְכֵם. דָּ"אַ — בהתאסף.
בְּהִתְאַסְּפָם יַחַד בַּאֲגֻדָּה אַחַת וְשָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, הוּא מַלְכָּם, וְלֹא כְּשֶׁיֵּשׁ מַחֲלֹקֶת בֵּינֵיהֶם
(ספרי):

Verse 6

יחי ראובן. בָּעוֹלָם הַזֶּה:
ואל ימות לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁלֹּא יְזָכֵר לוֹ מַעֲשֶׂה בִלְהָה (עי' שם)
ויהי מתיו מספר. נִמְנִין בְּמִנְיָן שֶׁאָר אֶחָיו, דְּגְמָא הִיא זו, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית
ל"ה) "וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה, וַיִּהְיוּ בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר", שֶׁלֹּא יָצָא מִן הַמִּנְיָן:

Verse 7

וזאת ליהודה. סָמַךְ יְהוּדָה לִרְאוּבֵן מִפְּנֵי שֶׁשְּׁנֵיהֶם הודו עַל קִלְקוּל שֶׁבָּדָם, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר
חָכְמִים יַגִּידוּ וְגוֹ' לָהֶם לְבַדָּם וְגוֹ' וְלֹא עָבַר זָר בְּתוֹכָם" (איוב ט"ו); וְעוֹד פֶּרֶשׁ
רַבּוֹתֵינוּ שֶׁכָּל אַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר הָיוּ עַצְמוֹת יְהוּדָה מִתְגַּלְגְּלִין בָּאָרוֹן
מִפְּנֵי נִדּוּי שֶׁקִּבֵּל עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וְחָטָאתִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים" (בראשית מ"ד), אָמַר מֹשֶׁה
מִי גָּרַם לִרְאוּבֵן שֶׁיִּוָּדֶה? יְהוּדָה וְכוּ' (סוטה ז'):
שמע ה' קול יהודה. תְּפִלַּת דָּוִד וּשְׁלֹמֹה וְאָסָא מִפְּנֵי הַכּוֹשִׁים, וְיהוֹשָׁפָט מִפְּנֵי הָעַמּוֹנִים,
וְחִזְקִיָּה מִפְּנֵי סַנְחֵרִיב:
ואל עמו תביאנו. לְשָׁלוֹם מִפְּנֵי הַמִּלְחָמָה:
ידיו רב לו. יָרִיבוּ רִיבוֹ וְיִנָּקְמוּ נִקְמָתוֹ:
ועזר מצריו תהיה. עַל יְהוֹשָׁפָט הִתְפַּלֵּל עַל מִלְחֶמֶת אֲרַם גִּלְעָד, "וַיִּזְעַק יְהוֹשָׁפָט וַה'
עֶזָרוֹ" (דברי הימים ב' י"ח); דָּ"אַ — שמע ה' קול יהודה, כָּאן אָמַר לְשׁוֹן מִתּוֹךְ
בִּרְכוֹתָיו שֶׁל יְהוּדָה, וְאַף כְּשֶׁנִּלְקוּ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נֶטֶל שִׁעְבּוּד מִתּוֹךְ גּוֹרָלוֹ שֶׁל יְהוּדָה,
שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י"ט) "מֵחֶבֶל בְּנֵי יְהוּדָה נַחֲלַת בְּנֵי שִׁמְעוֹן" (וּמִפְּנֵי מָה לֹא יִחֵד לוֹ
בָּרָכָה בִּפְנֵי עַצְמוֹ? שֶׁהָיָה בְּלִבּוֹ עָלָיו עַל מַה שֶּׁעָשָׂה בַּשְּׁטִים, כֵּן כָּתוּב בְּאַגָּדַת תְּהִלִּים:)

Verse 8

וללוי אמר. וְעַל לֵוִי אָמַר:
תמיך ואוריך. כְּלַפֵּי שֶׁכִּינָה הוּא מְדַבֵּר:
אשר נסיתו במסה. שֶׁלֹּא נִתְלוֹנְנוּ עִם שְׁאָר הַמַּלְוִינִים:
תריבהו וגו'. כְּתַרְגּוּמוֹ. דָּ"אַ — תריבהו על מי מריבה, נִסְתַּפֵּק לוֹ לָבֹא בָּעֵלִילָה, אִם
מֹשֶׁה אָמַר שְׁמְעוּ נָא הַמֹּרִים, אַהֲרֹן וּמִרְיָם מֶה עָשׂוּ? (ספרי):

Verse 9

האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו. כְּשֶׁטָּאוּ בָּעֵגֶל וְאָמַרְתִּי "מִי לַה' אֵלָי" (שמות ל"ב),
נֶאֶסְפוּ אֵלַי כָּל בְּנֵי לֵוִי וְצִוִּיתִים לַהֲרֹג אֶת אֲבִי אִמּוֹ וְהוּא מִישְׂרָאֵל אוֹ אֶת אָחִיו מֵאִמּוֹ
אוֹ בֶּן בִּתּוֹ, וְכֵן עָשׂוּ. וְאִי אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ אָבִיו מַמָּשׁ וְאָחִיו מֵאָבִיו וְכֵן בָּנָיו מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי
לֵוִיִּים הֵם, וּמִשֶּׁבֶט לֵוִי לֹא טָטְא אֶחָד מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "כָּל בְּנֵי לֵוִי":
כי שמרו אמרתך. "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (שמות כ, ב)
ובריתך ינצרו. בְּרִית מִילָה, שֶׁאוֹתָם שֶׁנּוֹלְדוּ בַּמִּדְבָּר שֶׁל יִשְׂרָאֵל לֹא מָלוּ אֶת בְּנֵיהֶם, וְהֵם
הָיוּ מוֹלִין וּמָלִין אֶת בְּנֵיהֶם:

Verse 10

יורו משפטיך. רְאוּיִין אֵלּוּ לְךָ:
וכליל. עוֹלָה (יומא כ"ו):

Verse 11

מחץ מתנים קמיו. מְחַץ קָמָיו מַכַּת מָתְנַיִם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס"ט) "וּמָתְנֵיהֶם תָּמִיד הַמְעַד", וְעַל הַמְעוֹרְרִין עַל הַכְּהֻנָּה אָמַר כֵּן. דָּ"אַ — רָאָה שֶׁעֲתִידִין חַשְׁמוֹנַאי וּבָנָיו לְהֶלָּחֵם עִם הַיְוָנִים וְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁהָיוּ מוּעָטִים — י"ב בְּנֵי חַשְׁמוֹנַאי וְאֶלְעָזָר — כְּנֶגֶד כַּמָּה רְבָבוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה (בראשית רבה צ"ט) ומשנאיו מן יקומון. מְחַץ קָמָיו וּמְשַׂנְאָיו מִהְיוֹת לָהֶם תְּקוּמָה:

Verse 12

לבנימן אמר. לְפִי שֶׁבִּרְכַּת לֵוִי בַּעֲבוֹדַת הַקְּרְבָּנוֹת וְשֶׁל בִּנְיָמִין בְּבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, בְּחֶלְקוֹ, סְמָכָן זֶה לָזֶה, וְסָמַךְ יוֹסֵף אֲחֵרָיו, שֶׁאַף הוּא מִשְׁכַּן שִׁילֹה הָיָה בָּנוּי בְּחֶלְקוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ע"ח) "וַיִּמְאַס בְּאֹהֶל יוֹסֵף וְגו'", וּלְפִי שֶׁבֵּית עוֹלָמִים חָבִיב מִשִּׁילֹה לְכָךְ הִקְדִּים בִּנְיָמִין לְיוֹסֵף:
חפף עליו. מְכַסֶּה אוֹתוֹ וּמֵגֵן עָלָיו:
כל היום. לְעוֹלָם, מִשֶּׁנִּבְחָרָה יְרוּשָׁלַיִם לֹא שָׁרְתָה שְׁכִינָה בְּמָקוֹם אַחֵר:
ובין כתפיו שכן. בְּגַבֵּהּ אַרְצוֹ הָיָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בָּנוּי, אֶלָּא שֶׁנָּמוּךְ עֶשְׂרִים וְשָׁלוֹשׁ אַמָּה מֵעֵין עֵיטָם, וְשָׁם הָיָה דַּעְתּוֹ שֶׁל דָּוִד לִבְנוֹתוֹ, כְּדְאִיתָא בְּשִׁחִיטַת קָדָשִׁים (זבחים נ"ד) אָמְרֵי נְתָתֵי בֵּיהּ פּוּרְתָּא, מִשּׁוּם דִּכְתִיב "וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן" — אֵין לְךָ נָאֶה בַּשּׁוֹר יוֹתֵר מִכְּתֵפָיו:

Verse 13

מברכת ה' ארצו. שֶׁלֹּא הָיְתָה בְּנַחֲלַת הַשְּׁבָטִים אֶרֶץ מְלֵאָה כָל טוּב כְּאַרְצוֹ שֶׁל יוֹסֵף (עי' ספרי):
ממגד. לְשׁוֹן עֲדָנִים וּמֶתֶק:
ומתהום. שֶׁהַתְּהוֹם עוֹלֶה וּמְלַחְלַחַ אוֹתָהּ מִלְּמַטָּה; אַתָּה מוֹצֵא בְּכָל הַשְּׁבָטִים בִּרְכָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מֵעֵין בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב:

Verse 14

וממגד תבואת שמש. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ פְּתוּחָה לַחַמָּה וּמְמַתֶּקֶת הַפֵּרוֹת (ספרי):
גרש ירחים. יֵשׁ פֵּרוֹת שֶׁהַלְּבָנָה מְבַשֶּׁלְתָּן וְאֵלּוּ הֵן קִשּׁוּאִין וּדְלוּעִין; דָּ"אַ — גרש ירחים. שֶׁהָאָרֶץ מְגָרֶשֶׁת וּמוֹצִיאָה מֵחֹדֶשׁ לְחֹדֶשׁ:

Verse 15

ומראש הררי קדם. וּמִבֹּרֶכֶת מֵרֹאשִׁית בְּשׂוּל הַפֵּרוֹת, שֶׁהֲרֵיחַ מַקְדִּימִין לְבַכֵּר בְּשׂוּל פֵּרוֹתֵיהֶם. דָּ"אַ — מַגִּיד שֶׁקָּדְמָה בְּרִיאָתָן לִשְׁאָר הָרִים (שם):
גבעות עולם. גְּבָעוֹת הָעוֹשׂוֹת פֵּרוֹת לְעוֹלָם וְאֵינָן פּוֹסְקוֹת מֵעֹצֶר הַגְּשָׁמִים:

Verse 16

ורצון שכני סנה. כְּמוֹ שׁוֹכֵן סְנֶה; וּתְהֵא אַרְצוֹ מְבֹרֶכֶת מֵרְצוֹנוֹ וְנַחַת רוּחוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה הַנִּגְלָה עָלַי תְּחִלָּה בַּסְּנֶה:
רצון. נַחַת רוּחַ וּפְיוּס, וְכֵן כָּל רָצוֹן שֶׁבַּמִּקְרָא:
תבואתה. בְּרָכָה זוֹ לראש יוסף :
נזיר אחיו. שֶׁהֻפְרַשׁ מֵאֶחָיו בִּמְכִירָתוֹ (עי' ספרי):

Verse 17

בכור שורו. יֵשׁ בְּכוֹר שֶׁהוּא לְשׁוֹן גְּדֻלָּה וּמַלְכוּת, שֶׁנֶּאֱמַר "אַף אָנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ" (תהילים פ"ט), וְכֵן "בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד') — מָלְךְ הַיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ, וְהוּא יְהוֹשֻׁעַ שֶׁכֹּחוֹ קָשֶׁה כְּשׁוֹר לְכִבּשׁ כַּמָּה מְלָכִים:

הדר לו. נָתוּן לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְנָתַתָּה מֵהוֹדְךָ עָלָיו" (במדבר כ"ז)
וקרני ראם קרניו. שׁוֹר כֹּחוֹ קָשֶׁה, וְאֵין קַרְנָיו נָאוֹת, אֲבָל רְאֵם קַרְנָיו נָאוֹת וְאֵין
כֹּחוֹ קָשֶׁה, נָתַן לִיהוֹשֻׁעַ כֹּחוֹ שֶׁל שׁוֹר וְיָפִי קַרְנֵי רְאֵם (ספרי)
אפסי ארץ. שְׁלוֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים אֶפְשָׁר שֶׁכֻּלָּם מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיוּ? אֶלָּא אֵין לְךָ כָּל מֶלֶךְ
וְשִׁלְטוֹן שֶׁלֹּא קָנָה לוֹ פַּלְטֵרִין וַאֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁחֲשׁוּבָה לְכֻלָּם הִיא, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו
ג') "נַחֲלַת צְבִי צְבָאוֹת גּוֹיִם" (עי' ספרי)
והם רבבות אפרים. אוֹתָם הַמְנֻגָּחִים הֵם הָרְבָבוֹת שֶׁהָרַג יְהוֹשֻׁעַ שֶׁבָּא מֵאֶפְרַיִם
והם אלפי מנשה. הֵם הָאֲלָפִים שֶׁהָרַג גִּדְעוֹן בְּמִדְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ח') "וְזֶבַח וְצַלְמֻנָּע
בַּקַּרְקֹר וְגוֹ'":

Verse 18

ולזבולן אמר. אֵלּוּ חֲמִשָּׁה שְׁבָטִים שֶׁבֵּרַךְ בָּאַחֲרוֹנָה — זְבוּלֻן גָּד דָּן וְנַפְתָּלִי וְאָשֵׁר — כְּפַל
שְׁמוֹתֵיהֶם לְחֻזְקָם וּלְהַגְבִּירָם, לְפִי שֶׁהָיוּ חֲלָשִׁים שֶׁבְּכָל הַשְּׁבָטִים, הֵם הֵם שֶׁהוֹלִיךְ יוֹסֵף
לִפְנֵי פַרְעֹה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ"ז) "וּמִקְצֵה אֶחָיו לָקַח חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים", לְפִי שֶׁנִּרְאִים
חֲלָשִׁים וְלֹא יָשִׂים אוֹתָם לוֹ שָׂרֵי מִלְחָמוֹת:
שמח זבולן בצאתך וישכר באהליך. זְבוּלֻן וְיִשָּׂשכָר עָשׂוּ שְׁתָּפוּת, זְבוּלֻן לְחוֹף יַמִּים
יִשְׁכֹּן וְיוֹצֵא לִפְרָקְמַטְיָא בִּסְפִינוֹת וּמְשַׁתֵּכֵר וְנוֹתֵן לְתוֹךְ פִּיו שֶׁל יִשָּׂשכָר, וְהֵם יוֹשְׁבִים
וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, לְפִיכָךְ הִקְדִּים זְבוּלֻן לְיִשָּׂשכָר שֶׁתּוֹרָתוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר עַל יְדֵי זְבוּלֻן הָיְתָה
(בראשית רבה צ"ט):
שמח זבולן בצאתך:
וישכר. הַצָּלַח בְּיִשּׁיבַת אָהֳלֶיךָ לַתּוֹרָה, לֵישֵׁב וּלְעַבֵּר שָׁנִים וְלִקְבּעַ חֳדָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר
(דהי"א י"ב) "וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה לָעִתִּים.. רָאשֵׁיהֶם מָאתַיִם", רָאשֵׁי סַנְהֶדְרִיו
— הָיוּ עוֹסְקִים בְּכָךְ, וְעַל פִּי קְבִיעוּת עִתֵּיהֶם וְעִבּוּרֵיהֶם

Verse 19

עמים. שֶׁל שִׁבְטֵי יְשֻׁרוּן:
הר יקראו. לְהַר הַמּוֹרִיָּה יֵאָסְפוּ, כָּל אֲסִיפָה עַל יְדֵי קְרִיאָה הִיא, וְשָׁם יִזְבְּחוּ בָּרְגָלִים
זִבְחֵי צֶדֶק :
כי שפע ימים יינקו. יִשָּׂשכָר וּזְבוּלֻן, וְיהֵא לָהֶם פְּנַאי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה
ושפני טמוני חול. כִּסּוּיֵי טְמוּנֵי חוֹל, טָרִית וְחֻלָּזוֹן וּזְכוּכִית לְבָנָה הַיּוֹצְאִים מִן הַיָּם
וּמִן הַחוֹל, וּבָחֻקוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר וּזְבוּלֻן הָיָה כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה (דף ו') "זְבוּלֻן
עַם חֵרֵף נַפְשׁוֹ לָמוּת" (שופטים ה') מִשּׁוּם דְּ"נַפְתָּלִי עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה" (שם), הָיָה מִתְרַעֵם
וְכוּ' (ספרי) זְבוּלֻן עַל חֶלְקוֹ — לְאָחִי נָתַתָּ שָׂדוֹת וּכְרָמִים
ושפני. לְשׁוֹן כִּסּוּי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ו') "וַיְכַסּוּ אֶת הַבַּיִת", "וְסָפֻן בָּאָרֶז"
(ירמיהו כב, יד) וְתַרְגּוּמוֹ "וּמִטַּלָּל בְּכִיּוּרֵי אַרְזָא". דָּבָר אַחֵר — עמים הר יקראו עַל יְדֵי
פְּרַקְמַטְיָא שֶׁל זְבוּלֻן תַּגָּרֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם בָּאִים אֶל אַרְצוֹ, וְהוּא עוֹמֵד עַל הַסְּפָר וְהֵם
אוֹמְרִים הוֹאִיל וְנִצְטָעַרְנוּ עַד כָּאן נֵלֵךְ עַד יְרוּשָׁלַיִם וְנִרְאֶה מַה יִּרְאֶתָהּ שֶׁל אֻמָּה זוֹ וּמַה
מַעֲשֶׂיהָ, וְהֵם רוֹאִים כָּל יִשְׂרָאֵל עוֹבְדִים לָאֱלוֹהַּ אֶחָד וְאוֹכְלִים מַאֲכָל אֶחָד — לְפִי שֶׁהַגּוֹיִם
אֱלוֹהוֹ שֶׁל זֶה לֹא כֵאלוֹהוֹ שֶׁל זֶה וּמַאֲכָלוֹ שֶׁל זֶה לֹא כְּמַאֲכָלוֹ שֶׁל זֶה — וְהֵם אוֹמְרִים אֵין
אֻמָּה כְּשֵׂרָה כְּזוֹ וּמִתְגַּיְּרִין שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק (ספרי)
כי שפע ימים יינקו. זְבוּלֻן וְיִשָּׂשכָר הַיָּם נוֹתֵן לָהֶם מָמוֹן בְּשֶׁפַע

Verse 20

ברוך מרחיב גד. מְלַמֵּד שֶׁהָיָה תְּחוּמוֹ שֶׁל גָּד מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ כְּלַפֵּי מִזְרָח (שם)
כלביא שכן. לְפִי שֶׁהָיָה סָמוּךְ לַסֶּפָר, לְפִיכָךְ נִמְשַׁל בַּאֲרָיוֹת, שֶׁכָּל הַסְּמוּכִים לַסֶּפָר צְרִיכִים
לִהְיוֹת גִּבּוֹרִים (שם):
וטרף זרוע אף קדקד. הֲרוּגֵיהֶן הָיוּ נִכָּרִין, חוֹתְכִים הָרֹאשׁ עִם הַזְּרוֹעַ בְּמַכָּה אַחַת

Verse 21

וירא ראשית לו. רָאָה לְטֹל לוֹ חֵלֶק בְּאֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, שֶׁהִיא רֵאשִׁית כִּבּוּשׁ הָאָרֶץ
כי שם חלקת. כִּי יָדַע אֲשֶׁר שָׁם בְּנֻחָלָתוֹ חלקת [חֲלֻקַּת] סֹדֵה קְבוּרַת מחקק, וְהוּא מֹשֶׁה (עי' ספרי;
סוטה י"ג):
ספון. אוֹתָהּ חֶלְקָה סְפוּנָה וּטְמוּנָה מִכָּל בְּרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ד) "וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת
קִבְרָתוֹ":
וירתא. גָּד

ראשי עם. הֵם הָיוּ הוֹלְכִין לִפְנֵי הֶחָלוּץ בְּכִבּוּשׁ הָאָרֶץ, לְפִי שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים, וְכֵן הוּא
אוֹמֵר "וְאַתֶּם תַּעַבְרוּ חֲמֻשִׁים לִפְנֵי אֲחֵיכֶם וְגוֹ'" (יהושע א'):
צדקת ה' עשה. שֶׁהֶאֱמִינוּ דִּבְרֵיהֶם וְשָׁמְרוּ הַבְטָחָתָם לַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן עַד שֶׁכָּבְשׁוּ וְחָלְקוּ;
וְיֵתֵא מֹשֶׁה ראשי עם, צדקת ה' עשה עַל מֹשֶׁה אָמוּר (עי' ספרי) — א"ד:

Verse 22

דן גור אריה. אַף הוּא הָיָה סָמוּךְ לַסֶּפֶר, לְפִיכָךְ מוּשְׁלוּ בָּאֲרָיוֹת (שם):
יזנק מן הבשן. כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁהָיָה הַיַּרְדֵּן יוֹצֵא מֵחֶלְקוֹ מִמְּעָרַת פַּמְיָאס, וְהִיא לֶשֶׁם שֶׁהִיא
בְּחֶלְקוֹ שֶׁל דָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י"ט) "וַיִּקְרְאוּ לְלֶשֶׁם דָּן", וְזִנּוּקוֹ וְקִלּוּחוֹ מִן הַבָּשָׁן.
ד"א — מַה זִּנּוּק זֶה יוֹצֵא מִמָּקוֹם אֶחָד וְנֶחֱלָק לִשְׁנֵי מְקוֹמוֹת, כָּךְ שִׁבְטוֹ שֶׁל דָּן נָטְלוּ חֵלֶק
בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת, תְּחִלָּה נָטְלוּ בְּצִפּוֹנִית מַעֲרָבִית — עֶקְרוֹן וּסְבִיבוֹתֶיהָ — וְלֹא סָפְקוּ לָהֶם,
וּבָאוּ וְנִלְחֲמוּ עִם לֶשֶׁם שֶׁהִיא פַּמְיָאס, וְהִיא בְּצִפּוֹנִית מִזְרָחִית — שֶׁהָרֵי הַיַּרְדֵּן יוֹצֵא
מִמְּעָרַת פַּמְיָאס וְהִיא בְּמִזְרָחָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּבָא מֵהַצָּפוֹן לַדָּרוֹם, וְכָלָה בְּקָצֶה יָם הַמֶּלַח
שֶׁהוּא בְּמִזְרַח יְהוּדָה שֶׁנָּטַל בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל — כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ, וְהוּא
שֶׁנֶּאֱמַר (שם) "וַיֵּצֵא גְּבוּל בְּנֵי דָן מֵהֶם וַיַּעֲלוּ בְנֵי דָן וַיִּלָּחֲמוּ עִם לֶשֶׁם וְגוֹ'" — יָצָא
גְּבוּלָם מִכָּל אוֹתוֹ הָרוּחַ שֶׁהִתְחִילוּ לִנְחֹל בּוֹ (ספרי):

Verse 23

שבע רצון. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ שְׂבֵעָה כָּל רְצוֹן יוֹשְׁבֶיהָ:
ים ודרום ירשה. יָם כִּנֶּרֶת נָפְלָה בְּחֶלְקוֹ, וְנָטַל מִלֹּא חֶבֶל חֵרֶם בִּדְרוֹמָהּ, לִפְרֹשׁ חֲרָמִים
וּמִכְמוֹרוֹת (ב"ק פ"א):
ירשה. לְשׁוֹן צִוּוּי, כְּמוֹ "עֲלֵה רֹשׁ" (דברים א'), וְהַטַּעַם שֶׁלְּמַעְלָה בָּרֵ"ישׁ מוֹכִיחַ, כְּמוֹ
סְלַח, יְדַע, לְקַח, שְׁמַע, כְּשֶׁמּוֹסִיף בּוֹ ה"א יִהְיֶה הַטַּעַם לְמַעְלָה סְלָחָה, יְדָעָה, לְקָחָה,
שְׁמָעָה, אַף כָּאן יְרָשָׁה לְשׁוֹן צִוּוּי, וּבַמַּסֹּרֶת הַגְּדוֹלָה מָצִינוּ בְּאַלְפָּא בֵּיתָא לְשׁוֹן צִוּוּי
דְּטַעְמֵיהוֹן מִלְּעֵיל:

Verse 24

ברוך מבנים אשר. רָאִיתִי בְּסִפְרֵי — אֵין לְךָ בְּכָל הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּתְבָּרֵךְ בְּבָנִים כְּאָשֵׁר, וְאֵינִי
יוֹדֵעַ כֵּיצַד:
יהי רצוי אחיו. שֶׁהָיָה מִתְרָצֶה לְאָחָיו בְּשָׁמֶן אַנְפִּיקִינוֹן וּבְקַפְּלָאוֹת, וְהֵם מְרַצִּין לוֹ
בְּתִבּוּאָה. ד"א — יהי רצוי אחיו שֶׁהָיוּ בְּנוֹתָיו נָאוֹת, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים
(דהי"א ז') "הוּא אֲבִי בְרִיָעִית", שֶׁהָיוּ בְּנוֹתָיו נְשׂוּאוֹת לְכֹהֲנִים גְּדוֹלִים וּמְלָכִים
הַנִּמְשָׁחִים בְּשֶׁמֶן זַיִת:
וטבל בשמן רגלו. שֶׁהָיְתָה אַרְצוֹ מוֹשֶׁכֶת שֶׁמֶן כְּמַעְיָן, וּמַעֲשֶׂה שֶׁנִּצְטָרְכוּ אַנְשֵׁי לוּדְקְיָא
לְשֶׁמֶן, מִנּוּ לָהֶם פּוּלְמוּסְטוּס אֶחָד, וכו' כִּדְאִיתָא בְּמְנָחוֹת (דף פ"ה):

Verse 25

ברזל ונחשת מנעלך. עַכְשָׁו הוּא מְדַבֵּר כְּנֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרֵיהֶם יוֹשְׁבִים בְּעָרֵי
הַסְּפָר וְנוֹעֲלִים אוֹתָהּ שֶׁלֹּא יוּכְלוּ הָאוֹיְבִים לִכָּנֵס בָּהּ, כְּאִילּוּ הִיא סְגוּרָה בְּמַנְעוּלִים
וּבְרִיחִים שֶׁל בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת. ד"א, ברזל ונחשת מנעלך — אַרְצְכֶם נְעוּלָה בְּהָרִים שֶׁחוֹצְבִין
מֵהֶם בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת, וְאַרְצוֹ שֶׁל אָשֵׁר הָיְתָה מַנְעוּלָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (ספרי):
וכימיך דבאך. וּכְיָמִים שֶׁהֵם טוֹבִים לְךָ, שֶׁהֵן יְמֵי תְּחִלָּתְךָ, יְמֵי נְעוּרֶיךָ, כֵּן יִהְיוּ יְמֵי
זִקְנָתְךָ, שֶׁהֵם דּוֹאֲבִים זָבִים וּמְתְמוֹטְטִים. ד"א, וכימיך דבאך כְּמִנְיָן יָמֶיךָ — כָּל הַיָּמִים
אֲשֶׁר אַתָּה עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם — יִהְיֶה דָּבְאֶךָ, שֶׁכָּל הָאֲרָצוֹת יִהְיוּ דוֹבְאוֹת כֶּסֶף וְזָהָב
לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּהֵא מְבֹרֶכֶת בְּפֵרוֹת וְכָל הָאֲרָצוֹת מִתְפַּרְנְסוֹת הֵימֶנָּה וּמַמְשִׁיכוֹת לָהּ כַּסְפָּם
וּזְהָבָם, אשקו"רנט, הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב כֻּלָּה מֵהֶם שֶׁהֵן מְזִיבוֹת אוֹתוֹ לְאַרְצָכֶם:

Verse 26

אין כאל ישרון. עַד לְךָ יְשֵׁרוּן שֶׁאֵין כָּאֵל בְּכָל אֱלֹהֵי הָעַמִּים וְלֹא כְצוּרְךָ צוּרָם
: רכב שמים. הוּא אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ שֶׁבְּעָזְרֶךָ, ובגאותו הוּא רוֹכֵב שחקים

Verse 27

מענה אלהי קדם. לְמָעוֹן הֵם הַשְּׁחָקִים לֵאלֹהֵי קֶדֶם, שֶׁקֶּדֶם לְכָל אֱלֹהִים וּבָרָר לוֹ שְׁחָקִים
לִשְׁבָתּוֹ וּמְעוֹנָתוֹ, וּמִתַּחַת מְעוֹנָתוֹ כָּל בַּעֲלֵי זְרוֹעַ שׁוֹכְנִים:

זרעת עולם. סִיחוֹן וְעוֹג וּמַלְכֵי כְנַעַן שֶׁהָיוּ תָּקְפוּ וּגְבוּרָתוֹ שֶׁל עוֹלָם, לְפִיכָךְ עַל כָּרְחָם
יֶחֱרְדוּ וְיָזוּעוּ וְכֹחָם חָלַשׁ מִפָּנָיו, לְעוֹלָם אֵימַת הַגָּבוֹהַּ עַל הַנָּמוּךְ, וְהוּא שֶׁהִכֹּחַ וְהַגְּבוּרָה
שֶׁלּוֹ בְּעֶזְרֶךָ:
וּיגרש מפניך אויב, ויאמר. לְךָ הִשְׁמִיד אוֹתָם:
(יבמות י"ג) מענה. כָּל תֵּיבָה שֶׁצְּרִיכָה לַמֶּ"ד בִּתְחִלָּתָהּ הֵטִיל לָהּ ה"א בְּסוֹפָהּ

Verse 28

בטח בדד. כָּל יָחִיד וְיָחִיד אִישׁ תַּחַת גַּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֵנָתוֹ מְפֻזָּרִין וְאֵין צָרִיכִין לְהִתְאַסֵּף
וְלִישֵׁב יַחַד מִפְּנֵי הָאוֹיֵב:
עין יעקב. כְּמוֹ "וְעֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח" (במדבר י"א) כְּעֵין הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרְכָם יַעֲקֹב, לֹא
כְּבָדָד שֶׁאָמַר יִרְמְיָה "בָּדָד יָשַׁבְתִּי" (ירמיהו ט"ו), אֶלָּא כְּעֵין הַבְּטָחָה שֶׁהִבְטִיחָם יַעֲקֹב
(בראשית מ"ח) "וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" (עי' ספרי)
יערפו. יִטְּפוּ:
אַף שמיו יערפו טל. אַף בִּרְכָתוֹ שֶׁל יִצְחָק נוֹסֶפֶת עַל בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים
מִטַּל הַשָּׁמַיִם וְגוֹ'":

Verse 29

אשריך ישראל. לְאַחַר שֶׁפָּרַט לָהֶם הַבְּרָכוֹת, אָמַר לָהֶם מַה לִּי לִפְרֹט לָכֶם כָּל דָּבָר? הַכֹּל
שֶׁלָּכֶם:
: אשריך, מי כמוך. תְּשׁוּעָתְךָ בַּה', אֲשֶׁר הוּא מגן עזרך וחרב גאותך
ויכחשו איביך לך. כְּגוֹן הַגִּבְעוֹנִים שֶׁאָמְרוּ "מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה בָּאוּ עֲבָדֶיךָ וְגוֹ'" (יהושע
ט'):
ואתה על במותימו תדרך. כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "שִׂימוּ אֶת רַגְלֵיכֶם עַל צַוְּארֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה"
(שם י):

Chapter 34

Verse 1

מערבת מואב אל הר נבו. כַּמָּה מַעֲלוֹת הָיוּ וּפְסָעָן מֹשֶׁה בִּפְסִיעָה אַחַת (סוטה י"ג):
את כל הארץ. הֶרְאָהוּ אֶת כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּשַׁלְוָתָהּ, וְהַמְצִיקִין הָעֲתִידִים לִהְיוֹת מְצִיקִין
לָהּ:
עד דן. הֶרְאָהוּ בְנֵי דָן עוֹבְדִים עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י"ח) "וַיָּקִימוּ לָהֶם בְּנֵי
דָן אֶת הַפֶּסֶל", וְהֶרְאָהוּ שְׁמְשׁוֹן שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ לְמוֹשִׁיעַ:

Verse 2

ואת כל נפתלי. הֶרְאָהוּ אַרְצוֹ בְּשַׁלְוָתָהּ וְחֶרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ דְּבוֹרָה וּבָרָק מִקֶּדֶשׁ נַפְתָּלִי
נִלְחָמִים עִם סִיסְרָא וַחֲיָלוֹתָיו:
ואת ארץ אפרים ומנשה. הֶרְאָהוּ אַרְצָם בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחֻרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ יְהוֹשֻׁעַ נִלְחָם עִם מַלְכֵי
כְנַעַן שֶׁבָּא מֵאֶפְרַיִם, וְגִדְעוֹן שֶׁבָּא מִמְּנַשֶּׁה נִלְחָם עִם מִדְיָן וַעֲמָלֵק
ואת כל ארץ יהודה. בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחֻרְבָּנָהּ, וְהֶרְאָהוּ מַלְכוּת בֵּית דָּוִד וְנִצְחוֹנָם
עד הים האחרון. אֶרֶץ הַמַּעֲרָב בְּשַׁלְוָתָהּ וּבְחֻרְבָּנָהּ; דָּ"אַ — אַל תִּקְרֵי הַיָּם הָאַחֲרוֹן אֶלָּא
הַיּוֹם הָאַחֲרוֹן, הֶרְאָהוּ הַקָּבָּ"ה כָּל הַמַּאֲרָעוֹת שֶׁעָתִידִין לַאֲרַע לְיִשְׂרָאֵל עַד שֶׁיִּחְיוּ הַמֵּתִים
(ספרי):

Verse 3

ואת הנגב. אֶרֶץ הַדָּרוֹם. דָּ"אַ — מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעֲלוּ בַנֶּגֶב וַיָּבֹא עַד חֶבְרוֹן"
(במדבר י"ג):
ואת הככר. הֶרְאָהוּ שְׁלֹמֹה יוֹצֵק כְּלֵי בֵית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ז') "בְּכִכַּר הַיַּרְדֵּן
יְצָקָם הַמֶּלֶךְ בְּמַעֲבֵה הָאֲדָמָה" (ספרי):

Verse 4

לאמר לזרעך אתננה הראיתיך. כְּדֵי שֶׁתֵּלֵךְ וְתֹאמַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב, שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע לָכֶם הַקָּבָ"ה קַיָּמָהּ. וְזֶהוּ לאמר, לְכָךְ הֶרְאִיתִיךָ לֵךְ, אֲבָל גְּזֵרָה הִיא מִלְּפָנַי שֶׁשָּׁמָּה לא תעבר, שֶׁאִלּוּלֵי כָּךְ הָיִיתִי מְקַיֶּמְךָ עַד שֶׁתְּרֶאֶה אוֹתָם נְטוּעִים וּקְבוּעִים בָּהּ וְתֵלֵךְ וְתַגִּיד לָהֶם:

Verse 5

וימת שם משה. אֶפְשָׁר מֹשֶׁה מֵת וְכָתַב וימת שם משה? אֶלָּא עַד כָּאן כָּתַב מֹשֶׁה, מִכָּאן וָאֵילָךְ כָּתַב יְהוֹשֻׁעַ. רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר אֶפְשָׁר סֵפֶר הַתּוֹרָה חָסֵר כְּלוּם וְהוּא אוֹמֵר (לא, כו) "לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה"? אֶלָּא הַקָּבָ"ה אוֹמֵר וּמֹשֶׁה כוֹתֵב בְּדָמַע (ספרי; ב"ב ט"ו, מנחות ל'):
על פי ה'. בִּנְשִׁיקָה:

Verse 6

ויקבר אתו. הַקָּבָ"ה בִּכְבוֹדוֹ. רַבִּי יְשָׁמָעֵאל אוֹמֵר הוּא קָבַר אֶת עַצְמוֹ, וְזֶהוּ אֶחָד מִשְּׁלוֹשָׁה אֲתִיוֹן שֶׁהָיָה רַבִּי יְשָׁמָעֵאל דּוֹרֵשׁ כֵּן. כַּיּוֹצֵא בוֹ "בְּיוֹם מְלֹאת יְמֵי נִזְרוֹ יָבִיא אֹתוֹ" (במדבר ו') — הוּא מֵבִיא אֶת עַצְמוֹ. כַּיּוֹצֵא בוֹ "וְהִשְׁיאוּ אוֹתָם עֲוֹן אַשְׁמָה" (ויקרא כ"ב) וְכִי אֲחֵרִים מַשְׁיִאִין אוֹתָם? אֶלָּא הֵם מַשְׁיִאִים אֶת עַצְמָם מול בית פעור. קְבָרוֹ הָיָה מוּכָן שָׁם מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה פְעוֹר, וְזֶה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁנִּבְרְאוּ בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת בְּעֶרֶב שַׁבָּת (אבות פ"ד; פסחים נ"ד):

Verse 7

לא כהתה עינו. אַף מִשֶּׁמֵּת:
לא נס לחה. לַחְלוּחִית שֶׁבּוֹ, לֹא שָׁלַט בּוֹ רִקָּבוֹן וְלֹא נֶהְפַּךְ תֹּאַר פָּנָיו:

Verse 8

בני ישראל. הַזְּכָרִים, אֲבָל בְּאַהֲרֹן מִתּוֹךְ שֶׁהָיָה רוֹדֵף שָׁלוֹם וְנוֹתֵן שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּבֵין אִשָּׁה לְבַעְלָהּ נֶאֱמַר (במדבר כ, כט) "כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל" — זְכָרִים וּנְקֵבוֹת (פרדר"א פי"ז):

Verse 9

Verse 10

אשר ידעו ה' פנים אל פנים. שֶׁהָיָה לִבּוֹ גַּס בּוֹ וּמְדַבֵּר אֵלָיו בְּכָל עֵת שֶׁרוֹצֶה, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל ה'" (שמות ל"ב), "עִמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה מַה יְצַוֶּה לָכֶם" (במדבר ט')

Verse 11

Verse 12

ולכל היד החזקה. שֶׁקִּבֵּל אֶת הַתּוֹרָה בַּלּוּחוֹת בְּיָדָיו:
ולכל המורא הגדול. נִסִּים וּגְבוּרוֹת שֶׁבַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא (עי' ספרי)
לעיני כל ישראל. שֶׁנִּשְׁאוּ לִבּוֹ לִשְׁבֹּר הַלּוּחוֹת לְעֵינֵיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר "וָאֲשַׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם" (דברים ט') וְהִסְכִּימָה דַּעַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדַעְתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ" (שמות ל"ד) יִישַׁר כֹּחֲךָ שֶׁשִּׁבַּרְתָּ —: